

DANSKE STUDIER

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS
DANSKE SAMFUND

UDGIVNE AF
GUNNAR KNUDSEN

UNDER MEDVIRKNING AF
EJNAR THOMSEN

1944

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

INDHOLD

JOHANNES THOLLE, Hyldebusken.....	1
BRORSON FICH, Oehlenschlägers Oversættelse af Velents Saga....	39
KARL MARTIN NIELSEN, Om Transskription af Runcindskrifter. ..	49
MARINUS BØRUP, Johannes Ewalds Talefejl.....	58
HELGE TOLDBERG, Bemærkninger til En dansk Students Eventyr	65
H. VALEUR LARSEN, Kong Rene's Datter.....	78
AUG. F. SCHMIDT, Dejlig er den Himmel blaa.....	91
H. SPANG-HANSEN, Behovet for en anvendt Sprogvidenskab.....	97
AAGE KABELL, J. L. Heiberg og Hegels Retsfilosofi.....	110
SØREN HALLAR, Tal og andet fra Aarestrup og Bødtcher.....	129

KULTUR OG FOLKEMINDER

Kimbrerspørgsmaalet (<i>Gudmund Schütte</i>).....	137
Guldhornskalendere (<i>A. Nielsen</i>).....	139

FRA SPROG OG LITTERATUR

Runerne [Anders Bæksted] (<i>Karl Martin Nielsen</i>).....	142
Til Belysning af »Jens Vejmand« (<i>Niels Elkjær</i>).....	145
Herodes-Skikkelsen hos Friedrich Hebbel og Kaj Munk (<i>Birgit Knutzen</i>).....	148
Lidt om H. C. Andersen i Spanien (<i>Joh. O. Kock</i>).....	151

HYLDEBUSKEN

AF

JOHANNES THOLLE

I. Orientering.

Iblandt Danmarks Planter indtager Hyldebusken i mange Henseender en ejendommelig Stilling, og som Orientering til det efterfølgende Materiale om denne Plante skal der her gives nogle Antydninger heraf.

Almindeligt kaldes Hylden for en Busk (Hyldebusk), men skønt den her i vort koldt tempererede Klima har naaet noget nær sin Nordgrænse, forholder den sig i plantefysiologisk Henseende dog ikke som flere andre Buske, nemlig saadan, at de bliver Halvbuske og som Regel mister deres overjordiske Dele om Vinteren (som Stauderne). Den er uhyre nøjsom med Hensyn til Jordbund og øvrige Voksekaar og kunde derfor trives omtrent hvorsomhelst; ikke desto mindre finder man den kun i Skovlysninger og derudover kun paa Steder, hvor Mennesker lever eller i hvert Fald har virket, derunder Skovbryn, Markskel, Hustomter o. s. v. Den regnes at have været at finde hos Mennesker i Aartusinder, men tiltrods herfor optræder den ikke i Eddaerne og heller ikke i de kendte og trykte Folkeviser, saadan som bl. a. Linden og Abilden gør det; Hyldeblomsterne og Hyldebærrene eller Produkter deraf er heller ikke knyttet til nogen kirkelige Højtider, saadan som f. Eks. Hasselnødderne, Kaal, Æblerne m. fl. er det. Hylden nævnes ej heller i trykte og kendte Lister over Leverancer og Indkøb til Slotte, Klostre, Stiftelser m. fl. i 1500- eller i 1600-erne, og heller ikke i 1700-ernes Kostplaner fra Skoler o. a. Steder findes der noget om Hyldeblomster eller Hyldebær. Inventarier nævner Gang paa Gang Humle, men aldrig hverken Hyldebær eller Hyldeaft, skønt Hylden som Lægedomsurt hos os antage-

lig er lige saa gammel som Havedyrkningen. Heller ikke i Majviserne, hvor man beder om Frugtbarhed for saa mange andre Planter (som Kaal, Ærter, Salat, Gulerod eller Markurter som Hør og Hamp samt Skovtræer som Eg og Bøg), nævnes det ringeste om Hyldebusken. Saa sent som i Tredserne af forr. Aarhundrede nævnes den ikke i Fortegnelsen over, hvad der solgtes paa Københavns Torv, og Hyldebuske var ingen Vare, som Planteskolerne handlede med før omkring ved 1900 o. s. v.

Med alle disse Mærkværdigheder og tilsyneladende paradoxale Forhold har Hyldebusken naaet at præge vort Kulturlandskab mere end nogen anden Træplante udenfor Skovene, — især har den præget det sjællandske og det skaanske Sletteland, hvor den er blevet anset for hellig, hvad den ikke er i det øvrige Sverige. Og som dens landskabelige Forekomst er hyppig og yppig, er dens Forekomst i Folkeloren det ogsaa; i ingen af disse Forekomster turde den have sit Sidestykke.

II. Indvandring, Fremkomst og Udbredelse.

Uden Tvivl er Hyldebusken kommet ret sent til Danmark. Blandt Plantefundene i Oldtidsbegravelserne nævnes der ikke noget om, at der har været Hyld¹ og de i Indledningen anførte biologiske eller plantefysiologiske Forhold hos Hylden kræver ogsaa, at den for at skulde kunne trives, eller i hvert Fald vokse, maa have en Temperatur, der ikke har ligget synderligt lavere end vor nuværende Middeltemperatur. I sin nuværende Udbredelse finder man den i den gamle Verdens tempererede Zoner, og man kan rimeligvis regne med den Mulighed, at den, inden Menneskene tog den op til Dyrkning, har haft samme Udbredelse som nu². Vel kan den nok vokse i Egne, der er noget koldere end hos os, og den findes i Vestnorge helt op til Tromsø samt i de sydlige Egne af Finland, men her forholder den sig netop som det i Indledningen nævnte: Den bliver Halvbusk og fryser ned om Vinteren.

Selvom det kan tænkes, at Hyldebusken oprindelig har været vildtvoksende i Danmark (og Skaane) samt Sydnorge, kan man dog ikke helt afvise den Mulighed, at Planten er blevet indført til os, og i saa Fald er det sandsynligt, at det er Munkene, der i den tidlige Middelalder har taget den med sig Nord paa². Saa meget mere maa

dette anses for sandsynligt som den Nord for de ovennævnte Egne kun findes plantet, og det ejendommelige Faktum, at Hyldebusken selv i vor Tid praktisk talt kun forekommer i Tilslutning til Menne-skeboliger eller Menneskevirke³, kunde jo ogsaa ikke alene lede Tan-kerne hen paa en saadan Indførelse af Busken, men ogsaa styrke Formodninger om, at en saadan Indførelse maa have fundet Sted. Dertil maa føjes den sikre Kendsgerning, at skønt Hyldebusken for-meres overmaade let, baade ved afbrækkede Grene (Stiklinger) og ved at Fuglene spreder dens Frø omkring, og skønt det altsaa ad denne Vej let kunde have været den muligt at blive spredt langt om-kring, træffes den i vor Tid praktisk talt aldrig paa aaben Mark eller i tætte Skove. Man kan finde den i Lysninger eller undertiden som Underbevoksning i Kratskove; men den mest typiske Vokseplads er som allerede antydnet paa Steder, hvor Mennesker har kultiveret Jor-den, eller i hvert Fald har forandret dens Overflade og har fremkaldt disse udefinerbare Forhold i Jordbund m. v., som Hyldebusken holder af. Det kan ofte være Steder, hvor det er Aarhundreder siden, at Mennesker har virket, og hvor Hylden stadig forefindes, og bl. a. er der manganen forladt og maaske ensomt beliggende Klosterruin, der bærer en Vegetation af gamle, forrevne eller forkrøblede Buske³. Selv om disse Hyld ikke i alle Tilfælde kan føres direkte tilbage til dem, der i sin Tid tog Stedet op til Kultivering, saa er de dog ikke desto mindre karakteristiske for Steder, hvor Mennesker engang har virket. Ligesaa karakteristisk er det at træffe Hyldebuske paa Kæmpehøje⁴, — altsaa ogsaa Steder, hvor Mennesker har sat deres Spor og har virket.

Fra sin Anvendelse i Medicinen, som iøvrigt skal omtales i et Par senere Afsnit (se VIII—IX), har Hyldebusken været kendt i det gamle Ægypten, — den var ligeledes kendt af Plinius, og fra Fund i svejtsiske og norditalienske Pælebygninger kan man skønne, at dens Frugter i disse sydligere Lande i den graa Oldtid har været brugt som Næringsmidler⁵, — noget man her i Norden ikke har tilsvarende Tegn paa. Og skønt Eddaerne nævner baade Abild, Hassel, Hør, Lind og Ask⁶, som har været dyrkede i Norden i det mindste siden den Tid, da Eddaerne blev til, nævner de altsaa ikke Hylden. Som Lægeplante nævnes den derimod baade i Det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 187 og hos Henrik Harpestreng⁷.

Allerede paa Simon Paullis Tid (o. 1648) havde man lagt Mærke

til, at Hyldebuskene undertiden kunde give sig til at vokse i Pile-træer og slige ualmindelige Steder, paa lignende Maade som Røn (Flyverøn) kan vokse. Disse Hyld, som vi blot i almindelig botanisk Forstand betragter som Hyld (*Sambucus nigra* L), der har fundet en lidt usædvanlig Vokseplads, betragtede man dengang som en særlig Slags Hyld, og man benævnte dem Hylle-Pil eller Pile-Hyld⁸. Man formodede desuden, at de var bragt til at vokse paa disse mærkværdige Steder derved, at Skaderne, der spiste de modne Hyldebær, i Hast havde slugt Bærrene og derefter var fløjet hen til en Pil. Her skulde de da have udspytet de nævnte Bær, eller de havde afleveret dem paa naturlig Maade. Yderligere betragtede man saadanne Pile-Hyld som ganske særligt værdifulde til Lægedom, — ligeledes analogt med, at man almindeligt tiltroede Flyverønnene en ganske særlig Kraft. Paa Grund af den Kraft, som disse Pile-Hyld havde faaet fra Skaden, skulde de navnlig være gode at anvende imod „den faldende Syge“, idet Skadefuglen ansaas for selv at være plaget deraf. For at blive helbredet skulde man da bære Stykker af Pile-Hyld omkring Halsen (se iøvrigt Afsnit VI)⁸.

De fleste af de observerede Pile-Hyld er naturligvis ikke stedfæstede, da de slet ikke har været saa sjældne endda, men i hvert Fald et til dette svarende Eksempel er optegnet og kendes fra Egeslevmagle Kirkegaard⁹. Det hedder herom fra Aar. 1765, at paa østre Ende af Egeslevmagle Kirke findes et lille Hul i Muren oppe paa Taget, og heri staar der et Hylde-Træ, der grønnes hvert Aar og i dette Aar har blomstret; det skulde rage 5 Kvarter op over det Hul, som det brød frem af, „hvilket Træ ventelig er kommen deraf, at en Fugl har bragt en Hylle Knop op i Hullet eller en liden Gren“. I en Beskrivelse fra 1820 nævnes denne Hyld dog ikke mere, og kan derfor tænkes ikke at have kunnet klare sig længere paa det udsatte Voksested¹⁰.

Naar Hyldebuske har kunnet findes paa et saadant Sted som i et Hul i et Kirketag paa Sjælland, har dette foruden de foran antydende naturlige Aarsager tillige den særlige Grund, at det med Forkærlighed har været plantet (eller i hvert Fald har været yndet og med Forkærlighed bevaret) paa Kirkegaardene. Og dette kan igen være begrundet med, dels at Planterne paa Kirkegården i noget højere Grad end andre Steder i det dyrkede Kulturlandskab har kunnet være i Fred uden at være til Hinder for Mennesker, dels at

man til Hyldebusken har knyttet visse sacrale Forestillinger, som det siden skal ses (Afsnit V), — hvad der af disse 2 Forhold har været det vigtigste, er det umuligt at have begrundet Mening om. At Hylden igennem Aarhundreder har været en karakteristisk Kirkegaardsplante er i hvert Fald uden for enhver Tvivl.

Der foreligger i saa Henseende en lille „Hylde-Topografi“ fra Fyns Stift fra Aarene omkr. 1589, hvor Biskop Jacob Madsen har gjort Optegnelser fra sin Visitatsrejse rundt i Stiftet¹¹. Han noterer fra Brendekilde en „Liden Kirkagord met Hølder paa“ og Østrup Kirkegaard er forsynet med mange „Hyller“; det samme siges om Kirkegaardene i Skamby og Agedrup. Ogsaa Simon Paulli hævder, at Hylden paa hans Tid, altsaa 60—70 Aar senere, er en karakteristisk Vækst paa Kirkegaardene⁸, — et Forhold som kan følges langt op i 18-Tallet. Oehlenschläeger bruger saaledes Billedet i Scenen af „Aladdin“, hvor Aladdin efter Morgianes Død staar ved Spinderokken i Morgianes Stue og lader ham udbryde⁸, at

hun, som spandt den, ligger udstrakt nu
med stive Fingre under Hyldetræet. —

I 1836 taler Pastor C. A. Lund i sit Kirkegaardsdigt om, at

Vantrevne Hyld sig bøjer ned
Om skumle Kirkegaard,

og endnu senere siger Aarestrup i sin Omtale af Holbergs Grav, at

... vil man følge Dig til Gravens Læ,
Da gaar Du langsomt hen, hen til et Hyldetræ,
Opklappet, pyntet nys, den smalle Høj sig strækker,
Og Arv har hegnet den med Buksbomhækker

Senere synes Hylden at glide mere og mere ud til Fordel for andre særlige Kirkegaardsplanter, — i vor Tid navnlig de stedsegrønne.

I Tilslutning til dette om Hylden som særligt Kirkegaardstræ eller Gravbusk kan det have sin Interesse at anføre, at ogsaa Friserne begravede deres Døde under en Hyld¹², og i Tyrol bærer de ved Begravelser et Hyldekors foran Liget; dette plantes paa Graven. Man tog det Varsel af dette Kors' Skæbne, at hvis det blev grønt, var det et Tegn paa, at vedkommende begravede vilde blive salig¹³.

I Begyndelsen af 1800-erne synes Hylden at have bredt sig meget kraftigt paa Kirkegaardene; den er blevet til en generende Vækst, der optager megen Plads, som ikke kan bruges til de egentlige Kirke-

gaardsformaal, — en naturlig Udvikling, der kan være foraarsaget baade af Hyldens Eyne til meget let at formere sig, og fordi der saavel til Hylden selv som til dens Voksested (Kirkegaarden) har været knyttet sacrale Forestillinger, hvorfor man især har været ømme, ja maaske endog ængstelige overfor at skulle rydde Hyldebuske paa Kirkegaardene. Dette maatte dog til, og i Tyverne af forrige Aarhundrede blev det paalagt Bønderne at gøre dette, dog ikke som Pligtarbejde¹².

III. Særlige biologiske Forhold.

Naar Pastor Lund i sit forannævnte Vers har brugt Udtrykket „vantrevne“ Hyl, er dette neppe tilfældigt valgt og neppe heller forkert valgt; thi i mangfoldige Tilfælde finder man Hyldebuskene som forkrøblede og vantrevne Individer, — især hvor de vokser ensomt paa afsides liggende og af Mennesker ikke stadigt kultiverede Steder. Aarsagen er foruden dette, at de ikke faar menneskelig Pleje („Kultivering“), især det foran nævnte Forhold, at Hylden hos os har naaet noget nær sin Nordgrænse og derfor døjer med at klare sig i Klimaet. Landskabsgartneren Rudolph Rothe nævner 1853¹⁴ at have iagttaget, at Hylden m. fl. Buske i Danmarks ofte saa tørre Forsomme faar en Slappelse af Løvet, og at de derefter meget almindeligt pletvis forbrændes i Bladmassen, naar Draaberne virker som Brændglas for Solen. Endvidere hævder han, at dette hidrører fra en mindre stærk Struktur af deres Bladmasse samt fra en Besætning af fine Haar paa Bladene. Imod denne Paastand protesteres der ganske vist fra andre Fagmænd, men Protesten bunder dog mere i, at man synes at Hyldens gode Egenskaber (som Husapotek) er ringeagtet; end det er strengt biologisk begrundet¹⁵.

Et andet biologisk Forhold er dette, at Hylden er mere let at faa til at sætte Blade allerede om Efteraaret end nogen anden Plante (bortset fra dens Slægtning Kaprifolium). I den Hviletilstand, som skal til for at faa en afløvet Plante til at sætte Blade („springe ud“) kan den saakaldte Efterhviles Ophør for Hyldens Vedkommende allerede sætte ind i Slutningen af Oktober¹⁶, hvorved den altsaa (tilsyneladende unormalt) tidligt springer ud, — hvilket atter kan give Frostskade, daarlig Modning af Veddet o. s. v., hvorved Hyldebusken er nødt til at vantrives. Og det meget tidlige Løvspring kan under

gunstige Forhold igen give unormal Blomstring (f. Eks. i December) og andre højst unormale Forhold, hvilket ikke har kunnet undgaa at sætte Folkefantasien i Sving, som det siden skal ses.

Paa dette Forhold med de vantrevne Hyld har Almuen imidlertid haft sin egen Forklaring, — en ganske anden end denne rent biologiske; navnlig har man hævdet, at naar Hyldebusken vantrivedes, var det fordi Judas Iskariotes i sin Tid havde hængt sig i en Hyld, efter at han havde forraadt Alverdens Frelser, — og yderligere har man kaldt den lille Svamp, som ofte forekommer paa gamle Hyldebuske, for Judasøre, — og det paastaas tillige, at denne Svamp (i hvert Fald i tør Tilstand) skal have nogen Lighed med et Menneskeøre. Til denne Tro, der er særdeles udbredt, svarer det, at man i Rusland mener, at Martyren Barbara hængte sig i en Hyld, — man hævder ogsaa der, at det er som en Følge heraf, at Hylden bærer Bær¹⁷.

Den nævnte Forbindelse mellem Judas og Svampen, der vokser paa Hylden, har dog ikke forhindret, at man har tillagt denne Svamp helbredende Egenskaber^{17a}.

IV. Den dyrkede Hyld.

Naar Henr. Harpestreng har omtalt Hylden som Lægeplante skyldes dette muligvis udelukkende, at han har sit Materiale fra Italien, — derimod er det intet Bevis for, at Hylden har været dyrket paa disse Tider. Det maa dog betragtes som ret sandsynligt, at dette har været Tilfældet. Nøjsom og taknemmelig som Hylden er med Hensyn til Voksekaar, Jordbund m. m., kan den godt have været blandt de første Lægedomsurter, som indførtes og udbredtes gennem Dyrkning, — saa meget mere som dens Krone under yppige og milde Forhold kunde blive særdeles stor og bære et rigt Bladhang samt talrige Blomster- og Frugtstande, som man tidligt har forstaaet at udnytte i Medicinen. Kvantitativt har den sikkert hørt til de mest ydende Lægedomsplanter, navnlig i Forhold til Urterne.

Ogsaa den Omtale, der siden bringes Hyldebusken (samt hvad der allerede er anført om dens nuværende Forekomst), lader formode, at den i Middelalderen er blevet plantet meget, — muligvis ved de fleste Huse og Haver². Den nævnes udtrykkelig som plantet i Ribe 1550¹⁸ og har været anvendt til Hyldepiber ved samme Tid¹⁹, ligesom den 1656 opføres som et af de „nyttige Træer“, der haves til

„adskillig Brug og Redskab“²⁰. Simon Paulli anfører yderligere, at den „vokser mangfoldig nok her i vores Lande og besynderlig paa Landsbyerne, paa Kirkegaarden, hos Gærder, i Kaalhaver, Humlehaver og saadanne Steder“.

Omkring halvandet Aarhundrede senere siges det om Hylden i Jylland, at den bruges meget til „Lye og Hegn om Kaalhauger“²¹ og kort efter 1800, at i Haverne er der ikke meget; sjældent ser man deri „anden Trævæxt end nogle Hyld, som ydmygt bøjer sig for Vestenvinden“²². Ikke meget forskelligt derfra er det, naar det i 1812 hedder om samme Egn (Mors), at der ikke er mange Træer i Bøndernes Haver; „enkelte forkrøblede Piil og Hyldebuske sees hist og her kummerligt vegetere“²³. Pilene bruges til at sy Halmkurve med, og Hyldens Bær og Blomster er „den største Tilflugt i Sygdomme“ (1798)²³.

Foruden i og om Kaalhaver og andre hegnede Pladser brugtes Hyld ofte til at klæde Byernes Fæstningsvolde med Grønt. Da General Classen saaledes i Midten af 1700-erne plantede og saaede paa Voldene om Frederiksværk, brugte han foruden Planter af Hassel og Tjørn samt Frø af Røn, Tjørn ogsaa El og Hyld, og disse Hyld saaedes imellem det plantede²⁴. Saadan har man gjort det her og andetsteds, og da Valdemar Rørdam i vor Tid har skullet skildre Byvoldene, siger han, at²⁵

Mænd har kæmpet, Mænd er faldne paa den Volds grønne Skrænter, hvor nu Børnene leger under Hvidtjørn og Hyld

Den plantede og den dyrkede Hyld tør dog antages i Hovedsagen at tilhøre den nyere Tid, nærmere bestemt Tiden efter Udskiftningen, og navnlig efter at Læplantningssagen har taget sit store Opsving og har forvandlet Jyllands magre Egne til givtige Jorder, er Hyld blevet plantet som Læ og Hegn som aldrig før.

Næsten ved ethvert Hjem i Danmark, selv det fattigste, findes der nu en eller flere Hyld, — ja navnlig endda i de fattigste, for hos de mere Velhavende, og dem der besidder Villaer med Haver, er Hylden ikke særlig velset, og den bruges her ofte højst til at dække for Skraldebøtten o. l. inferiøre Ting. I Jylland og navnlig i Vestjylland er det blevet saadan, at Hylden er blevet omtrent det eneste Træ i de med Jorddiger omgivne smaa Kaalgaarde. Herom vidner tydeligt det gamle Ordsprog, hvor man gør Nar ad den jyske „Abild-

gaard“, — som naar Manden sagde, at „Det suser i min Abildgaard“, og saa havde han „kun en Hyld og en Pil, og de stod en halv Mil fra Huset“, — eller „en Hyld ude paa Marken“²⁶.

I vore Dage er Hylden saaledes gaaet ind i Bevidstheden som en naturlig og selvfølgelig Bestanddel af den danske Almuehave, — et Forhold, der tydeligt har afspejlet sig i Skønlitteraturen²⁶. I Prosa har Soph. Bauditz udtrykt det i „Den gamle Kro“, hvor han skriver: „Fattig Mands Træ, det er Hylden! Se, hvor den, nøjsom med Plads og nøjsom med Sol, støtter sig op til en lerklinet Væg og ligesom beskyttende breder sine Grene ud over de barbenede Børn, der leger i dens Skygge! Se paa Hylden, naar den staaer i sin hjemmegjorte Pragt, naar den slaaer sine gulhvide Skiærme ud og breder en krydret, døvende Duft omkring sig! Hvor pynter den paa Huset baade da og siden, naar de hvide Skiærme er bleven til sortviolette Bær, der slaaer Gnister i Solen — Hylden skal De engang faae en hel Historie om!“ — Og i Poesi udtrykker bl. a. Jeppe Aakjær det for den jyske Have i Strofer af Digtet „Jylland“, hvor det om hans Barndomshjems Have hedder:

Dog havde det Svaler bag Forstuedør
og Blomster om Sokkel og Syld
og Malurt paa Væg,
og Hønen la' Æg
i Skjul af den krogede Hyld.

Denne krogede Hyld (jevnf. „vantrevne Hyld“ foran S. 6.) findes i et andet af hans jyske Digte, hvor han skildrer „Amerikanerens“ Hjemkomst til det lille Husmandshjem paa Heden („En Julegæst“); idet Amerikaneren fjernt paa Bakken ser „sin Barndoms Lykkeslot“, husker han hver Stolpe, og Taget, hver en Tot, og næsten jublende et vemodigt „Herregud, er du ogsaa til“, siger han da, henvendt til sig selv:

„Og Hylden ved Dammen er altsaa til endnu!
Vel hælder den en Kjende, men det gør ogsaa du.“

Fra den østligste Ø derude i Østersøen synger Jørgen Vibe om den bornholmske Sommer, at

Saa blomstrer Hylden igen bag Gavlen,
og Vinden vugger de hvide Skærme, —

den gamle Bondegaard hyldes af Anton Nielsen som Idyllen, der

„staar gemt i Læ af Hyld og Nøddekrat“ („Den danske Landsby“) og Sommeren i Landsbyen breder sig til hans Sind gennem Blomsterduften:

Og det blev Sommer i mit Sind
med krydret Duft af Hyld og Lind
som fra et Blomstervæld, —

ja som noget af et højere Fremtids-Ønske skriver Knud Wiinstedt om sin egen Have, at

Om Haven skal et Hyldehegn
snart hvælve sine Buer
og sende krydret Blomsterduft
igennem aabne Stuer.

I særlig Grad har Digteren Hans Hartvig Seedorff Pedersen skrevet om Hylden;

De mørke Roser, Nattergalens Sange,
Hylden, som dufter, Haverne der aander,
og Høstens Hjerte, som er stort og tungt ...

er kun et af hans mange Vers, hvor Hylden er med. Men især har han i Prosa hyldet den som den danske Dryade²⁷.

At ikke enhver poetisk Brug af Hylden dog ubetinget er smigrende for denne, bør lige nævnes; saadan siger Pastor Jens Hansen Smidth i 1823²⁸, at

Lugt og Smag du fornærmer; men nyttig du kaldes;
Helst jeg i Afstand ser slige Personer af staa ...

Saadan er Hylden gaaet ind i Bevidstheden om vor Tids Haver paa Landet, og forsaavidt ogsaa andet end Haverne, nemlig de danske Hegn i Midsommerskrud. De plantede Hyld er blandet med de voksede og omvendt, — men om Hylden alligevel ikke ogsaa har præget vort Land kraftigt igennem Aarhundreder er vel et Spørgsmaal, — dengang de voksede maaske endnu kraftigere end nu og endnu kraftigere end de plantede, — i hvert Fald maa der have været mange, overmaade mange Hyld paa Lybækkertiden, naar Hylden har kunnet anvendes som et Karaktertræk i vort Land og i sit bevingede Ord har levet til vore Dage:

Før vokser Figen af Hylderod
 før Tysken vorder de Danske god,

eller som der skrives i Datiden²⁹:

Før Tysk bliiffuer Dansk then huldt och god
 Før voxer Figenn Fruct paa Hjlle-Rodt.
 Thi raader jeg Dankske aff Hierte och act,
 Di holder ikke med de lijbsk och Tijske Pact ...

Hylden er gentagne Gange benævnt som en Busk, og det er kun Jyderne, der almindeligvis taler om et „Hyldetræ“ udfra den særlige jydsk Terminologi, hvorefter enhver Busk benævnes Træ, — men der kan dog ogsaa udover dette være Grund til at tale om Hyldetræer, nemlig, hvor Hylden er vokset op med een enkelt Stamme og dertil har opnaaet en vis Højde. Fra Slutningen af forrige Aarhundrede meldes der om en Række af saadanne særlig kraftige Hyld, — nemlig paa Borgø udenfor Maribo (Stammeomfang: 8 Fod), ved Barløse paa Fyn (3 Fod 2 Tømm.) og ved Vallø Klosterhave (30 Fod højt og 4 Fod i Omfang)¹⁷. I Ørnslund Have (paa Samsø) noteres ligeledes fra Slutn. af forr. Aarhundrede en stor Hyld; det var en Druehyld med mange Stammer og maalende 65 Tommer i „Rundmaal“^{30, 172}.

Jo længere man kommer Nord paa, des sjældnere bliver naturligvis de store Eksemplarer, — ja i Finland forholder Hylden sig praktisk talt som en Halvbusk (jævnfør Afsnit I), og Bærrene modnes kun her og der i heldige Aar³¹, — og dette kan selvfølgelig ikke give store Eksemplarer.

Optegnelser om store Eksemplarer af Hyld vil navnlig stamme fra Perioder under og efter særlig varme Somre, hvor Hylden har naaet at modne sine vandholdige Skud, og hvor saadanne Somre er efterfulgt af ikke alt for kolde Vintre. Omvendt vil man efter kølige Somre, der tilmed er blevet efterfulgt af haarde Frostvintre, kunne notere, at mange ældre (og derfor undertiden store) Hyldbuske gaar ud.

Foruden den vilde Hyld (*Sambucus nigra*) har ogsaa den saakaldte Sommer-Hyld (*S. Ebulus*) været dyrket fra gammel Tid; men denne sidste er ubetinget indført hertil af Munkene^{7, 31a}. Den er urteagtig og har rødlige Blomster og kaldes hos Henr. Smid „Attik“. Det er rimeligvis den, af hvis Rødder man har presset Saft, saaledes som Junge beretter det i sin Skildring af Sjællandsk Almue. Ikke desto

mindre har der til denne udenlandske Hyld (i hvert Fald i Sverige) været knyttet Sagn om et Slag, hvor Danskerne mistede meget Blod, og paa Kalmarengnen kaldes Sommerhylden for „Danskablod“. Sommerhylden har været godt kendt i Oldtiden, — Pan bekrandsedes saaledes af Løv fra S. E.¹⁷. Endelig er i hvert Fald i den nyere Tid dyrket en Hyld (*S. racemosa*) med røde Bær, samt enkelte andre Arter som Prydbuske. — Den naturlige Duft og Saft hos Hylden har utvivlsomt ligget til Grund for meget af dens Anvendelse i Folke-medicinen (se VIII—IX).

V. Botræ; hellig og urørlig.

En af Aarsagerne til, at Hyldebusken i ældre Tid er bleven plantet saa ofte, er sikkert den almindeligt udbredte Tro paa „Vårdtræet“ eller Botræet, — det Træ, som skulde vokse ved Hus og Hjem, og hvortil Hjemmets Lykke og Velfærd var knyttet. Ofte plantedes der som Botræ en Ask eller en Lind³², og det Træ, der var plantet, plejedes og beskyttedes paa bedste Maade. Navnlig paa Sjælland og i Skaane³³ har Hyldebusken i Aarhundreder spillet en fremtrædende Rolle (i Skikkelse) som Botræ. En Forfatter fortalte for et Par Aarhundreder siden, at Danskerne fra gammel Tid har elsket og æret Hylden, plantet den ved Mure og Bagerovne, paa snevre Steder mellem Vægge, Gærder og Mure, — altsammen ud fra Troen paa Træet som Hjemmets gode Aand og Beskytter. Naar netop Hyldebusken paa Sjælland og i Skaane har været den som Bo-træ særligt udkaarne, da maa dette utvivlsomt bl.a. være sket ud fra den Forudsætning, at Hyldebusken i disse noget mildere Egne af Landet er blevet noget højere end f. Eks. i Jyllands barske Egne. Hylden har sikkert forud præget netop disse Egne, saaledes som det i vor Tid er saa øjensynligt, navnlig ved Sankthanstide, at Hylden er et væsentligt Karaktertræk i det af Haver og Hegn optavlede Kulturlandskab omkring Hovedstaden, de øvrige Øbyer og Landsbyerne.

Men naar Hylden er blevet foretrukket fremfor andre Træplanter, maa der dog sikkert være endnu flere Aarsager dertil, og en af disse Aarsager finder vi i Troen paa, at der i eller under Hylden bor et mod Menneskene venligtsindet Væsen. I Tyskland hedder det, at under Hylden bor „Jordguden“¹⁷, — men man siger dog ogsaa, at i Hyldebusken bor „Frau Holle“, og det er sikkert navnlig denne

sidste, iøvrigt fællesgermanske Tro paa det, som paa Dansk og Syd-svensk er blevet til Hyldemor, der har været Hyldens Styrke og har givet den dens fremtrædende Stilling. Troen paa, at denne venlige Fe har taget Bolig i Busken har paa een Gang forlenet den med noget ærefrygtindgydende og tillokkende, og gennem de lægedomsgivende Egenskaber, der tillige har været tillagt Hyldemor, har ogsaa Troen paa Hylden som Hjemmets Vætte faaet forøget Kraft. Alt dette i Forening har gjort Hylden til det overalt i Europa tilbedte, hellige og ukrænkelige Træ, som man endog bragte Ofre^{13, 17}.

Man troede forhen, at man ikke maatte fælde en Hyld, og at der vilde ske en Ulykke med En selv, Ens Familie, Besætningen i Gaarden eller andet, dersom man gjorde det. Ogsaa denne Tro har været uhyre udbredt i Europa, — der meldes saaledes bl. a. fra Schlesien om en Mand, der havde afhugget en Hyld, og hvis Gaard Aaret efter nedbrændte³⁴, — og fra adskillige Steder her i Landet og udenfor dette meldes der om Uheld paa Kreaturer, Mælken eller andet, forarsaget ved, at en eller anden Hyld var blevet ryddet³⁵. Man vidste paa Sjælland, at Heldet vilde gaa fra den, der bare flyttede en Hyld³⁶, og det var en udbredt Forestilling baade paa Sjælland og andetsteds, at maatte man endelig rydde eller flytte en Hyld, maatte man først enten bede Hylden om Undskyldning derfor eller læse Bønner o. l., thi ellers vilde Hyldemor komme og spøge hos Vedkommende³⁷. Man kunde ogsaa sikre sig herimod ved at fremsige følgende Formel³⁸:

• Hyldefrue,
maa jeg tage i dine Skove,
saa maa du tage i mine igen,
naar de er voksne.

End ikke en Kvist maatte brydes af, og heller ingen Hyldeblomster maatte plukkes, uden at man fremsagde en saadan Formel eller gav en Undskyldning³⁹. At Hyldetræ derfor heller ikke maatte brændes, siger næsten sig selv^{17, 39}, og Hylden sagdes i Tyskland at kunne beskytte imod Lyn³⁹. I hvert Fald i Jylland har man Eksempler paa, at baade Hyldebuske ved Husene voldte Ulykker⁴⁰, og at Hyld var gavnlig; man hævdede⁴¹, at

Hvor Hyld ej kan gro
kan en Mand ikke bo.

Eller⁴²:

Hvem der hader Hyld og planter Pil,
den faar hverken Ro eller Hvil.

Denne Agtelse og Respekt for Hylden gjorde, at de Gamle aldrig gik forbi en Hyld uden at tage Hatten af⁴³, og man ansaa det ikke for godt at krybe i Skjul under en Hyld⁴⁴. Der er nogen Usikkerhed overfor, hvad der vilde ske, hvis man lod sit Vand under en Hyld⁴⁵, mens det var sikkert, at hvis man lagde sig til at sove under en blomstrende Hyld, vilde man være død inden næste Morgen⁴⁶. Gik en Hyld ud, vilde et af Familiens Medlemmer dø⁴⁷, men skød en Hyld frem under Husets Fodstykke, blev dette udlagt som et godt Tegn⁴⁷. I Tostrup nær Holbæk holdt man paa, at saa langt Skyggen af en Hyld naaede, vilde intet kunne trives^{47a}.

Denne Tro paa Hylden som hellig, er germansk, og den findes som allerede antydnet i Skaane, men gaar ikke op i det øvrige Sverige, hvad der er mærkeligt⁴⁸, og bl. a. har resulteret i, at man i en i 1939 i Sverige udgivet Bog om Lægeurter⁴⁸ ikke har fundet Anledning til at medtage Hyldebusken.

Troen paa Hylden i Almindelighed har undertiden tilspidset sig i Troen paa, at en ganske bestemt Begivenhed vilde ske, dersom der skete det eller det med en ganske bestemt Hyldebusk. En saadan Hyldebusk, der ikke maatte fældes, kendes bl. a. fra Kregme⁴⁹; om en anden Hyld berettes det fra Rønne, at den ragede ind over Meddelerens Faders Have; efter Ejerens Ønske blev den beskaaret, og kort efter afgik Naboen ved Døden. Da den nye Nabo senere bad Hyldens Ejer om at fælde Busken, fik han til Svar, at det turde han ikke give sig i Lag med⁵⁰, — han mente aabenbart, at Sporene allerede maatte have skræmt tilstrækkeligt og ønskede ikke Død over sine Naboeer. — Fra Bregninge (paa Taasinge?) berettes, at der var en Høj med en grim Hyld paa. Ejeren vilde gerne have denne Hyld ryddet, men var dog betænkelig derved. Tilslidst overvandt han Betænelighederne og gav sig ved Naboeers Hjælp til at rydde den. Aldrig saasnaart var de imidlertid gaaet i Gang dermed, før der kom Bud, at 2 Heste var blevet syge. Da de næste Dag atter gravede, døde Naboeens ene Hest, og Folkene var nu besluttede paa ikke at ville fortsætte Arbejdet. De overtaltes dog dertil og fortsatte; men da Hylden omsider faldt, var der udbrudt Sygdom blandt Køerne, og en af dem var allerede død. Derefter blev Arbejdet ikke yderligere

fortsat, og den Dag i Dag ser man paa Højen den væltede, halvt udgravede Hyld, som ingen vover at grave op⁵¹.

En anden Hyld stod paa Østsiden af en Stendysse paa Tekoppel Øst for Gaarden Vertemine i Asserballe paa Als. Det sagdes om den, at naar den (eller Dyssen) fjernedes, vilde Vertemine nedbrænde. Indtil 1888 laa der 2 Stendysser paa denne Høj, men i det nævnte Aar blev den ene af dem fjernet, — og faa Dage derefter, nemlig d. 8. September, slog Lynet ned, og Staldlængen til Vertemine nedbrændte. I den tilbageværende Dysse og i Hylden, som stadig bevares, skal Vertemines Ild være dagsat⁵². — Endelig skal berettes om, at man endog til et bestemt Værelse har knyttet Forestillinger om noget uheldigt, — fordi dette var bygget over en fældet Hyldebusk⁵³. Traditionen ved dog ogsaa at berette om, at et Værelse, der var „fjældet“ med Hyldebrædder, kunde helbrede. David Monrad fortæller herom i sin Bog, der meget betegnende er kaldt „den hedenske Christenhed“, at en Hyrde en Nat hørte sine 3 Børn græde og klage over, at En (o: Underjordisk el. a.) havde diet dem. Og virkelig, — deres Bryst var rødt og opsvulmet. Saa flyttede han dem ind i et andet Værelse, og der havde Ondet ingen Magt over dem, — thi Væggene var — som allerede nævnt — beklædt med Brædder af Hyld⁵³.

VI. Hyldemor; Hyldefolket.

Troen paa Hyldemor er meget udbredt i Danmark og er ogsaa særdeles levende i Skaane. Traditionen har dog i ganske særlig Grad henlagt den til Nyboder i København⁵⁴, hvor Hyldebusken har været plantet ved hvert Hus og har karakteriseret Kvarteret paa sin egen Maade, — og maaske har vi netop i disse tilbageværende (af Tiderne ret uberørte Huse og Haver) den mest udprægede Reminiscens af gamle Tiders Tro. H. C. Andersen, for hvem denne Tro har betydet saa meget, fortæller bl. a. om Hyldemor, at hun hævner al Overlast, der øves mod Træet, og fra Nyboder ved man endog at fortælle om en Mand, der led Døden fordi han forsyndede sig imod en Hyld, — ja man beretter ogsaa, at et Hyldetræ i Nyboder har givet sig til at vandre frem og tilbage⁵². Hylde- og Ellefolkets er iøvrigt ofte kædet sammen i Folketroen, og tiltrods for de sympatiske Tanker, hvormed man omgiver Hyldefolket, og tror, at dette kun vil Menneskenes

Vel (naar de ikke skader Hylden, hvori det bor), fortæller et Sagn dog, at Hyldefolket skulde være blevet til, ved at nogle Djævlé blev kastet ud af Himlen⁵⁵.

Hyldefolkene var grønne, og de boede i (eller under) Hyldebuskene. Naar Folk i Gaardene var gaaet i Seng, udfoldede Hyldefolkene en nyttig og flittig Virksomhed, til Gavn for Beboerne i Gaardene. De pudsede deres Knive og Gafler, og var der noget i Ulave, bragte de det i Stand. Mange har berettet om, at de har set Hyldefolk og har erfaret om deres Virksomhed. I Sennels holdt Hyldefolkene til i en stor Hyld i en Have hos Anders Nielsen (Hundal), — de rumsterede paa Gaarden, navnlig under et Ildsted⁵⁶. I Ørslevkloster holdt Ellefolket til i Thomas Fiskers Have; her opholdt de sig ved en Hyld og strøede Sand paa og fejede derved⁵⁶. Ofte har man set Hyldefolkene have deres Tøj hængt ud til Tørring i Solen, — saaledes bl. a. paa en Hyld i Skoven paa Drejø⁵⁶, og paa en Mark i Vebberstoft⁵⁷; men naar Nogen kom til, var Tøjet pludselig borte. Her og der har man set dem køre med Mus for Vognen (Bedsted) eller danse, bl. a. i Thisted⁵⁸, — i Fløjstrup dansede Hyldekvisinden og sank i Jorden ved Foden af en Hyld⁵⁹, og i Vindelev dansede hulryggede Hyldekvisinder og forsøgte at danse en Mand ihjel⁶⁰. Andre Steder har man set dem spinde paa Rokken, koge paa Beboernes Arnested eller stænke Vand i deres Bryggers (Højslev)⁶¹, og i en Hyld ved Karen Skyttes Gaard i Gassum kunde man høre Nogen græde⁶². Omkring en Kaalgaard i Bedsted stod nogle kraftige Hyldebuske, som Konen gerne vilde have fjernet; men Manden var ikke villig til at lade dette Arbejde udføre; thi han hævdede at have set et Køretøj med Mus komme ud fra Hyldene, og disse Mus kørte til Spisekammervinduet og fortsatte til et Skab, hvori de havde lagt et Markstykke, — det samme gentog sig flere Gange, naar Manden hentede Tobak, — og derfor gav han gerne 3 Markstykker for, at Hyldebuskene skulde blive staaende, og det lille Køretøj fortsat kunde bringe Penge tilhuse⁶³. Andre Steder fra meldes der blot om Spøgeri ved Hyldebuskene, — saaledes bl. a. ved en Hyld paa Elmegaards Mark i Vormark⁶⁴, en Hyld i Ruds Vedby⁶⁵, m. fl. Steder. Navnlig skulde det spøge om Natten, eller naar man satte sig til at spinde under en Hyld (Sønderbjerg)⁶⁶.

Som i andre Træer har man naturligvis ogsaa kunnet „sætte Brand hen“ i en Hyld. Et saadant Tilfælde kender man fra Asserballe Sogn,

hvor en Brand var sat hen i en Hyld, der voksede paa Østsiden af en Stendysse paa Tekobbel^{66a}.

Det ansaas almindeligt for uheldigt at opholde sig under en Hyld. Dels kunde man derved maaske forstyrre de smaa Væsener, der boede i Hylden, og hindre dem i at udføre deres nyttige Virksomhed, — dels tænkte man sig undertiden Hyldefolkene som en Slags Huldre, der gjorde dem Fortræd, som opholdt sig under dem. Det var dog kun i Tyskland, at man, hvis man lagde sig til at sove under en blomstrende Hyld, vilde dø inden næste Dags Morgen^{17, 46}, men i Skaane mente man, at man vilde blive hyldeskudt, hvorved man fik Udslet⁴⁶.

Der var dog ogsaa dem, der holdt paa, at det netop var godt at sove under en Hyld, for der var man beskyttet imod Fluor, Myg, Snoge og allehaande Utøj, ligesom hverken Hekse eller onde Aander kunde skade den Sovende, — tværtimod vilde Hyldemor indlulle den Sovende i de sødeste Drømme. Samme Forestillinger om Hyldens beskyttende Egenskaber maa have foreligget, naar man sine Steder om Aftenen tog Hyldegrene med sig ind i Soveværelset¹⁷, eller naar man troede, at Hyldegrene (opsat i det ene Hjørne af Laden eller langs Væggen) holdt Mus borte eller holdt Myg borte fra Soveværelset⁹⁷, ja at man endog kunde fordrive Muldvarpe ved at stikke Hyldepinde i Jorden¹⁷. Dette hænger rimeligvis sammen med den krydrede, til Tider noget stærke Duft, der kan være hos Hylden. Af nogle opfattes denne Duft som udpræget behagelig, — dette sidste gælder navnlig Aarestrup, naar han i en Ritornel⁴⁴ siger til Hyldeblomsten:

Blusser for heed jeg ved Skumringens Stevne,
Dig, dit Aroma, giver jeg Skylden.

Ganske modsat Opfattelse har Digter-Præsten Jens Hansen Smidth, som foran Side 10 citeret.

Hvor meget der grunder sig paa Hyldens fysiske Virkninger, og hvor meget der bundes i Troen paa dens Godhed og dens Eventyrglans, er ikke godt at sige; men givet er det, at Hyldebusken betyder meget, selv for mange af vor Tids moderne Forfattere og deres (som det maa antages) særligt modtagelige Sind. Bedst er dette maaske udtrykt af Jeppe Aakjær i Digtet „Mors Have“, hvor han skildrer den jyske Hjemegne Kaalgaard og straks i Digtets første Vers bekender sig med en glødende Kærlighed til Hylden og dens Skjulested, næsten som Kulminationen af al Havens Verden og Væren:

Jeg skjulte mig under dens Hyld med Svimlen
og vidste som Barn ej bedre Sted.

Ogsaa Johs. Buchholtz holder af Hylden og lignende Tanker som i ovennævnte Linjer af Aakjær finder vi udtrykt hos Anker Larsen i hans i sin Tid som Konkurrenceroman udsendte „De Vises Sten“, hvor Hovedpersonen i Afsnittet „Hos Hylden“ gaar ind under „Hylden ved Kirkegaardsmuren“ og sætter sig i dens Skygge. Han mærker her, hvordan Hylden ligesom staar stille i den bevægelige Luft, og han „troede næsten, at den gjorde sig Umage for ikke at gøre Spektakel med Grene og Blade“; og saa kommer det rent menneskelige i Følelsen overfor Hylden: „Der var Selskab i den, han var ikke længere ene ... Han kom den saa nær, som han kunde, og da han ikke kunde komme længere, begyndte han at nærme sig indvendig fra. En Ømhed og Hengivenhed, som han ikke kunde føle saa stærk og uforstyrret for et Menneske, gik fra Hjertet ind til denne fredelige Hyld“. Er der maaske hos Aakjær et Stenk af Hylde-duftens berusende Virkninger, saa er det hos Anker Larsen Fru Hyldemor, som er levende tilstede i Hylden, — eller er Hylden selv.

VII. Ofringer.

Det ligger nær, at Almuen har ofret til en Plante, der som Hylden har været ikke blot hellig, men ogsaa helbredende og beskyttende. Saadanne Ofringer har været ydet af højst forskellig Art, — men ejendommeligt nok synes de at være særlig knyttet til Sjælland og Syd-sverige (Skaane), men ikke til Fyn og Jylland, hvorimod man fra det sydlige Udland kender mange Eksempler derpaa¹⁷.

Et af de ældste herhjemme opnoterede Eksempler herpaa stammer fra 1691 og kendes fra Sønderjylland⁶⁸. Naar Bønderne her nødvendigvis maatte omhugge en Hyld, knælede de ned foran den og blottede Hovedet, idet de med foldede Hænder sagde: Fru Hyld, giv mig noget af Dit Træ, saa vil jeg give Dig noget af mit, naar det vokser i Skovene. En tilsvarende Bøn kendes fra vore Dages Bornholm og lyder⁶⁹: Hyldefrue, maa jeg tage i dine Skove, saa maa du tage i mine igen, naar de er udvoksne. Og paa Stevns sagde man, naar man vilde skære en Hyld ned³²: Hyldemor, Hyldemor, tillad mig at skære din Skov. Og fra Anholt⁷⁰ hed det, at den som gravede en Hyld op og ikke bad om Forlov og ikke lovede at plante en anden

i Stedet, han vilde visne hen med Hylden. For at tage Grene og Blomster skulde man ogsaa bede om Forlov og sige, at det var nødvendigt. Drengene var saa indpodede med Hyldetro, at de laa paa deres Knæ og bad smukt om Lov til at skære Grene af til deres Sprøjter, og i deres Bøn tillagde de altid: For det er nødvendigt.

I Spøgerigaarden ved Borrevejle Fjord i Lyndby nær Roskilde var der en bestemt Hyld, som man ofrede til. Den fik hver Morgen en Spand Kærnemælk hældt ned ved Roden, — ellers var det umuligt for Folk at være paa Gaarden⁷¹. Oftring til Hylden holdt altsaa her Spøgeriet borte, — men i Marup ved Tølløse, ikke langt fra det førstnævnte Sted, mente man, at man ved at ofre vilde faa bedre Smør, og derfor satte man hver Juleaften al Slags Mad ud til Hylden i Haven^{32, 72}. I Følleslev mente man, at Hylden var mere hellig end andre Træer, og hvergang man mistede en Gris eller et Spædelam, blev det gravet ned under en Hyld; saa mente man sig sikre imod, at der døde flere⁷³, og i Odsherred hængte man paa lignende Maade de døde Lam op i Hyldebuskene⁷⁴, mens man i Jebjerg begravede sin Skjorte under en Hyld for at blive fri for Sygdomme^{74a}.

I Skaane brugtes det Juleaften at hælde noget Øl eller Mælk over Hyldebuskenes Rødder, idet man sagde: „Hyldefrue faar tage tiltakke med Forplejningen, sendt fra os og vore til Eder og Eders“, eller „Her har Hyldefrue noget til sig og sine, saa faar jeg [næste Aar] noget til mig og mine“. En gammel Kone i St. Olofs By sagde altid, naar hun ofrede Øl eller Mælk til Hylden: „Jeg skal give dig lidt at drikke, Hyldefrue“. Og naar man i Gønge Herred plukkede Blomster til Hyldethe (se Afsn. VIII—IX), sagde man: „Kære Hylde-mor, giv mig nogle af dine Blomster til Lægedom og Nytte, saa vil jeg give dig noget andet igen“, ellers vilde man ikke faa Gavn af Blomsterne^{32, 33}, — og med dette Løfte har man da ment at kunne stille Hyldefruen tilfreds.

Paa Skanøregnen brugte man, naar man til Syge havde kogt Hyldebark i Mælk, siden at hælde Mælken ud ved Roden af en eller anden Hyld, og paa samme Egn brugte man ligeledes at ofre den Mælk, hvori man havde badet sig, naar man havde haft Hyldeskold, til Hylden, idet man sagde, at „Det giver jeg dig og dine, om du vil lade mig og mine i Fred, og forlad mig, at jeg har gaaet dig for nær“. Derefter skulde man stiltiende gaa bort og maatte ikke sige noget før Solopgang. Ofrede man Mælk af en ensfarvet Ko, kunde man

ogsaa sige: „Har jeg forulæmpet dig, saa beder jeg om Forladelse“. Mælkeoffer til Hylden kendes ogsaa fra Blekinge³², — og kom man for Skade at kaste noget ind under Hylden, som ikke skulde betragtes som Offer, og som Hylden ikke syntes om, hævnede den sig. En Kagekone i Karlshamn kastede saaledes engang en Tudse ind under en Hyld, og kort efter fik hun Ondt i Skulder og Arm. Huden kom til at ligne Skindet paa en Padde, og Smerterne blev saa voldsomme, at hun ikke kunde røre Armen. Hun fik da det Raad af Kloge Anna i Smaaland, at hun 3 Aftener i Rad skulde ofre Mælk, Hvedebrød og Arvesølv under Hylden³². — Fra Øland kendes ogsaa Eksempel paa, at man skulde bringe Hylden Offer i Sølv. Man skulde vikle en Sølv mønt ind i en Las eller et Klædningsstykke, som havde tilhørt den Syge, som søgte Helbredelse og kaste dette ind under en Hyld (eller i en Helligkilde), — eller man kunde ved Solopgang eller Solnedgang gaa til en Hyld og kaste 3 Kobbermønter med forskellige Kongebilleder der ind under, idet man sagde: „Jeg beder om Forladelse for min Datter Brita Jönsdotter, om hun har gjort noget ondt i Vejr og Vind, over eller under Jorden, paa Land eller Hav. Kan det ikke bødes med mindre, saa betaler jeg det med Penge³²“.

Naar man sine Steder ogsaa har brugt at ofre saadanne Ting som Efterhylden fra en Ko⁷⁵, maa dette utvivlsomt betragtes som at man derigennem mente at sikre sig, at Koen bestandigt blev frugtbar, eller naar man ofrede Kærnemælk, var det for at faa bedre Smør o. s. v.⁷⁶.

Baade i Forbindelse med Ofringer til Hylden og den Ærbødighed, hvormed man omgav den, staar den Omstændighed, at man sine Steder ogsaa har sat Hylden i Forbindelse med Beretningen om Jomfru Maria og det lille Jesusbarn, — en Forbindelse, der dog af Nogle opfattes som en Forveksling med Hassel. Maaske ligeledes som en Allusion hertil er det hævdet¹⁷, at de Hyldegrene, der blev afskaaret Natten mellem Skærtorsdag og Langfredag, var egnede til at finde Hekse med (jevnf. XI), og at Børn, der var født om Søndagen mellem Kl. 11—12 hver Søndag paa samme Tid skulde kunne se Aander i en blomstrende Hyld⁷⁷.

VIII. Sympatimidler.

Den Kraft, som man mente udgik fra Hylden, har fra gammel Tid været meget anvendt i de saakaldte Sympatikure, og disse er navnlig

bleven brugt overfor Kolden og Tandpine. Alene dette at være i Nærheden af en Hyldebusk, eller dog at staa under den og der at blive signet af en klog Kone, var tilstrækkeligt til, at man kunde blive befriet for Kolden¹⁷. Man kunde dog ogsaa gøre noget mere ud af denne Sympatikus, — dels kunde den Syge selv gøre det, dels kunde den eventuelle Hjælper udføre visse ceremonielle, ja næsten rituelle Handlinger, der maatte antages i hvert Fald at gøre Metoden mere sikker. I Jylland brugte man saaledes, naar man gik til Hylden i et sligt Ærinde, i en baade bedende og dog noget bydende Tone at sige⁷⁸:

Her kommer a mæ min kaald te dæ,
kom do saa mæ di sundhed te mæ,

eller, idet man selv rystede af Kolden⁷⁹:

Her staar du, Hyld, saa bol,
jeg haver den kold,
den skal forlade mig og ryste dig,

eller andre lignende Formularer, saaledes som den ofte paa Sjælland brugte⁸⁰:

Hyld, Hyld, holde,
jeg ryster af den Kolde
fra mig og til dig, —

hvormed der da mentes, at Kolden vilde forlade Patienten og blive overført til Hyldebusken. Undertiden gjordes dette til yderligere Betryggelse i den Treeniges Navn med Nævnelse af de 3 Guddomme. En klog Kone i Nordfyn plejede at indlede Ceremonien med at svinge en Træsko med Ild i over den Syges Hovede, — andre brugte at ryste Hyldebusken godt igennem, idet man mumlede¹⁷:

Hyldetræ, jeg ryster Dig,
til Feberen ej mere ryster mig.

Lignende Formularer kendtes ogsaa i andre Lande, og navnlig i Tyskland har man baaret sig ad paa ganske tilsvarende Maade. Man brugte i Vestsjælland ogsaa at binde en hvid Silketraad om højre Haandled og derefter at løbe en Tur. Traaden skulde siden bindes om en Gren paa Hylden, — og Kolden forsvandt⁸¹.

Disse Sympatimidler kunde ogsaa være at bringe i Anvendelse sammen med de foran i Afsnit VII nævnte Oftringer. Saaledes havde man i Lille Lyndby paa Sjælland⁸² det Raad, at man 2 Søndage i Træk samt en Torsdag skulde gaa med en Pot. sød Mælk til en Hyld paa et afsides Sted, hvor man siden aldrig vilde komme; her skulde man slaa Mælken ud og sige:

Hyldemor, Hyldemor bolde!
Vil du mig denne Kolde holde
i ny og næ og alle Slags Vejr.

Der er adskillige Personer, som fortæller, at disse Kure virkelig hjalp dem, ligesom de hævdede, at Kolden omvendt kunde overføres til Mennesker, naar man ikke passede paa at overholde Ceremonierne m. v.

En Fynbokone fortalte (1875)¹⁷, at mens hun var ung, kom hendes Bedstefader en Dag hjem fra Marken, skælvende som et Espeløv, og man var straks klar over, at det jo var Kolden. Han havde nemlig været i Marken ved en Hyld, i hvilken der netop var hængt et linned Stykke op for at Bedstefaderen i Huset skulde slippe af med sin Kolde (jevnf. Silketraaden). Det samme kunde hænde, naar man optog en Hyldepind, som stiltiende var sat i Jorden for en, der havde Kolden⁸³.

Mod Tandpine skulde man aarle, før Sol stod op, gaa til en Hyld for der at udsøge en Marvgren fra samme Aar. Naar denne var funden, skulde man da stille sig med Ansigtet, saaledes at man havde Grenen paa sin venstre Side, og med en Kniv skulde man derefter gøre et Snit fraoven og nedefter, uden at Splinten løsnedes fra Træet. Man skulde da bøje Splinten saaledes, at man med den kunde stange den syge Tand tilblods. Naar dette var gjort, skulde Splinten atter bøjes tilbage paa sin Plads og bindes til med et Plaster af usaltet Smør paa en Lærredsklud, hvorom der yderligere skulde vikles en Ende rødt Uldgarn 7 Gange rundt. Endelig skulde man skyndsomst gaa bort uden at tale et Ord; men den, der kom derhen og saa Baandet, inden det var fortæret af Vejret, vilde faa Tandpinen⁸⁴. Noget bekvemmere var det Raad, der gik ud paa, at man kunde tage en Hyldepind i Munden og dernæst stikke den ind i Væggen med de Ord: „Vig bort, du onde Aand“, — og dette Middel ansaas iøvrigt ogsaa for at være godt⁸⁵. Man kunde ogsaa bore et Hul i en Hyld, spytte i en Klud med afskaarne Negle og andre menneskelige Dele, sætte det ind i Hullet og proppe det til med en Pind. Gik man saa

stiltiende bort, vilde Tandpinen forsvinde⁸⁶. Ogsaa til disse Handlinger kunde der knyttes en Formular, idet man til Hylden kunde sige³²:

Det bryder i Tænderne mine,
gid det sad i Rødderne dine,

eller:

Af Tænderne mine,
i Rødderne dine,
i Navnet Gud Fader o. s. v.

Mod Gigt skulde man i Sydjyll. en Torsdag ved Solnedgang (i Lighed med Midlet imod Tandpine) afskære Negle, indsvøbe dem i noget af sin Skjorte og sætte det ind i en Hyld; endvidere skulde en Hyldepind med Blod paa stikkes i Jorden i 3 Markskel⁸⁷, — et lignende Middel med Pinde i Markskellet kendes iøvrigt ogsaa som Middel mod Tandpine⁸⁸, — og paa Møen brugte man — imod „Tredagesfeber“ — at bære en Hyldepind i en Snor om Halsen; naar Pinden tabtes, vilde Feberen forsvinde¹⁷. Samme Træk kendes bl. a. fra Udby i Tude Herred paa Sjælland og fra Møen⁸⁹.

I nogle Tilfælde mente man, at en eller anden Medicin overhovedet ikke kunde faa nogen Virkning paa Patienten, medmindre Medicinen først havde været sat hen under en Hyld; saaledes brugte man i Vestsjælland at sætte Blaa Iris-Rødder paa Brændevin imod Koldfeber, men det hele skulde først i 24 Timer have Lov at staa under en Hyld, der stod langt ude paa Marken⁹⁰.

Et særlig omstændeligt Raad er givet for „Slag hos Mennesker⁹¹“. Man skulde bruge en Hyld, som voksede „i Hovedet paa en Pil“, saaledes som Hyld i Lighed med Røn undertiden kan gøre det. Af denne Hyld skulde man i September eller Oktober Maaned, 2 Dage før Fuldmaane, tage saa meget af de smaa Grene, som der er mellem 2 Led og skære dette i 7—9 Skiver eller saa mange, man syntes passende, saa „Piberne“ forblev hele og ikke sønderknustes. Derefter skulde man tage en Synaal med Traad og sy disse Grenestykker eller Skiver ind i et rødt „Sindal“ og hænge det hele omkring den Syges Hals, saaledes at det kunde hænge ned under den Brusk, der hed „Sværdbrusken“, „under hvilken Maven ligger og haver sit trygge Leje“. Denne Amulet skulde nu blive hængende omkring den Syges Hals, indtil Traaden af sig selv gik i Stykker, eller opløstes (og gik fra hinanden); men hverken den Syge eller nogen anden skulde berøre

den med Hænder eller Fødder, men man skulde tage en Tang eller et andet Instrument og kaste den hen paa et Sted, hvortil ingen vilde komme, eller ogsaa grave det ned i Jorden.

Saa vel fra Fyn som Nørre- og Sønderjylland kendes ogsaa Sympati-midler, hvor Hyldeved er med blandt de „9 Slags Træ“, der brugtes til Helbredelse, — dog hævdede man i Fangel paa Fyn netop, at man ikke maatte bruge Hyld (samt Pil, Elm og Ask) dertil⁹². Ogsaa blandt de mange Hultræer, gennem hvilke man trak Børn, for at de skulde blive helbredet for Skæver, er Hylden repræsenteret, nemlig ved en Hyld i Snevris Skov paa Sjælland⁹². Og ligesom det er Tilfældet med andre Træsorter, f. Eks. Pil, kunde man ogsaa faa fjernet Vorter ved i Hyldegrene at skære ligesaa mange Hakker, som man havde Vorter⁹³.

Som man kunde komme af med Sygdomme ved at sætte dem hen i en Hyld kunde man omvendt ogsaa faa Sygdomme, hvis man tog de Ting, som var bundet eller paa anden Maade fæstnet til Hyld for en eller anden Sygdom. Derfor maatte man heller aldrig fjerne noget, der var bundet til eller stukket ind i en Hyld^{93a}. Helt galt gik det en Mand paa Hjembæk Præstemark, der ryddede en Hyld, hvori der var hensat Tandpine; han, der ryddede, har efter den Tid maattet lide meget af denne Sygdom^{93a}.

IX. Husmedicin.

Naar man om Foraaret plukkede de første Skud af en Hyldebusk, skænkede Vand derpaa og drak dette, havde man et udmærket Middel imod Gigt. Dog hævdede man i Jylland, at der var en vis Forskel paa, hvorledes man plukkede dem; thi de Spirer (Skud), der „plukkedes nedad“, vilde virke afførende, — de, der plukkedes opad, forvoldte Brækning, og skulde man svede, maatte Skuddene derfor plukkes ligeud⁹⁴. I Vestsjælland ansaa man det for godt imod Koldfeber at spise de 3 første Skud om Foraaret⁹⁵, — ganske som man ogsaa her og der har vidst at berette om de første Anemoner og Primula og de friske ubehandlede Hyldeblade brugtes imod Bylder, ud fra Troen paa, at den glatte Side af Bladene lægede, mens den ru trak Bylderne sammen⁹⁶. Man kunde ogsaa banke Bladene itu og bruge dem imod Bylder og Betændelse⁹⁷, og de kunde ligesaa bruges imod Hæmorrider⁹⁸. Endog til Lægedom imod Hugormebid strakte Hylde

bladenes Kraft, — dog ikke Bladene alene, men i Forbindelse med saadanne Ingredienser som Fjer fra Rumpen af en Hane, Olie, Sennop og Vineddike⁹⁹. De kunde ogsaa hjælpe imod Hudløshed, og Vorter kunde tages af ved Hjælp af Hyldeblade^{99a}.

Naar man skulde bruge Hyldebarken, var det ingenlunde ligegyldigt, hvorledes man bar sig ad, og navnlig var det ikke ligegyldigt, hvilken Del af Barken man brugte. Der skelnedes strengt imellem den øverste (brune) Bark og den mellemste (Mellembarken, grøn), og det var især denne Mellembark, der var god at anvende i Husmedicinen, hvor den anvendtes imod Hovedværk, Kolde, Udslet, Orme, Halsværk, Benscade og andet vidt forskelligt⁷.¹⁰⁰ Kogte man den i Kærnemælk og drak man denne Drik, hjalp den imod Vatersot i Maven. Bedst var det, om denne Mellembark blev skrabet forsigtigt af, hakket ganske fint og kogt med Fløde, saa den blev hvid som Grød, — den var da udmærket at anvende imod Udslet, buldne Bryster hos Kvinder og Saar¹⁰¹, og den kunde i Sydsjælland ogsaa bruges imod Kirtler¹⁰². Gjorde man et Plaster af Hyldebark tillige med tørret Grønkaal og saa udsøgte Raffinementer som Hundelorte og Voks af Kirkelys samt dertil 4 Figener og Olie af Hvide Liljer, havde man et godt Middel imod Benscader og Halsværk¹⁰³, og stødte man Mellembarken, lagde den i Blød i Brændevin og drak dette, hjalp det imod Kolden¹⁰³.

En særlig omstændelig Ceremoni brugtes i Fangel, hvor man, for at det skulde være rigtigt, 3 Torsdage i Træk skulde stjæle en Pot Mælk, der hver Gang skulde koges med Mellembarken af Hyld, — derpaa skulde man vadske de syge Børn hermed for tilsidst at nedgrave Potten med Resten af Mælken tillige med 1 Sølvskilling og det syge Barns Skjorte under en Hyld. Her virkede da Hylden saavel som Hus-Medicin og som Sympatimiddel. Endelig var Mellembarken (lagt i Eddike) et godt Middel mod Rosen¹⁰⁴, mod Hævelse af Gigt¹⁰⁵, mod Hinde over Øjnene, Blegsot, Saar paa Kopatter o. s. v.¹⁰⁶.

Om Hyldeblomsterne hed det (1795)²¹, at „Menige Mand veed at samle og tørre Blomsterne for at bruge dem, som Thee til at sveede paa i Forkølelser“ eller som „den største Tilflugt i Sygdomme“¹⁰⁷. Man brugte friske eller tørrede Blomster, og Hyldetheen anvendtes i Hovedsagen ganske som nu¹⁰⁸. Blomsterne skulde plukkes i Solskin og tørres i Skygge, og naar de var tørrede, gemtes de hen i en Pose, der hængtes op paa Skorstenen for stadig at være tør. Blomsterne

kunde ogsaa kommes i Krydderposen sammen med andre Blomster og Urter, og denne Krydderpose brugtes at lægge paa Kind eller Pande imod Tandpine, Hovedpine o. desl. Nogle holdt paa, at disse Blomster til Krydderposen skulde plukkes paa Vor Fruedag (2/7)¹⁰⁹, andre (vistnok de fleste), at de skulde plukkes St. Hans Aften; da var der mest Kraft i dem¹¹⁰.

Friske, stødte Hyldeblomster var godt at lægge paa Blæren hos Mandfolk¹¹¹, og tørrede kunde bruges til at lindre Hævelse i Kinderne¹¹². Hyldeblomster lagt i Eddike var godt mod Ledevand¹¹³, Hylde the godt mod Lændeværk og andre Smerter¹¹⁴, Forkølelse¹¹⁵, Gigt¹¹⁶, Vatersot¹¹⁷, Sidesting¹¹⁸, Hjerteve¹¹⁹; Blomsterne lagt i varm Vin brugtes imod Træthed¹²⁰, lavet til Grød brugtes de som Omslag mod Gyldenaare¹²¹ og kogt i Øl eller Vin mod dødt Foster i Kvinderne o. s. v.¹²².

Hyldebærrene brugtes her og der mod Gigt¹²³, bl. a. som Saft af de grønne Bær sat paa Brændevin¹²⁴, ligesom Hyldebærsaft ogsaa ansaas for godt imod Rosen¹²⁵, og Sommerhyldebær (grønne) sammen med Bevergeld og Enebær sat paa Brændevin var et Middel mod Kolik¹²⁶. Mod „Morgensyge“ brugte man i Jyll. en Drik, der var lavet af for 10 Øre Hyldebær, 10 Øre Kamfer, 10 Øre Bevergeld, altsammen kommet paa en Flaske gammel Vin, — dog skulde det først nedgraves i en Kaalhave og have Lov at henstaa der i 24 Timer¹⁰⁶. Bærrene brugtes ogsaa af nogle til at koge Sirup af²¹.

Som Skuddene, Bladene, Blomsterne og Bærrene var ogsaa Roden af Hylde god imod visse Sygdomme. Skrabet Hylderod, som Saften vredes fra, skulde drikkes hver Morgen og var godt imod Vatersot (Nyrup), eller Hylderod kogt sammen med Hyldeblomster og Persillerod, ogsaa imod Vatersot (Kolding), — eller et kogt Stykke Hylde-rod at drikke imod Sukkersyge (Nordslesvig)^{106a}.

Naar disse og andre lignende Husraad har kunnet faa den Udbredelse de har faaet, skyldes det foruden dette, at Materialet (Hyldene) har været let for Haanden, ogsaa, at man fra Autoriteternes Side Tid efter anden agiterede for Anvendelse af jevne, let tilgængelige Midler, og altsaa har troet paa Hjælp derved. I en ca. 1800 udkommen Anvisning til at indsamle, tørre og konservere Plantedele hos de vildtvoksende Planter¹²⁷ finder man da ogsaa adskillige af de Raad, som Almuen har kendt, — saaledes nævner den Brugen af Mellembarken, hvoraf der skal presses Saft, — de nys udsprungne

Hyldeblomster, som skal plukkes i en varm Middagsstund, tørres og bruges som Kamilleblomster, — samt Hyldebærrene (de sorte), der bruges som Hyldemos eller til at sætte paa Brændevin.

X. Lægemedicin.

}

Grænserne mellem Husraadene og Lægemedicinen er som bekendt ofte meget svage, og navnlig maa dette gælde saa nærliggende og letbrugelige Raad som Hylde-Raadene. Disse har været opført i de ældste Lægeskrifter¹²⁷, — ja der er endog i hvert Fald paa Tysk udgivet selvstændige Bøger om Hyldebuskens Velsignelser og Anvendelse i Økonomi, Husholdning og Lægedom¹²⁸. Blandt de mange forskellige Maader, den har været anvendt paa i Medicinen herhjemme, skal bl. a. nævnes: Plaster af Hyldesirup i Forbindelse med Terpentintin og Voks mod Frostskaade¹²⁹, Hyldesirup mod tør Hoste¹³⁰, tørrede Hyldebær imod Kolik¹³¹, Hyldemos eller Hyldesaft imod Tandpine¹³², Hyldesaft som Svedemiddel¹³³, Hyldebærsaft imod Gigt¹³⁴, mod Rosen¹³⁵ o. s. v.

Det turde være en uimodsigelig Kendsgerning, at Hyldens Blade og Blomster har været brugt i Aarhundreder, saadan som de har været brugt det i vor Tid, men der er meget der taler for, at Brugen af Hyldebærrene i Husholdningen m. m. er en forholdsvis ny Ting; adskillige Meddelere siger dette direkte¹³⁶, og mange indirekte Vidnesbyrd gaar i samme Retning. Det har ogsaa været brugt at sælge Blomsterne til Apotekerne¹³⁷, hvorimod Handelen med Bærrene synes at være noget ganske nyt (jefvnf. Afsnit I).

Ligesom de gamle Husraad ofte har vist sig at bunde i reelle lægende Egenskaber o. l. hos de anvendte Planter, — saaledes er det ogsaa Tilfældet med Hylde-Raadene; man kan paavise, at Hylden virkelig har saadanne Substanser og Stoffer i sig, at der i hvert Fald er Mening i at anvende den til visse Sygdomme og paa visse Maader, — omend dog langt fra i en Udstrækning og paa en Maade, som de Gamle ansaa for tilraadeligt. I kemisk Henseende byder Hylden navnlig paa saadanne Stoffer som konserverer og opløser, Garvestof, Slim og 0,03% æterisk Olie, og moderne Lægevidenskab godkender, at de gamle som Svedemiddel brugte Hyldeblomsterne til The, navnlig i Forbindelse med varme Indpakninger¹³⁸.

Det kan ogsaa tilføjes, at den moderne Vitaminlære hævder, at der

i de unge, friske Skud af visse Planter om Foraaret findes et særligt stort Antal C-Vitaminer, hvorfor et Tilskud af disse er gunstigt for at modvirke den saakaldte Foraarstræthed, og at der saaledes ogsaa i de gamle Anvisninger paa at spise de første Hyldeskud (eller Blade) er nogen Bund i Realiteter, som de ikke kendte¹⁷³.

XI. Trolddom, Forgørelse og Frugtbarhed.

Til de mange gode Egenskaber hos Hylden hører ogsaa dette, at den hjalp imod Hekseri, Trolddom, Forgørelse og andet lignende, som voldte Mennesker Ondt, — en Tankegang, der ligger nær ved Troen paa den gode Fe, Hyldemor, og som derigennem yderligere har været medbestemmende til, at man saa ofte har plantet Hylden (jevnf. V). Plantet udenfor Stalddøre mente man, at den skærmede Kvæget imod Forgørelse¹⁷, — en Egenskab, der ogsaa tillægges andre Planter, saasom Flyverøn, Pil m. fl., ligesom en Hyldegren paa en Fingers Længde bundet til Tøjret hos Kvæget var en god Talisman¹⁴³. Og naar Husmoderen kærned Smør, slog hun gerne Kors over Kærnen for derved at værne Smørret imod Forgørelse og Ødelæggelse; men lod det desuagtet til, at der var kommet noget i Vejen, maatte hun have Pinde af Hyld eller Flyverøn tilrede, og disse stak hun da ind i Kærnen¹³⁹, — og Forgørelsen blev hævet! Ogsaa til Markernes Afgrøde strakte Hyldens Hjælp sig, — i Østprøjsen satte man Valpurgisnat Kviste af Hyld paa Markerne og i Vinduerne for at værne imod Heksene¹⁷, — herhjemme tog man særlig Vare paa Hørageren. Thi naar Heksene St. Hans Aften red til Bloksbjerg, var det rimeligt, om de engang imellem blev trætte, og man troede da om dem, at de fortrinsvis vilde hvile sig i Hørageren, — enten fordi denne var særlig blød at hvile i, eller fordi Hørren som hellig Plante var Heksene særlig imod. Nok er det, at man paa denne Aften „majede“ Hørageren ved at sætte „Majgrene“ ned i Ageren, — disse Grene var i visse Tilfælde af Flyverøn, undertiden ogsaa af Hyld, navnlig paa Fyn og i Vestsjælland. Man stak 1 Gren ned i hvert Hjørne, eller i det mindste 3—4 Grene ialt, — paa Fyn satte man dog gerne 3 Hyldegrene, saa de dannede en Trekant¹⁴⁰. Nogle mente, at Grenene desuden gjorde den Gavn, at Hørren vilde vokse sig saa lang, som Hyldegrenene var¹⁴¹, og man satte derfor naturligvis lange Grene ned; andre havde haft bitre Erfaringer, fordi man ikke havde troet

paa Majgrenenes Værd og undladt at sætte Hyld i Hørren, — i et saadant Tilfælde havde man den store Sorg at se Hørren blive ned-trampt, — af en Ko!¹⁴²

Hvor Hyldebuske voksede ved Troldfolks Boliger var de til megen Gene for Beboerne, — saaledes udtalte en Jordemoder engang til en forløst Troldkone, at saalænge der voksede en Hyld udenfor Stuehuset, vilde der ikke blive født velskabte Børn der!¹⁴⁴. Dog kunde Hekse ogsaa finde Bistand hos Hylden; thi naar de sad under en Hyld, var de i Stand til at malke Køer, selv om de stod milevidt borte; men den, som forstod sig paa Kunsten, kunde opdage Gerningsmanden i en Spand Vand!¹⁴⁵.

Ligesaa havde man Mulighed for at finde en Heks, som havde forgjort en eller anden paa følgende Maade!¹⁴⁴: Man skulde gøre Ild paa et Ildsted Natten mellem Torsdag og Fredag mellem 12 og 12½. Dørene skulde være lukkede, og til at gøre Ild med skulde man i dette Tilfælde bruge Rønne- og Hyldetræ, skønt Hyldetræ ellers ikke maatte brændes (jevnf. Afsn. V). Naar Ilden var udbrændt, skulde man skille Gløderne i 2 Dele, i Satans Navn tage en ny Potte og deri lægge et forgjort Menneskes Skarn, noget Blod og nogle Negle samt noget Haar fra alle de Steder paa hans Krop, hvor der voksede Haar; Potten skulde derefter sættes ind i Gløderne, og man skulde fremsige en lang, dertil beregnet Formel. Og for at finde en Tyv skulde man paa et præpareret Stykke Papir skrive nogle Runer, indsvøbe det i en Svineblære, der var gennemblødt af Mælk fra en Kvinde, som ammede en Dreng, og ved Hjælp af Gløder fra en Hyld (eller Hybentorn) tænde Ild deri, idet man fremsagde en Formel. Naar det begyndte at brænde, vilde Tyven komme tilstede!¹⁴⁶.

Muligvis i Forbindelse med Troen paa Hyldens gode Egenskaber, — eller muligvis ogsaa blot som et bekvemt og praktisk Udslag af Festglæde brugte man paa Samsø at hejse en Hyldegren op i Majtræet paa Volborg Aften, — som et synligt Tegn paa, at man havde været ved Træet og festet der!¹⁴⁷. Ved Midsommerfesterne i flere andre Dele af Landet forekommer ligeledes Brugen af Hyldegrene, uden at der dog kan gives en Forklaring paa, hvorfor det netop er blevet Hyldegrene, og ikke andre Grene. I Sæd ved Tønder har man haft for Skik St. Hans Aften at rejse et stort Læssetræ i et Hul. Til den øverste Ende af dette fastgjordes der Hyldegrene, saa Træet kom til at se ud som en kæmpestor Kost, — under Festen kastede man Blom-

sterkranse op i „Kostén“, saa at de kom til at hænge i Hyldegrenene, — og under Dans omkring „Træet“ blev der saa stukket Ild paa det (blusset)¹⁴⁸. — Og i Nagelsti i Østlaaland havde man et Mid-sommertræ (Kastanie), som man festede omkring. Man brugte at ud-bedre de Risfletninger, som omgærdede Træet, med hvide afbarkede Pilekæppe, og omkring dette Gærde satte man Hyldegrene samt alle Slags Blomster til Pryd¹⁴⁹.

Saa vel i Danmark som Tyskland, Frankrig og England kender man Hyldens Evne til at hjælpe imod Hekseri, og det er ikke umuligt, at naar Hylden er knyttet ogsaa til Gravene (jevnf. II), kan dette udlægges som en Hjælp imod Gengangeri o. l., i Lighed med den Tro, der er knyttet til Hørren. Det er allerede omtalt, at Friserne begravede deres Døde under en Hyld¹¹³; og i sine Eventyr fortæller Grimm, at Maalet til Ligkisterne skulde tages med en Hyldegren, hvilket muligvis kan udlægges som en Slags Analogi til det hos os kendte, at man medgav den Døde en Slags Amulet eller Talisman af Rønnegrene i Graven, eller at Kisten skulde være af „røden Røn“, som Folkeviserne taler om. Ligesaa fortæller Sagnet, at den bekendte Spilopmager Uglspejl før sin Død skulde have sagt, at hvilket Træ man end plantede paa hans Grav, skulde det blive det frugtbareste af alle paa Jorden. Man plantede da en Hyld, — og siden har denne baaret rigelige Mængder af Blomster og Bær (jevnf. Afsnit II, VI og XIII).

Til Hyldens æggende Evne overfor Hørrens Vækst, naar der blev stukket Grene ned i Hørageren til St. Hans, har man i Sydtyskland en Parallel i Hyldens Evne til at virke æggende ogsaa paa Pigerne; man sang dristigt¹⁷, at

Am Johannistag blüht der Holler;
da wird die Liebe noch toller.

Man brugte der endog at give ukyske Pigebørn en Hyldegren i Vinduet paa St. Hans Aften¹⁵².

XII. Almanaklærdom.

At kæde Arbejdet i Mark og Have sammen med visse Livsytringer i Naturen har i umindelige Tider været brugt og bruges den Dag i Dag som noget selvfølgeligt. Kendt er det f. Eks., at Agurkerne skal

saas, naar Kirsebærtræerne blomstrer. Ogsaa Hylden har leveret Bidrag til denne Almanakvisdom, — omend det kun har været i meget beskeden Maalestok. Man har saaledes saa forskellige Steder paa som vor østligste store Ø Bornholm og paa Limfjordsøen Fur vidst, at naar Hylden blomstrer, skal Silden lægges¹⁵⁰. Og fra Vestsjælland hed det, at naar Hyldeblomsterne var bleven saa store som Museøren, saa maatte man faa sin Formiddagsmelmad, — hvilket altsaa udtrykte, at da var Arbejdsdagen blevet saa lang, at den kunde tage et Maaltid Mad mere¹⁵¹.

XIII. Varsler og Spaadomme.

Det mærkelige, at Hylden allerede kan staa grøn inden Jul (jevnf. Afsnit II) har naturligvis ikke kunnet undgaa at vække Opmærksomhed, — og at blive udlagt som Tegn paa et eller andet. Man troede i hvert Fald i Tyskland, at dersom Hylden Kl. 12 Julenat bar friske Skud, vilde det blive tidligt Foraar¹⁵⁴, og nøjedes den ikke med at være grøn, men gav den sig ovenikøbet til at blomstre om Vinteren, udlagdes dette i Jylland som Dødsvarsel¹⁵³. Saa meget Hylden blomstrer før St. Hans, saa meget kan der høstes før Jacobs Dag, var ogsaa en af Hyldens Spaadomme¹⁵⁴; men blomstrede den 2 Gange, fandt man paa Djursland, at dette var Varsel om Lig¹⁵⁵. Rev Katene i Hyldebuske, betød dette, at der vilde komme Storm¹⁵⁶.

Til ikke mindre end 3 forskellige Hyld i Sønderjylland samt flere andre Steder er knyttet Sagn af storpolitisk Art. Den ene af disse Hyld var groet op ved Hoddeby Kirke¹⁵⁷. Naar denne Hyld er bleven saa stor, at en Mand kan binde en Hest derved, skal der i Tyskland komme en Konge med en vissen Arm, og han og Danmarks Konge skal de mødes der og binde deres Heste ved Hylden, og de skulle slutte Fred og Slesvig og Holsten skal komme tilbage til Danmark. — Den anden Hyld er en ved Agerskov Kirke¹⁵⁸. Der berettes lidt forskelligt om den. Den ene Beretning (Sagn) siger, at den franske Konge skal binde sin Hest ved Hylden. En anden siger, at Hylden skal gro saa højt, at den kan naa ind af Vinduerne i Kirken. Derefter kommer der en Røn, og den skal Krigsfolk binde deres Heste ved. En tredie Beretning siger, at naar Hylden 2 Gange er hugget om og er vokset op igen, saa skal den danske Konge komme og binde sin Hest ved den. Hylden er ved at gro op tredie Gang. — Den tredie Hyld staar paa Gerslev Kirkegaard¹⁵⁹, og det hedder om den, at naar den er hugget

om 2 Gange og er vokset op igen, kommer den danske Konge og binder sin Hest ved den.

Om Hylden ved Asminderød Kirke i Nordsjælland siger Sagnet¹⁶⁰, dels, at naar den gror op, varsler den den sidste store Kamp, — dels, at naar den bliver saa stor, at en Hest kan bindes ved den, skal der ikke være flere Kristne i Danmark, end der kan sidde om et Tønde-baand og faa Mad.

Ogsaa til en Hyld sydfør den nuværende danske Grænse er der knyttet et Sagn, — det drejer sig om en anselig Hyld, som i 1860-erne var vokset op ved Ølby Kirkegaardsdige. I denne havde en Mand hængt sig; af denne Grund vilde man gerne have den væk, og man ryddede den, men den skød op igen, og saadan gentog det sig flere Gange. Fra samme By meldes der ogsaa om, at Degnen havde hængt sig i en Hyld ved Degneboligen; og af denne Grund vilde den senere Degn ikke have den ryddet^{160a}.

XIV. Børneinstrument.

Der er neppe det Barn, der er opvokset paa Landet, eller som blot har haft et kortvarigt Sommerophold dér, som ikke har stiftet Bekendtskab med Hyldebøssen, og maaske ogsaa med Hyldeprøjten; thi der er neppe den Bondedreng og Bondeknøs, som ikke har lavet sig en eller flere deraf, og som har moret sig og sine Legekammerater dermed. Mere folkeligt Legeinstrument gives neppe.

Hyldebøssen laves af lige Ledstykker af en Hyldegren, hvorefter man udtager Marven, og det maa altsaa ikke være en ny, blød Hyldegren fra Forsommeren, men en Aarsgren eller ældre. Som Kugle benyttes en lille sammentrykt Blaartot, der med en Ladestok føres op i Rørets øverste Ende, hvor den bliver siddende, mens der føres en anden ind fra neden. Ved Hjælp af den derved sammenpressede Luft springer den øverste ud med et Knald, — og det er dette Knald, der er Pointet, det morsomme i Legen, — derimod ikke saa meget det at kunne ramme et eller andet Maal¹⁶¹.

Hvorledes man klarer Hyldebøsserne i vore Dage, hvor Blaar ikke mere er saa almindeligt paa enhver Bondegård og paa enhver Egn, er ikke Forf. bekendt; men de raske danske Drengene ved nok ogsaa der paa Raad.

Hyldesprøjten ligner i sit Ydre Hyldebøssen, — kun er Røret i

den ene Ende lukket med en Prop, som er gennemboret af et finere Hul. Ladestokken er omdannet til et Stempel, ved at dens ene Ende er blevet omviklet med Blaar, og Hyldeprøjten bruges — og skal virke — som en almindelig Sprøjte.

Det ligger nær ogsaa at erindre om den Glæde, Børn kan have af de Hyldemarvskugler, hvormed Fysiklærerne har demonstreret Elektricitetens Foreteelser, — Hyldens Mystik blev der i Barnets Fantasi et rigt Kapitel fyldigere¹⁶².

Nærmest som et Børneinstrument betragter vi nuomstunder de Tobakspiber, som man har kunnet lave af udhulede Hyldegrene, — et kort, svært og gammelt Stykke Hyldegren til Pibehoved og et længere, smalt til Rør; i ældre Tid har disse Hyldepiber dog nok ogsaa været gjort for Voksne, og Brugen af dem har engang foraarsaget en svær Ildsvaade^{19, 161}.

Saa vel i Danmark som i Sverige har Hylden været brugt til at skære Fløjter af, det haarde Ved i de aargamle Skud, og den Omstændighed, at Grenene er hule, har nok kunnet gøre dem velegnet dertil. Dog har denne Brug neppe været synderlig udbredt^{17, 163}. I Ingemanns „Landsbybørnene“ nævnes en Anders Knudsen med Hyldefløjten, og Oehlenschläger lader „Aladdin“ paa sin Moders Grav synge:

Her af denne Hyldegren
vil jeg dig en Fløjte skære. —

XV. Praktisk Anvendelse.

Foruden som Læ, Hegn, Hus- og Lægemedicin m. m. har man Tid efter anden brugt Hylden ogsaa paa anden Maade; dens Blade navnlig som Erstatninger i Nødssituationer. I Aarene op imod 1800 brugtes de bl. a. som Tobak¹⁶⁴, og i Tyskland har man brugt at bage Smaakager af Blomsterstandene¹⁶⁵, ligesom man der i Lighed med, hvad Tilfældet har været herhjemme, navnlig i Vestjylland, har lavet The paa Blomsterne, — ganske som vi nu laver The paa de udenlandske Produkter¹⁶⁶. Ogsaa „brændte Vande“ (Parfumer) har man lavet af Hyldeblomster, — saaledes beretter et Dokument fra 1603 om, at den danske Dronning af sin Urtegaardsmand forlangte Hyldeblomster og røde Roser til at brænde Vande af¹⁶⁷.

Bærrene har man i nyere Tid hist og her brugt i sød Suppe (tørrede

eller syltede), ligesom man har lavet Hyldebærssuppe, Hyldekirup, Hyldeøl m. m. deraf¹⁶⁸ — dog har man i mange Egne udelukkende brugt Hyldebærrene som Sygemad, og mangfoldige Værdier er gaaet tabt ved, at Hyldebærrene ikke er bleven plukket og udnyttet.

Træet var man i ældre Tid bange for at bruge for ikke at komme til at forsynde sig imod Hylden (jevnf. V), og man holdt i Jylland paa, at Hylde træ ikke maatte anvendes til Møbler; gjorde man det, tog man noget fra Hyldemor, og hun kunde tænkes at ville hævne sig¹⁷. Foruden til Hyldepiber, Fløjter m. m. (se foran) har man dog dristet sig til at anvende det haarde Ved af de fjorgamle Hyldegrene eller de ældre Stammer, — eller de er anvendt af (og i) en Tid, hvor den paagældende Opfattelse ikke har eksisteret. Hylde træ finder i vor Tid navnlig Anvendelse til Drejer- og Træskærerarbejder¹⁶⁹. I Skytts Herred i Sverige sagde man, at man paa Midsommeraftenen skulde passe paa at skære et Antal af enten 9 eller 12 Hyldepiber, og dertil føjede man den Regel, at det var kun Grene af selvsaaede Hyld, der duede^{169a}.

Ogsaa til Bifodring kunde man bruge Hylden. Man skulde paa Benediktes Dag efterse, om Bierne trængte til Foder i Kuberne. Gjorde de det, skulde man tage en Hyldepind, skrabe og flække den, samt udtage Marven, — dog saaledes, at der blev et lille Stykke Marv tilbage ved Enden. I den saaledes behandlede og udhulede Pind fyldtes der Honning, og denne sættes derefter gennem Flyvehullet ind i Kuben til Bierne¹⁷⁰.

XVI. Forskellige sproglige Forhold.

Navnet *Hyld*, der er kommet af det gammeldanske *hyllæ*, kendes baade i Svensk og Norsk, dog bruges nu i Svensk oftere *Fläder* (-busken). En tidligere Antagelse af, at *Hollunder* i Tysk skulde være afledet af *Frau Holle* er atter forladt. Iøvrigt bruges *Fläder* i Formen *Flieder* i Tysk om Syrener. Hyldemarven kaldes i Sønderjylland *Perk*, *Pirk* eller *Peddik*.

Simon Paulli omtaler *Sambuccus Aquatillis*, der senere er kaldt Vandhyld, men nu hedder Snebolle (*Viburnum Opulus L.*). Med *Persillehyld* betegnes en Variation af *S. n. L.*, som bærer hvide Bær og hvis Blade er meget indskaarne som Persilleblade.

Det er forstaaeligt, at en saa almindelig Plante har faaet sin Plads

i Blomstersproget; Chr. Winther tilkender den hvide Hyldeblomst Mottoet: Jeg tilhører dig ganske, — mens Hyldebladet faar Betydningen: Du miskender mig. Og en blaa Hyld (som det dog ikke er muligt helt at identificere) gives Betydningen: Vil din Kærlighed bestandig som nu gøre mig lykkelig?¹⁷¹.

P. S. For modtagen Hjælp til denne Undersøgelse bringer jeg Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse min bedste Tak.

Forf.

Kilde- og Teksthenvisninger.

Forkortelser: D. F. S.: Dansk Folkeminde-Samling. — Aberglaube: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens ved Hoffmann-Krayer & H. Bächtold-Stäubli, 1927. — Danske Sagn: Tang Kristensen: Danske Sagn. — Gamle Raad: Tang Kristensen: Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket, Viborg, 1922. — Kloge Folk: H. P. Hansen: Kloge Folk i Vestjylland, 1925.

¹ Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark, undersøgt af Nationalmuseet, Kbh. 1900; jævnf. Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid. I—III. 1928—40. ² J. Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger, Kbh. 1918, S. 98 ff. ³ Sst. S. 41, 49, 51 og 54. ⁴ D. F. S. 06/31 d; jævnf. Aarb. f. hist. Samf. f. Loll.-Falster 1927, S. 62. ⁵ Buschan: Vorgeschichtliche Botanik, Breslau, 1895, S. 248 ff. ⁶ Kinberg: Eddaernes Naturhistorie, Stockholm 1880, S. 20—32. ⁷ Det arnamagnæanske Håndskrift Nr. 187 i Oktav, indeholdende en Lægebog, udg. og fors. med en Ordbog af Viggo Sáby, Kbh. 1886, S. 19 og 52. Harpestreng, Gamle danske Urtebøger. Ved Marius Kristensen, 1908, S. 310. ⁸ Simon Paulli: Flora Danica, 1648, S. 129 ff. Oehlenschlaegers poet. Skr., udg. ved Liebenberg, 1857, I, S. 260. ⁹ Hofman: Samlinger af publique & private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, X, 1765, S. 26. ¹⁰ Seyer Mahling Beyer: En antiqv. og stat. Topografi over Egeslevmagle Sogn, 1820, S. 35—46. ¹¹ Mester Jacob Madsens Visitationbog, udg. af Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter, Odense 1929—32, S. 37, 100, 124 og 154. ¹² Haandbog for Præster, 1834, S. 239. ¹³ Aberglaube, IV, S. 266—67. ¹⁴ Rudolph Rothe: Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark, Kbh. 1853, S. 103—4. ¹⁵ Dansk Haugeidende, 1855, S. 114—15. ¹⁶ K. Gram og K. Jessen: Træer og Buske i Vintertilstand, Kbh. 1945, S. 8. ¹⁷ Anton Andersen: Fra Planternes Verden, Kbh. 1885, S. 234—51. Aberglaube IV, S. 262 ff. ^{17a} Gamle Raad, S. 69, Nr. 61. ¹⁸ Terpager: Ripæ Cimbrica, 1736, S. 716 og 721. ¹⁹ Saml. til jydsk Hist. og Top., 3. R., I, S. 507—11; jævnf. Hugo Matthiesen: Natten, Kbh. 1914, S. 121. ²⁰ Arant Berntsen Bergen: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, Kbh. 1656, S. 10. ²¹ N. Blicher: Topografi over Vium Præstekald, Viborg 1795, S. 78. ²² Schade: Beskr. af Øen Mors, 1811, S. 12. ²³ G. Begtrup: Agerdyrkn. Tilstand, 1812, S. 186; J. N. Wilse: Reise-Iagttagelser, V, 1798, S. 150. ²⁴ C. Christensen: Frederiksværk, 1926, S. 20. ²⁵ Vald. Rørdam: Købstadsidyller,

2, 1918, S. 8 og 29. ²⁶ Tang Kristensen: Øen Anholt, 1891, S. 73; samme Forf.: Danske Ordsprog og Mundheld, 1890, S. 403; jevnf. C. Raunkjær: Hjemstavnslæra hos Hedens Sangere Blicher og Aakjær, Kbh. 1930, S. 54 ff.; Danske Studier, 1932, S. 103. Kroniken Berlingske Tid. 23/9 1944. K. L. Kristensen: Høst og Helg, 1929, S. 29—31. ²⁷ Kronik i Dagens Nyheder 25/8 1926, Politikens Magasin 9/7 1933. ²⁸ Jens Hansen Smidth: Danske Haver, 1823, S. 178. ²⁹ Skrifter af Paulus Helle, I, 1932, S. 299. ³⁰ Ifl. Stephan Nyelands efterl. Manusk., Landbohøjsk. Bibliotek; jevnf. Fra Holbæk Amt, 1929, S. 14. ³¹ Trädgårdsodlaren, Aarg. 1937, S. 177 ff. ^{31a} Omtales bl. a. i Det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 187 (1886), S. 51, 62, 67, 75, 79. ³² Olrik og Ellekilde: Nordens Gudeverden, S. 234 ff.; jevnf. Kroniken Nationaltidende 22/3 1930 (Hyldemor). ³³ Täppan, Malmö, 1933, S. 162—65. ³⁴ Aberglaupe, IV, S. 262. ³⁵ D. F. S. 06/23 47 og 06/31 d 332; Aberglaupe, IV, 262. ³⁶ D. F. S. 06/82; Uhrskov: Nordsjællandsk Folkeliv, III, S. 102. ³⁷ D. F. S. 06/31 d 609, 338 og 1835; 06/23 1402. ³⁸ D. F. S. 06/23 682. ³⁹ Skattegraveren, VI, S. 95; Aberglaupe, IV, S. 263. ⁴⁰ Tang Kristensen: Jydske Folkeminder, IX, S. 75. ⁴¹ Skattegraveren, VI, S. 14 og VIII, S. 42. ⁴² Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. om det jydske Almueliv. Tillægsb. I, S. 40 og 233. ⁴³ D. F. S. 06/23 2362—63 og 06/30 3305 m. fl.; Aberglaupe, IV, S. 262. ⁴⁴ D. F. S. 06/24 1171; Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll., Tillægsb. I, S. 235. ⁴⁵ Skattegraveren, VII, 29, 23 (faar Udslet); Feilbergs Ordbog over det jydske Almuesprog, 1886—93, I, S. 716 (kommer af med Feber). ⁴⁶ Aberglaupe, V, S. 267. ⁴⁷ Skattegraveren, VI, S. 14, VII, S. 29, VIII, S. 181, IX, S. 234 m. fl. ^{47a} D. F. S. 06/30 244. ⁴⁸ Politiken 16/2 1941: Interv. med H. Ellekilde; Niels Hewe: Välsignade Växter. Skrock och facta om hundra läkeörter, Stockholm 1939. ⁴⁹ D. F. S. 06/23 47. ⁵⁰ Sst. 06/31 d 641. ⁵¹ A. Uhrskov: Fynske Sagn, Kbh. 1929, 59—60. ⁵² J. Raben: Folkesagn og gamle Fortæll. fra Als og Sundeved, 1923, S. 66; jevnf. Danske Studier 1928, S. 64 m. fl. ⁵³ E. Pontoppidan: Fejekost til at udfeje den gl. Surdejg, Kbh. 1923, S. XVII. ⁵⁴ Kroniken Nationaltidende 22/3 1930 (Hans Ellekilde) og 24/7 1928 (Johannes Tholle); Henrik Stefens: Gebirgsagen, 1837, S. 17. ⁵⁵ Danske Sagn, ²I, S. 3; jevnf. ²II, S. 9. ⁵⁶ D. F. S. 06/23 1341, 06/31 d 1047 og 1694 og 06/43 1034; jevnf. Feilbergs Ordbog, I, S. 717. ⁵⁷ Danske Sagn, I, S. 986; D. F. S. 06/31 d 1379. ⁵⁸ D. F. S. 06/23 1309 og 06/31 d 1382. ⁵⁹ Danske Sagn ²II, S. 8. ⁶⁰ Sst. S. 23. ⁶¹ D. F. S. 06/31 d 1691. ⁶² Danske Sagn ²I, S. 262; jevnf. Aarb. f. hist. Samf. f. Aarhus Stift, 1937, S. 133. ⁶³ Sst. II, S. 9—10. ⁶⁴ D. F. S. 06/23 1097. ⁶⁵ Sst. 06/23 242 og 284. ⁶⁶ Sst. 06/31 d 1402. ^{66a} Dybbølposten 21/4 1923. ⁶⁷ D. F. S. 06/43 1034 og 06/23 261; Aarb. for Odense og Assens Amter, 1936, S. 693 og 695. ⁶⁸ Boesen: Beskrivelse af Helsingør, 1757, S. 23 ff. ⁶⁹ D. F. S. 06/23 682 og 06/31 d 609. ⁷⁰ Tang Kristensen: Øen Anholt i Sagn og Sæd, 1891, S. 73, Nr. 164. ⁷¹ Uhrskov: Nordsjæll. Folkeliv, III, S. 44—45. ⁷² Lars Andersen: Folkeliv i Odsherred, 1918, S. 150. ⁷³ Sst. S. 34. ⁷⁴ D. F. S. 06/23 og 06/30 333. ^{74a} D. F. S. 06/30 1651. ⁷⁵ Aberglaupe, IV, S. 265. ⁷⁶ D. F. S. 06/30 182. ⁷⁷ Aberglaupe, IV, S. 263—64 og 275. ⁷⁸ Skattegraveren, I, S. 27. ⁷⁹ F. Orth: Danmarks Trylleformler, I, 1917, S. 208, Nr. 283 og flg. ⁸⁰ Sst. II, 1921, S. 33, Nr. 1147 m. fl.; jevnf. D. F. S. 06/31 d 334; Poul Martin Møller citerer i „Lægdsgaarden i Ølsebymagle“ en Formular saaledes: Hyld, Hyld! jeg ryster dig, til ei meer Du ryster mig. ⁸¹ D. F. S. 06/31 d 342. ⁸² Sst. 06/30 45. ⁸³ Thiele: Danmarks Folkesagn, III, 1860, S. 96—97, Nr. 433. ⁸⁴ Sst. S. 103—4, Nr. 449; jevnf. Danske Studier, 1920, S. 90. ⁸⁵ Thiele: Danske Folkesagn, III, S. 102, Nr. 447; jevnf. Ussing: Det gamle Harboøre, S. 129 og 270. ⁸⁶ Skattegraveren, IV, S. 137, Nr. 395. ⁸⁷ Gamle Raad, S. 77—78, Nr. 100 og 104. ⁸⁸ Kloge

Folk, S. 196; jevnf. Gamle Raad, S. 91—92, Nr. 163. ⁸⁹ D. F. S. 06/30 261 og 621. ⁹⁰ Sst. 06/23 341. ⁹¹ Gamle Raad, S. 72, Nr. 76. ⁹² Fynsk Hjemstavn, I, S. 31; jevnf. Gamle Raad, S. 82, Nr. 120; Danske Studier, 1932, S. 47. ⁹³ C. Reimer: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde, Odense 1910, S. 277 ff. ^{93a} D. F. S. 06/30 3294 og 06/23 266. ⁹⁴ Thiele: Danske Folkesagn, III, S. 98, Nr. 437. ⁹⁵ Lars Andersen: Folkeliv i Odsherred, S. 181. ⁹⁶ Fra Holbæk Amt, 1923, S. 203; Tidsskrift for Historisk Botanik, 1918—19, S. 249. ⁹⁷ Fra Holbæk Amt, 1921, S. 186. ⁹⁸ Gamle Raad, S. 199, Nr. 519. ⁹⁹ Sst. S. 143, Nr. 240. ^{99a} D. F. S. 06/30 3339 og 3292. ¹⁰⁰ Gamle Raad, S. 148 Nr. 272, S. 82 Nr. 120, S. 172 Nr. 399, S. 136, Nr. 198 m. fl. ^{100a} Kloge Folk, S. 198. ¹⁰¹ Fynsk Hjemstavn, I, S. 64; D. F. S. 06/23 1172. ¹⁰² Gamle Raad, S. 147, Nr. 276. ¹⁰³ Sst. S. 105, Nr. 21 og S. 136, Nr. 198. ¹⁰⁴ Fynsk Hjemstavn, I, S. 30; Gamle Raad, S. 174, Nr. 409. ¹⁰⁵ Gamle Raad, S. 132, Nr. 172. ¹⁰⁶ Sst. S. 215, Nr. 607; jevnf. Axel Lange: Fynske Plante-navne, S. 51. ^{106a} Gamle Raad, S. 97, Nr. 184 og 209, Nr. 575; D. F. S. 06/30 3446. ¹⁰⁷ Wilse: Reise-Iagttagelser, V, Kbh. 1798, S. 213—14. ¹⁰⁸ Fra Randers Amt, XXII, S. 111. ¹⁰⁹ D. F. S. 06/30 2173. ¹¹⁰ D. F. S. 06/30 339. ¹¹¹ Gamle Raad, S. 142, Nr. 235; Kloge Folk, S. 196. ¹¹² Sst. S. 145, Nr. 251. ¹¹³ Kloge Folk, S. 185. ¹¹⁴ Gamle Raad, S. 212, Nr. 591; Kloge Folk, S. 192. ¹¹⁵ M. Christopher-sen; Fra Hedeboegnen, 1923, S. 159; Fra Holbæk Amt, 1921, S. 186. ¹¹⁶ Gamle Raad, S. 134, Nr. 184; Kloge Folk, S. 190. ¹¹⁷ Sst. S. 135, Nr. 190. ¹¹⁸ Sst. S. 192—93, Nr. 481. ¹¹⁹ Sst. S. 138, Nr. 206. ¹²⁰ Sst. S. 206, Nr. 558. ¹²¹ Kloge Folk, S. 139 og 183. ¹²² Gamle Raad, S. 105, Nr. 20; Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. om jydsk Almueliv, Tillægsh., III, S. 1759. ¹²³ Fra Holbæk Amt, 1923, S. 203. ¹²⁴ Gamle Raad, S. 134, Nr. 180. ¹²⁵ Sst. S. 175, Nr. 413. ¹²⁶ Sst. S. 151, Nr. 288; Kloge Folk, S. 139. ¹²⁷ Wendt: Anviisning til at indsamle, tørre og conservere . . . Planter, 2. Udg., 1810, S. 23, 109 og 132; Hyldemedicin nævnes iøvrigt allerede hos Hippokrates og af Henrik Smid, Simon Paulli m. fl. ¹²⁸ Auszug aus Krünitz Enciklopædie über die Anwendung der gemeinen Hollunderbaumes in der Oekonomie, Haushaltung und Arzneykunde, Grätz 1789. ¹²⁹ Gamle Raad, S. 229, Nr. 44. ¹³⁰ Sst. S. 233—34, Nr. 65. ¹³¹ Sst. S. 242, Nr. 111. ¹³² Sst. S. 274—75, Nr. 51. ¹³³ Sst. S. 290, Nr. 39. ¹³⁴ Fra Holbæk Amt, 1923, S. 203; D. F. S. 06/30 3302. ¹³⁵ Gamle Raad, S. 175, Nr. 413. ¹³⁶ Graves og Ussing: Ved Halleby Aa, 1921, S. 186; Fra dansk Folkemindesamling, II, S. 58 m. fl. ¹³⁷ Danske Sagn, 2. R., II, S. 272. ¹³⁸ Salmonsens Leksikon, XII, S. 48; jevnf. Poulsson: Farmakologi, 1908, S. 277. ¹³⁹ Thiele: Danmarks Folkesagn, III, 1860, Side 52, Nr. 242. ¹⁴⁰ Lars Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsherred, S. 276—77; D. F. S. 06/30 975, 06/44 C og 06/45 C 909, 1001 og 965. ¹⁴¹ D. F. S. 06/23 994. ¹⁴² Lars Andersen anf. V. S. 366. ¹⁴³ D. F. S. 06/30 1023. ¹⁴⁴ Tang Kristensen: Danske Sagn, I, S. 343. ¹⁴⁵ Feilberg: Fra Heden, 1920, S. 74. ¹⁴⁶ Orth: Danmarks Trylleformler, I, 1917, S. 419, Nr. 933 og S. 464, Nr. 1036. ¹⁴⁷ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. om jydsk Almueliv, Tillægsh. IV, S. 9. ¹⁴⁸ D. F. S. 06/30 3122; jevnf. Sønderj. Maanedsskr., II, S. 68—70 og 91. ¹⁴⁹ Gravlund: Dansk Bygd, II, S. 124. ¹⁵⁰ D. F. S. 06/30 640; Kyrre: Dansk Fiskerliv, I, S. 37. ¹⁵¹ Tang Kristensen: Gamle Folks Fortællinger . . . Tillægsh. I, S. 32. ¹⁵² Aberglaube, IV, S. 266. ¹⁵³ Skattegraveren, IX, S. 234. ¹⁵⁴ Aberglaube, IV, S. 268. ¹⁵⁵ D. F. S. 06/30 1980. ¹⁵⁶ Fra Holbæk Amt 1923, S. 210. ¹⁵⁷ D. F. S. 06/23 3353. ¹⁵⁸ Tang Kristensen: Danske Sagn, 2. R., II, S. 231—32, 234 m. fl. Lignende Sagn kendes fra Nordoft i Holsten. ¹⁵⁹ D. F. S. 06/24 3074; Danske Sagn, III, S. 375. ¹⁶⁰ D. F. S. 06/31 d 14; Danske Sagn, II, S. 337. ^{160a} D. F. S. 06/30 3336. ¹⁶¹ Tang Kristensen: Danske Børnerim, S. 680/3811; C. Reimer: Nordfynsk Bondeliv, S. 375.

¹⁶² Kroniken i Dagbl. København 23/7 1923; Loll. Falsters hist. Samfunds Aarbog, 1914, S. 4; Grundtvig: Livet i Klokkergaarden, 1908, S. 132, 134. ¹⁶³ Meiborg: Jonas Stolt's Optegnelser, 1890, S. 113. ¹⁶⁴ Fr. Heide: Midtsjælland i de gode gamle Dage, Kbh. 1919, S. 144. ¹⁶⁵ Stuttgarter Bilderbogen, Nr. 24 (Deutscher Tee), S. 3. ¹⁶⁶ Christophersen: Fra Hedeboegnen, 1923, S. 159; Tang Kristensen: Gamle Folks Fortællinger . . ., I, S. 58; Grundtvig: Livet i Klokkergaarden, S. 54 og 88. ¹⁶⁷ Jacobsens Saml., Kgl. Bibliotek. ¹⁶⁸ Reimer: Nordfynsk Bondeliv, S. 277—78 m. fl. ¹⁶⁹ Mentz og Ostenfeld: Planteverdenen i Menneskets Tjeneste, 1906, S. 105. ^{169a} D. F. S. 06/30 5030. ¹⁷⁰ M. Christophersen: Fra Hedeboegnen, 1923, S. 64. ¹⁷¹ Blomstersproget, ved Chr. Winther, 1898, S. 21—22. ¹⁷² En enstammet Hyld øst for Gavlen af Hovedbygningen paa Langesø maalte i 1945 41,5 cm i Diameter, 9,00 m i Højde og 7,50 m i Krondiameter. ¹⁷³ Jevnf. Kroniken i Berlingske Aftenavis for 23/4 1945.

OEHLenschLÆGERS OVERSÆTTELSE AF VELENTS SAGA

AF

BRORSON FICH

I november 1809 vendte Oehlenschläger hjem fra sin store rejse, og i december fik han titel af professor. Det første sted, hvor han fik lejlighed til at lufte sin nye værdighed på tryk, er vist i Det Skandinaviske Selskabs Skrifter, 8. bind, 1809, hvor „Velents Saga, oversat af det Islandske ved Professor A. Oehlenschläger“ er optaget. Spørger man sig selv hvad der mon kan have bevæget digteren til at beskæftige sig med denne lille saga, står svaret at læse i den indledning han skrev da han i 1816 indlemmede oversættelsen (i forkortet form) i sine „Eventyr af forskellige Digtere“. Her siger han (Lieb. Bidrag I, 75): „Jeg troede, at det vilde mere Læserne, at see det samme Emne som min Vaulundur behandlet af en gammel islandsk Sagaskriver“.

Hans arbejde med sagaen ligger imidlertid langt forud for 1809. Det vil være nyttigt at give en oversigt over de steder hvor det omtales. Det første sted er i Erindringerne, hvor han (Ungdomser. ved Bobé, s. 172) fortæller: „Jeg studerede endnu noget Islandsk ved Hielp af Biørners og Peringskiolds Oversættelser, hvorved jeg ogsaa lærte Svensk. Jeg læste Alfs, Frithiofs, Hrolf Krakes og Velents Saga. Den sidste oversatte jeg“. Denne passus står på et sted hvor begivenheder fra foråret 1802 omtales. Næste gang den nævnes, er i et brev fra Oehlenschläger til H. C. Ørsted fra sept. 1805, da han opholdt sig i Halle hos Steffens (Mynster, Mindeblade s. 28):

„Her sender jeg Dig en stor Pakke, hvoraf Du vil see, at jeg ikke har været doven under mit Ophold i Halle. Først den resterende Del af „Reineke Fos“ Fremdeles sender jeg dig trede Manuskripter, hvilke skulle udgiøre mine Bidrag til den Nytaarsgave, vi have talt

om at udgive Ordenen i Bogen tænker jeg saaledes at være bedst: 1) de Goethiske Smaadigte, som Lokkefugle til at læse videre, 2) Din Dialog, 3) Velents Saga, 4) Afhandlingen om Poesiens Væsen og Værd“.

Der findes ikke i brevet nogen antydning af at det er svar på et brev fra H. C. Ørsted af 13. sept. (Breve fra og til H. C. Ørsted, I, 185), hvori denne har spurgt til „vor philosophisk-poetiske Nytaarsgave“; det er derfor sandsynligt at det er avsendt fra Halle før Ørsteds brev ankom dertil, altså omkring midten af måneden; det er ikke dateret. På grund af forlæggervanskeligheder (ibid. I, 191) blev der foreløbig intet af planen, men Oehlenschläger glemmer den ikke; 10. marts 1806 svarer Ørsted på en bekymret forespørgsel fra Oehlenschläger (ibid. I, 192): „Velents Saga er ikke trykt og skal ikke blive trykt eller overladt Nogen uden nærmere Ordre, det forstaaer sig“. Endnu 1. marts 1807 (ibid. I, 207) minder Oehlenschläger Ørsted om at „paa en Nytaarsgave til næste Aar, hvori de Goethiske Digte og Velents Saga komme, maa vi ogsaa tænke i Tide“. (Det vil ses at „Afhandlingen om Poesiens Væsen og Værd“ er udgået; den har Oehlenschläger — mener man — anvendt som grundlag for fortalen til Nordiske Digte 1807). Planen om en sådan nytårsgave er åbenbart definitivt blevet skrinlagt, for i 1808 sendte Oehlenschläger nogle oversættelser af Goetheske digte, formodentlig de samme som er omtalt i ovenstående breve, til Rahbek til offentliggørelse (se Vilh. Andersen: Oehlenschläger I, 256, hvor denne formoder — dog med tvivl — at de er frugter af bekendtskabet med Benedicte Knudtzon og altså stammer fra 1808), mens Velents Saga blev optaget i Det Skandinaviske Selskabs Skrifter for 1809.

Der er således ingen tvivl om at Velents Saga er trykfærdig i september 1805. Men det er givet at Oehlenschläger ikke stiftede bekendtskab med bogen på dette tidspunkt; i et brev til Christiane, skrevet 23. nov. 1806 i Paris (Mynster, Mindeblade s. 98), beder han hende lade Ørsted „sende mig af mine bøger: Wilkina Saga og Bjørners „Norske Kæmpe-Dater“ — han ejede altså bogen inden han rejste fra Danmark i sommeren 1805. Det er endda meget usikkert hvor meget arbejde med Velents Saga han kan have gjort i Halle; først midt i august kom han dertil, og inden slutningen af september, altså på 5—6 uger, hade han oversat „resten“ af Reineke Fos, de Goethiske Digte og Velents saga, og desuden, som det fremgår af samme brev, skrevet 1. akt af „Olaf Trygvason“, d. e. Hakon Jarl.

Hvis han har foretaget en oversættelse fra grunden af, må arbejdet med Velents Saga have taget en del tid, og man ser ikke hvordan han så kunde nå alt det øvrige. Planlæggelsen af Hakon Jarl må også tages med i beregningen.

Spørsålet bliver da: hvornår har han lært Velents Saga at kende? „Erindringerne“s datering af bekendtskabet til foråret 1802 er meget tvivlsom. Den modsiges direkte af en udtalelse i indledningen til „Eventyr“ 1816, hvor Oehlenschlæger hævder at „da jeg digtede Vaulundur, kiendte jeg ikke dette Eventyr, der er en Episode i Vilkinasaga, men kun Vaulundarqvida i Edda“. Man har derfor ment at oplysningen i „Erindringerne“ „rimeligvis er en Huskefejl hos den gamle Mand“ (Rubow, Saga og Pastiche s. 17; denne opfattelse deles af Topsøe-Jensen i Oehlenschlægers Udvalgte Skrifter II, 380, og af Vilh. Andersen i Litteraturhistorien III, 37). Dette er dog ingenlunde givet; thi da Oehlenschlæger skrev disse ord, var han ikke fyldt 50 år; de er trykt i hans „Levned“ 1830 og skrevet en tid før, da han indledede sine tyske „Schriften“ 1829 med en selvbiografi; man må vel gå ud fra at han ved den lejlighed har bygget på hvad han lå inde med af breve, papirer o. lign., så at denne oplysning sandsynligvis er bedre underbygget end en-passant-bemærkningen i „Eventyr“ 1816. Herefter skulde foråret 1802 være det rette tidspunkt. Men der er flere omstændigheder som peger bort fra 1802.

I direkte fortsættelse af oplysningerne om sine islandske studier nævner han i Erindringerne at han netop da fik besøg af den mærkelige „antikvar“ Martin Friedrich Arendt, der hjalp ham med den islandske grammatik. Nu fremgår det af Arendts beretning om sine rejser (i Millin: Magazin encyclopédique 1808, VI, p. 95—99) at han i efteråret 1801 var i Bergen og i foråret (marts) 1802 begav sig mod syd til Stavanger og videre langs kysten til Christiania. Han kan således ikke have været i Danmark i foråret 1802; hvis han i vintrens løb havde besøgt Danmark, vilde rejseruten foråret 1802 være temmelig mærkværdig. Heller ikke i 1803 var han hernede; først i foråret 1804 kom han til Danmark, hvor han rejste „jusqu'en Jutlande“ (nekrologen i Dansk Litteraturtidende 1824, S. 309, som mener at han mest opholdt sig i Jylland, synes altså ikke at have ret). Efter disse oplysninger, som man dog vel må kunne stole på, ser det ud til at Oehlenschlæger har placeret deres møde forkert, og at det må henlægges til foråret 1804. Mod samme tid peger den omstæn-

dighed at Oehlenschläger i maj 1804 udsendte en subskriptionsindbydelse på nogle „Samlinger af den nordiske Middelalders skønne Litteratur“. Disse samlinger skulde for en væsentlig del bestå af „islandske Sagaer, dem jeg vil oversætte“. Man skulde dog mene at Oehlenschläger, inden han avgav et så dristigt løfte, i hvert fald havde forsøgt at udarbejde en oversættelse. Denne formodning støttes yderligere af et brev til digteren fra Caspar Bartholin i december 1804, hvor denne fortæller om et besøg hos Fr. Schlegel i Paris (Ungdomser. ved Bobé, 204); Schlegel nævner i samtalens løb at han har læst de islandske sagaer, „og heraf tog jeg Anledning til at fortælle om Dig, at Du tænkte at bearbejde dem, og *alt havde gjort Begyndelsen*“. Det sidste udtryk vil man dog næppe bruge om et blot løfte om at oversætte dem (om Vaulundurs Saga, som på dette tidspunkt var skrevet, er der næppe tale, da den ikke bygger på nogen islandsk saga — men naturligvis foreligger muligheden). Det kan da også af subskriptionsindbydelsen ses at Oehlenschläger i hvert fald har overvejet spørgsmålet om oversættelse såpas grundigt, at han nøje ved hvordan han vil gøre det: „Saaledes vil jeg og, hvad de islandske Sagaer angaaer, saa nøie og troe som muligt, oversætte ikke alene Fortællingerne, saavel historiske som blot poetiske, men Constructionen, Ordføiningen og Udtrykkene; og haaber jeg, at vort paa de senere Tider noget forkiaeledede Sprog Intet vil tabe ved at reduceres til Roden, hvoraf det er udsprungen“.

Alt dette bidrager til at fæstne det indtryk at beskæftigelsen med Velents Saga (som vitterlig blev den eneste saga Oehlenschläger nogensinde oversatte) kan henlægges til foråret 1804 (før maj). Men herved kommer den i tid til at ligge lige op ad udarbejdelsen af Vaulundurs Saga, som er skrevet i første halvdel af 1804, efter arbejde med Thors Reise og før rejsen til Langeland. Der er da også visse — om end meget små — overensstemmelser i indhold og sprog, som synes at tyde på at Oehlenschläger virkelig kendte Velents Saga da han skrev Vaulundurs. Den mulighed er tænkelig, om end ganske ubevislig, at Arendt ved at høre om Oehlenschlägers planer med Vaulundur har henledt hans opmærksomhed på den behandling af sagnet som foreligger i Velents Saga. Lighederne er nødvendigvis ubetydelige, fordi, som Oehlenschläger selv bemærker, „Fortællingerne ligne kun hinanden for saavidt, som det ældgamle Sagn har givet Anledning til dem begge“.

Det eneste fællesstof er de episoder hvor Vaulundur, fanget og lemlæstet, tager hævn over kong Nidudr ved at voldtage hans datter og dræbe hans sønner. Der findes her et par steder hvor påvirkning er mulig. Da Baudvilds smykke er gået itu, og hun vil have Vaulundur til at gøre det i stand for sig, ræsonnerer hun i VaulS således: „Sætter han sig derimod, da skal jeg vel vide at hævne mig, og vil det ikke falde mig vanskeligt at tvinge en lænket Krøbling“. Om denne tanke mæler Oehlenschlægers kilde, Vaulundarqvida, intet; men VelS fortæller at kongedatteren siger: „Lidet godt maa han vente sig af mig, hvis han ikke gjør dette“. — Da hun er på vej til Vaulundur, fortæller VaulS at en havmand advarer hende med de ord:

Havet er bedrageligt!
Mere bedragelig
Fangen Mands Troe.

Ey han bøder paa
Brustne Smykke,
Snarere røver han
Dig et bedrel

Heller ikke her findes noget tilsvarende i Vaulundarqvida, men i VelS siger Velent, da møen byder ham at bøde på ringen, „at: først vilde han andet smedde“.

Mere overbevisende er måske et par sproglige ligheder. Glosen *Brynhoser*, som Rubow i sin behandling af VaulS (Saga og Pastiche s. 24) kalder en nydannelse, findes i oversættelsen af VelS s. 371 og er der direkte overtaget fra den islandske text; ordet optræder derimod ikke i nogen af de andre sagaer Oehlenschlæger angiver at have læst. Anbringelsen af *hin* i udtrykket „min hin gode Ven“, som Rubow (ibid. s. 21) kalder „snurrig“, træffes i oversættelsen af VelS, endda gentagne gange: Min hin gode Ven Reigin (375); Du min hin gode Ven Velent (385); Du haver nu dræbt min hin bedste Ven (388); hun sønderbrød sin hin bedste Guldring (394); Du hin unge Eigil (403). Alle disse steder er kalkeret over den islandske text; heller ikke til disse vendinger har jeg truffet noget tilsvarende i de øvrige sagaer. Det er måske også på sin plads at nævne at der i oversættelsen bruges nogen vedelske gloser, som ikke hører til dem Oehlenschlæger har udskrevet i sine endnu bevarede lister (Rubow: S & P, s. 11 f.), og som altså tyder på at oversættelsen i tid ligger nær ved beskæftigelsen med Vedel i anledning af VaulS: *en udlændsker Mand* (367), *udslæger og fredløs* (401), foruden andre mindre særprægede, som *giefmild* (356), *Idræt* (357).

Alt i alt synes det mig at der er skellig grund til at formode at Oehlenschläger kendte VelS da han skrev VaulS. Om han allerede dengang har udarbejdet hele oversættelsen og altså kun renskrevet eller rettet den i Halle, eller om hele arbejdet er gjort der, lader sig næppe fastslå; han kan jo meget vel have haft forarbejdet med sig på rejsen, ligesom vi ved at han medbragte det hidtil skrevne af Thors Reise og sine excerpter af Vedel og af Syvs Kæmpeviser, som han brugte da han digtede „Palnatoke“ og „De tvende Kirke-taarne“¹.

Nu er VelS jo ikke noget storværk og kan for så vidt kun gøre krav på en meget beskeden interesse; men når det er sandsynligt at den (eller forberedelserne til den) er samtidig med VaulS, voxer dens betydning, idet spørgsmålet bliver om den kan kaste noget lys over de sproglige problemer der knytter sig til VaulS, og som Paul V. Rubow elegant har gjort rede for i „Saga og Pastiche“.

Man har været tilbøjelig til at mene at Oehlenschlägers kundskaber i Oldnordisk var såre tynde; Kr. Arentzen siger om den påtænkte sagaoversættelse: „Der blev dog ikke noget af dette Foretagende, som Oehlenschläger, bl. a. paa Grund af mangelfulde Sprogkundskaber, heller ingenlunde var voxen“ (Baggesen og Oehlenschläger, II, 123). Rubows vurdering er mere moderat, men også køligt tempereret: „Oehlenschläger havde ogsaa noget Kendskab til Oldnordisk, om end næppe saa meget som nogle nyere Filologer synes at forudsætte . . . Dybt kom han aldrig til at støkke, som en naturlig Følge af hans Arbejdsmaade . . . Selv om Oehlenschläger har sprunget

¹ Efter at ovenstående var skrevet (1942), er der fremkommet to publikationer der kaster lys over emnet. I Carl S. Petersens artikel: Den unge Oehlenschläger paa Bogauktion (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, 1944, s. 147 ff) gøres det overvældende sandsynligt at Oehlenschläger har erhvervet Wilkina Saga (hvor VelS findes) i februar 1804; han kan jo godt have kendt bogen før, men må i hvert fald have kendt den fra dette tidspunkt. — Af Breve fra og til Oehlenschläger, 1945, I, s. 119 fremgår at der i det brev som citeres i begyndelsen af nærværende artikel, mangler en sætning, der lyder således: „Velents Saga har jeg ikke rigtig faaet giennemseet, men jeg har eengang før gjort det, og med Opmærksomhed fra din Side vil der ingen betydelige Fejl indtræffe“. Hermed er det afgjort 1) at Oehl. hade *det færdige MS* til oversættelsen med til Halle, og 2) at han hade oversat den så længe før han rejste at der har været tid til et gennemsyn senere; det kan vel formodes at den oprindelige oversættelse er fra 1802, og gennemsynet fra foråret 1804. — Endelig viser en liste over de Goethiske Breve ibid. s. 121, at de digte Rahbek fik sendt fra Paris i 1808, ganske rigtigt er de samme som Oehl. sendte hjem til Ørsted i 1805.

de vanskelige Steder over og holdt sig til Oversættelser, har han dog nok faaet noget ud af denne Læsning ogsaa" (S & P, 12 f.). — Det faktum at Arendt opsøgte Oehlenschläger, peger nu ellers i retning af at han blev regnet med blandt dem der havde indsigt i det gamle Norden (det er efter Oehlenschlägers beskrivelse af Arendt utvivlsomt at de ikke er de digteriske bedrifter der har lokket ham!); ellers vilde Arendt heller næppe have besværet sig med at hjælpe ham med det sproglige.

Oversættelsen af VelS viser i hvert fald at han faktisk behersker sproget; man kunde efter hans troskyldige bemærkninger i Erindringerne, at han ved sin læsning af de svenske sagaudgaver „tillige lærte sig svensk“, tænke sig at han havde foretaget oversættelsen væsentlig ved hjælp af den svenske text (en sådan tanke synes at ligge bag Rubows nylig citerede udtalelse); men dette er ikke tilfældet; en hvilken som helst stikprøve viser at han holder sig nøje til den islandske text og kun låner et udtryk fra den svenske gengivelse, når han af og til finder et der er karakteristisk og rammende. Et eksempel vil vise dette. Den islandske text har et sted: „svo er giort, sem hann mællti“; mens den svenske gengivelse lyder: „Denna hans begiäran blef strax effterkommen“, siger Oehlenschläger: „Det skete, som han bad“ (at udtrykket er en bibelreminiscens er i denne sammenhæng ligegyldigt). Det kan naturligvis gå galt: nogle fiskere har fået noget tungt i deres garn, og — fortsætter den islandske text: „varla fa their fritt“; svensken har følgende gengivelse: „at de knapt orkade dragat“; uden at ane at det sidste ord er det samme som „draga det“, overtager Oehlenschläger hele udtrykket: „at de knapt orkede Draget“ — forresten er udtrykket jo både malende og letforståeligt. Trods alt er den slags fejl ingenlunde talrige, end sige da at de skulde præge oversættelsen. „Man maa erindre“, bemærker Rubow jo også, „at han vel ikke var noget lingvistisk Geni, men en udpræget Sprogbeğavelse i den Forstand, at han havde Ordet i sin Magt og med sin livlige Fantasi hurtig indføjte sig i et Sprogs Aand“.

VelS er ifølge Oehlenschlägers eget ovenciterede program en pastiche; vi kan følgelig af den avlæse hvilke oldnordiske stiltræk han fandt det muligt og hensigtsmæssigt at overføre på dansk. En sammenligning mellem stilen i de to værker, VelS og VaulS, vil derfor have interesse ved at belyse Oehlenschlägers principper for stilen i

VaulS. Der skal altså nu gives en oversigt over de stilistiske ejendommeligheder i VelS og dernæst foretages en sammenligning med stilen i VaulS.

Der findes i VelS nogle, om end ikke mange, eksempler på den isl. trykstærke intonation: Intet Haab var om at finde den; Svig er i Maden; En stor Hær var kommen i hans Rige.

I sætningsbygningen eftergøres den isl. parataxe: sætningerne sammenbindes monotont med *og* og *nu*. Af ordføjningsejendommeligheder mærkes navnlig inversionen, som er overmåde anvendt: „Og kom han hiem til Sielland. Og havde nu Velent været i Hunaland tre Vintre, og var han nu tolv Vintre gammel, og blev hiemme hos sin Fader tolv Maaneder; og tyktes alle Mænd vel om ham, og var han og af alle Mænd kløgtigst“ (S. 359). En sammenligning med originalen: „Og kemur hann heim i Sioland, og nu hefur Velent verid i Hunaland i thria vetra, og er hann nu tolf vetra gamall, og nu dvelst hann heima meður sinum fodur tolf manude, og thockast hann hvorium manne vel, og allra manna er hann hagastur“ — viser, at Oehlenschläger har flere inversioner end forlægget! Denne hyppige inversion præger hele oversættelsens stil. Også den emfatiske inversion er almindelig; Lidt hjælper det mig, at jeg er kommen af god Æt; Aldrig saae jeg saa godt Jern komme ud af dine Hænder, som dette er; Meget mindre duer Du til, end jeg havde troet; Hitte vil jeg nu først Kong Nidungur.

Verbet anbringes med forkærlighed på vægtig plads: Saa vil jeg til Eder fare; alt hvad der af Jern kunde gøres; spørger, hvo denne monne hamret have; den Del, som Thiodi kaldes. — Verbets udvidelser sættes i reglen sammen med dette foran objektet: Thi kastede de ud Garnet; bringe frem Tøiet; da kalder han til sig Velent; Nu kryster Velent fast Sverdet; Da faldt ud af hans Hænder hin bedste Kniv Kongen aatte. — Også verbets tempusskifte i livlig stil efterligner Oehlenschläger, på en måde der viser at han forstår dets stilistiske værdi; han oversætter ikke slavisk grundtextens tempusspring, men eftergør virkningen: Da nu Reigin kom hiem, sender Kongen Bud at han skal komme til ham; og spørger Kongen da om Reigin havde taget Velents Tøi og Eiendomme? og han nægte (!) det ikke, og siger at han havde gjort det for Spøg. (Den svenske oversættelse har præteritum helt igennem). Endelig træffes et par eksempler på fortællestilens spring i livlig fremstilling fra indirekte til direkte tale:

Han svarede at han havde seet dem paa Veien hiem til Kongshallen; men de havde deres Buer og Pile med sig, og rimeligst synes det mig at de ere gangne ud i Skoven, siger han.

Lægger vi denne oversigt ved siden af Rubows registrering af stilen i VaulS, ser vi at Oehl. til sit eget digterværk har udsøgt visse af trækene og ganske undgået andre. De virkninger han har skyet, er dem der giver stilen præg af mundtlig fortælling: parataxen, tempus-skiftet og springet fra indirekte til direkte tale. I VaulS har Oehlenschlæger stræbt efter et ganske andet stilpræg, et tungtskridende, dumptklingende, rytmisk sprog, helt forskelligt fra eventyrsagaens raske, naivt berettende tone. Hvad der kan understøtte denne stræben og give sproget farve af det særprægede, pompøse, alderdommelige, har han derfor udnyttet: inversionen, verbets placering, intonationen.

Også i ordforrådet er der karakteristisk forskel; ganske vist er sproget i VelS ligesom i VaulS „salvet“ (som Rubow kalder det) med gammeldags ord og ordformer: *Liggendefæ; Svendbarn; komme i ens Miskund; Idræt; Frænder; Banesaar; Løftesmænd; om Qvelden; Urtegaard; Diur; ganger, gak, ginge; finge; funde; haver* (vexlende med *har*); *varst, togst, fikst* (kun få exx.); *stander qvær; vel favne dig; aatte; taugde stille; tykkes; vorde; trine; meldte* (gengiver det isl. *mællti*); *fager af Ansigt; giefmild; uvittig; hvorlunde; hvi; fuldvel; som snarest; slet ubrugelig, saare skøn* (kun få exx. på gamle forstærkende advv.); *hannem* (vexlende med *ham*); *selver* (eengang); *thi* (= derfor); *fast* (= skønt). — Men denne belægning er i VelS ikke nær så tyk som i VaulS, og man fæster sig navnlig ved at der, ganske naturligt, ikke er gjort forsøg på at virke med rytmiske midler (som i VaulS former som *Maanskin, statlig, Taalmod*), eller med lydmaleri, således som i VaulS de dumpe vokaler præger tonen.

Resultatet af denne undersøgelse er altså følgende: Rubows hævdelser af at VaulS ikke er „en Efterdigtning af de nu populære Sagaer“ (som Oehl. ikke kendte) og heller ikke af Fornaldarsagaerne, altså ikke er nogen pastiche, underbygges med en konstatering af at dette åbenbart var Oehlenschlæger aldeles bevidst, såsom han (formentlig samtidig) har frembragt en sådan pastiche i oversættelsen af VelS. VaulS skulde ikke være nogen pastiche, ikke nogen oldnordisk saga, men — som Rubow siger — en konkurrent til de tyske romantikeres Sagen-digtning.

— Gennemgangen af dette lille ungdomsarbejde af Oehlenschläger har bekræftet det indtryk der må danne sig hos enhver som beskæftiger sig med den tekniske side af hans ungdomsdigtning: at han arbejder særdeles bevidst og systematisk med sine virkemidler, og at hans ry for at komme let til sine resultater („mens han sødt og sorgfrit blunder“) er en af disse mytedannelser som en digtet figur (Aladdin) påtrykker sin ophavsmand. Det er rigtigt at han var en hurtig arbejder; men i sine unge dage var han ikke des mindre en arbejder; da han selv mødte den opfattelse (hos maleren Abildgaard) at „naar en Digter faar en lykkelig Idee, udtaler han den, og har gjort sig udødelig“, svarede han (Ungdomser. 216) at „Digteren maatte ogsaa uddanne sig, men videnskabeligt; at rigtignok en lykkelig udtalt Idee vakte gode Forhaabninger, men beviste endnu ikke den sande Digter; at der ogsaa hørte meget Arbeide, Kunst, Studium og Eftertanke, til at frembringe og fuldende et betydeligt Digterværk“.

OM TRANSSKRPTION AF RUNEINDSKRIFTER

AF

KARL MARTIN NIELSEN

Runealfabetets tegnfattigdom gør det nødvendigt at foretage en transskription af vikingetidens indskrifter. Men denne kan være af forskellig art alt efter det formaal, den har. Drejer det sig om en lydhistorisk undersøgelse, maa man søge at bestemme, hvilken lydform den runiske skrivemaade dækker, eller rettere, hvilken gengivelse med det latinske alfabet den svarer til. Hvis transskriptionen derimod kun tilsigter at gøre indskrifterne lettere tilgængelige for den, der vil undersøge deres indhold, ordforraad, ordstilling og lign., spiller det ingen rolle, om den gengiver den enkelte indskrifts specielle lydformer, det er tilstrækkeligt, at indskrifterne fremtræder i vikingetidens sprogform, ja, det er vel snarest en fordel, at samme ord altid skrives paa samme maade.

I ældre tid transskriberede man sædvanligvis indskrifterne til oldnordisk (oldislandsk), og denne fremgangsmaade har Otto von Friesen holdt fast ved, saaledes i *Upplands runstenar* (1913) og *De svenska runinskrifterna i Nordisk Kultur VI* (1933). Indskrifterne fremtræder derved i en sprogform, som er velkendt for enhver, der beskæftiger sig med oldsproget, hvilket ubetinget maa siges at være praktisk.

Imidlertid hænger denne transskription nok oprindelig sammen med forestillingen om oldislandsk som det fællesnordiske grund-sprog, og det er derfor naturligt, at Ludvig Wimmer i sit store runeværk, *De danske runemindesmærker I—IV* (1893—1908), gaar over til at transskribere til olddansk (jf. forordet til *DRM I*, 1 p. 17 f.), idet han betegner transskriptionen til oldislandsk som „ganske ørkesløs og fra den nordiske sprogvidenskabs nuværende standpunkt snarere vildledende end vejledende“. Da Wimmer transskriberer den

enkelte indskrift efter dens sprogform, tilsigter hans transskriptioner at tjene begge de ovenfor nævnte formaal.

Siden Wimmers tid er imidlertid kendskabet til olddansk blevet væsentlig uddybet, takket være Brøndum-Nielsens Gammeldanske Grammatik, og Harry Andersen har kunnet paavise, at Wimmers transskriptioner paa visse punkter maa ændres, idet de dels tager for lidt hensyn til middelalderdansk, dels ikke fuldt ud udnytter de muligheder, som det runografiske system frembyder, se Namn och bygd XXIV p. 83.

Det er vist den almindelige opfattelse — og det er ogsaa forudsætningen for Harry Andersens kritik — at Wimmers transskription af den enkelte indskrift er fonetisk, foretaget paa et rent sproghistorisk grundlag, d. v. s. med betegnelse af de lydovergange, der er konstateret i ældre eller samtidige indskrifter, eller som ad anden vej kan paavises. I forordet til DRM gør Wimmer ikke nærmere rede for sine principper, men i diskussionen med Sjöros om de nasalerede vokaler udtaler han i anledning af ændringen af Ulstrupstenens skibara *sina* fra *skipara sina* (Die runenschrift p. 322) til *skipara sinq* (DRM II p. 82): „Dette er sket med velberåd hu og efter den allernøjeste overvejelse, således som det er tilfældet med alle mine omskrivninger til Olddansk i dette værk“ (Arkiv f. nord. filol. XXI p. 49). Begrundelsen for ændringen er, at det maa anses for sandsynligt, at nasaliteten er bevaret i en saa gammel indskrift (ca. 960), mens den derimod maa antages at være tabt i 50 Sønder Vinge¹ (beg. af 11. aarh.), som har *tua* for ældre *tua*. *kristna* paa 5 Jællinge II (ca. 980) og *sina* paa 18 Jætsmark (ca. 960—70) betragter Wimmer derimod som tvivlsomme, men begrundet transskriptionen *kristna* med, at indskriften har urigtig anvendelse af *a*-runen i *sar*, og da Jætsmark er væsentlig samtidig med den, transskriberes her *sina* (den kunde med lige saa god grund være sammenstillet med 11 Ulstrup)². Ud fra de her behandlede tilfælde maa man slutte, at Wimmers transskriptioner er rent sproghistorisk begrundede. Men undersøger man dem nærmere, viser det sig, at dette ikke ganske er tilfældet.

¹ Indskrifterne citeres med numrene fra Lis Jacobsens Haandudgave (1914).

² Haandudg.'s transskription *kristna* (*kristna*?) 5 Jællinge II over for *sina* paa den lidt ældre 18 Jætsmark synes at være inkonsekvent. Er grunden den, at Wimmer, DRM I, 1 p. XLVII, antager, at formen *þaurui* viser bevaret nasalitet i indskriften?

Konsekvensen af formen tua paa 50 Sønder Vinge maa være, at nasalitet foran tabt nasal er svunden paa indskriftens tid, beg. af 11. aarh., og at der i samtidige og yngre indskrifter maa transskriberes med *a*. Men Wimmer retter sig tværtimod efter indskrifternes ortografi og transskriberer med *q* i aski 59 Aalum III, asgutr 61 Lille Rørbæk (jf. ogsaa rekonstruktionen [aski] 55 Langaa IV), men derimod med *a* i aslakr 34 Aarhus II, askis 58 Grensten. De anførte indskrifter daterer Wimmer til aar 1000 eller beg. af 11. aarh. I indledningen, DRM I, 1 p. XLVII f., ansætter han bortfaldet af nasalitet i denne stilling til slutningen af 10. aarh. (askil 109 Hällestad I), men til trods herfor gengiver han altsaa nasaliteten, hvor indskriften har *a*.

Den samme iagttagelse kan gøres m. h. t. nasaliteten foran bevaret nasal. Wimmer daterer svindet af nasalitet i denne stilling til beg. af 10. aarh. (DRM I, 1 p. XLV f., XLVIII) og betragter den hyppige form þansi som en bevaret skrivemaade, der intet viser om nasalitetens tilstedeværelse. Ikke desto mindre transskriberes þansi ved þqnnsi i indskrifter, der dateres til aar 1000 eller beg. af 11. aarh.: 32 Ferslev, 38 Sjøring, 49 Vester Tørslev, 51 Asfærg, 52 Giver, 59 Aalum III, medens þansi transskriberes þannsi i indskrifter fra slutningen af 10. aarh.: 13 Store Rygbjærg, 24 Hjærmind, 26 Glenstrup. Paa Glavendrup (ca. 900—25) transskriberes þansi þqnnsi og þansi þannsi (DRM II p. 382; jf. I, 1 p. XLV).

Heller ikke monoftongeringen gennemføres helt i transskriptionerne. Paa 13 Store Rygbjærg (ca. 960—70) transskriberes rispi stin *résþi stén*, paa Ravnkilde, DRM II p. 138 (ca. 980—90), raist *ræist* (*rést*) (Hdg. nr. 22 *rést*). Paa 5 Jællinge II (ca. 980) transskriberes þausi þösi, paa 43 Aalum I (beg. af 11. aarh.) þau þðu, men paa den samtidige 47 Mejlby taupr *dóðr*. Jf. ogsaa aumuta, Øymunda (*Ømunda*) 38 Sjøring (ca. 1000), fraystain, Frøysténn (*-stæinn?*) (DRM I, 2 p. 147 *Frøystæinn* (*-sténn?*)), stain, stén 41 Sjelle (1000—10). Om monoftongeringen se Wimmer, DRM I, 1 p. LI, LII.

Dette viser, at der er to principper, der brydes i Wimmers transskriptioner; selv om han vel nok i hovedsagen transskriberer paa sproghistorisk grundlag ud fra indskrifternes datering, saa har dog den enkelte indskrifts ortografi paa væsentlige punkter været afgørende, saaledes at transskriptionen er i modstrid med den sproglige indledning.

Hvis man vil skabe en konsekvent transskription, hvor den enkelte indskrifts sprogform kommer til udtryk, er det derfor ikke tilstrækkeligt at foretage ændringer af enkeltheder paa grundlag af sprogforskningens senere resultater. Man maa foretage en principiel ændring og lægge enten indskriftens sprogtrin (dateringen) eller dens ortografi til grund.

I Lis Jacobsens og Erik Moltkes nye runeværk, Danmarks Runeindskrifter (1941—42), har man imidlertid slaaet ind paa en anden vej. Transskriptionerne (som er udarbejdet af forf.) er her normaliserede i olddansk sprogform uden hensyntagen til den enkelte indskrifts sprogform eller ortografi.

I sin anmeldelse af runeværket, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1943, vier Harry Andersen transskriptionerne en udførlig omtale. Han er af den opfattelse, at de betegner et tilbageskridt fra Wimmer, idet de ældste indskrifter faar et for ungt udseende, og visse lydudviklinger ikke kommer til udtryk, saaledes at transskriptionerne tilslører runedanskens struktur til forskellig tid. Efter Harry Andersens mening burde transskriptionerne være foretaget efter samme principper som Wimmers og med udnyttelse af de undersøgelser af lydforholdene, som gives i sagartiklerne: „saadanne Transskriptioner vilde give et Billede — saa nogenlunde da — af de forskellige Indskrifteres Sprogform (Wimmer retoucheret!), og Indskrifterne vilde ogsaa være tydeligt placeret, og de kronologiske Skillelinjer vilde træde klarere frem“. Da disse synspunkter formentlig vil finde tilslutning hos adskillige, kan det være paa sin plads at drøfte de to transskriptionsmaader nærmere.

I det første udkast til transskriptionerne i DR var normaliseringen langt fra saa gennemført, som den nu fremtræder; men under udarbejdelsen blev det mig klart, at vilde man normalisere, burde det gøres fuldt ud, ud fra det princip, at naar man ikke gengav de forskelle, som ikke direkte kunde konstateres, saa maatte man ogsaa undlade at gengive dem, som kom til ortografisk udtryk i indskrifterne. Transskriptionerne i DR har derved faaet samme karakter som Wesséns i de af ham redigerede dele af Sveriges runindskrifter.

De normaliserede transskriptioner i DR tilsigter at lette filologer og historikere benyttelsen af indskrifterne (det er nærliggende at sammenligne dem med de normaliserede sagatekster). For den, der ikke er nøje fortrolig med den runiske ortografi, er læsningen af de

translittererede tekster besværlig, og selv om man gennem adskillige aar har beskæftiget sig med dem, læser man dog betydeligt hurtigere og nemmere en transskriberet tekst, hvad jeg selv har erfaret ved brugen af Sveriges runinskrifter, hvor kun de senere dele har transskriptioner. Desuden er transskriptionerne i DR af betydning for benyttelsen af ordbogen, idet i mange tilfælde kun specialisten ved, hvor et ord skal findes; det gælder ikke mindst de mange personnavne, men tillige ser man straks, om et ord skal søges under *e* eller *æ*, om der anvendes *ð* eller *þ* for den stemte spirant, osv.

Det er rigtigt, som Harry Andersen skriver, at det oprindelig ikke var planen at give transskriptioner, og han vil sikkert være enig med mig i, at det er en fordel, at der er saadanne. Men han vil formentlig gøre gældende, at disse fordele lige saa vel kunde opnaas ved den af ham foreslaaede fremgangsmaade, som tillige giver et billede af indskrifternes sprogform. Det er derfor nødvendigt at give en begrundelse for den valgte transskriptionsmaade.

Foruden ved transskriptionerne adskiller DR sig fra DRM ved dateringsmaaden. I DRM gives en datering af den enkelte indskrift, som oftest med en margen af 10 eller 25 aar. En saadan datering gives ikke i DR, hvor indskrifterne inddeles i grupper, som saa dateres med en ret vid margen. I sit foredrag om runeværket i Selskab for nordisk Filologi gav Harry Andersen denne dateringsmaade sin tilslutning. Skønt han maa være klar over, at Wimmers transskriptioner hænger sammen med hans dateringsprincip, idet han selv lægger det til grund for sin kritik, synes han ikke helt at have tænkt igennem, hvordan man skal foretage saadanne transskriptioner, som han foreslaar, uden at den enkelte indskrifts alder er bestemt i forhold til de øvrige. At lydudviklinger ikke kan dateres hverken paa aar eller tiaar, men kun med en margen af et halvt aarhundrede eller mere, er almindelig anerkendt; men idet indskrifterne dateres med en lignende margen, bliver der et ret stort spillerum og en betydelig usikkerhed, naar det gælder om at afgøre, hvorvidt en lydudvikling er indtraadt i en indskrift eller ej. Naar Wimmer har konstateret en lydudvikling i en indskrift, kan han betragte den som gennemført i samtidige og yngre indskrifter, selv om den ikke kommer til ortografisk udtryk (at han ikke helt har gjort det, er en anden sag). Men dette tillader DR's dateringsmaade ikke, hvad jeg skal illustrere ved nogle eksempler.

I Stud. Germ. Kock p. 1 f. har Harry Andersen ment at kunne paavise, at den yngre i-omlyd maa være indtraadt i dansk i tiden 850—925, og han anser derfor Wimmers transskriptioner *aftir*, *æftir* (Flemløse, Helnæs) og *sunir*, *synir* (Flemløse) for „utvivlsomt forkerte“. Disse indskrifter dateres af Wimmer til 800—25; i DR henføres de til Helnæs-Gørlev-gruppen, som dateres til 750 (ell. 800)—900, det vil sige, at man ikke kan afgøre, om indskrifterne er ældre eller yngre end omlyden.

Paa Gørlev-stenen skrives *rispi stin* med betegnet monoftongering, mens alle de øvrige indskrifter af Helnæs-Gørlev-gruppen har diftongisk skrivemaade, se herom Erik Moltke i Acta Phil. Scand. XI p. 256 f. Da DR's datering ikke oplyser noget om aldersforholdet mellem de enkelte indskrifter inden for gruppen, er det umuligt at afgøre, hvordan man skal transskribere de øvrige. Hvis Gørlev er ristet ved periodeafsnittets begyndelse, maa diftongerne paa alle de andre opfattes som bevaret skrivemaade, og det vil være rigtigt at gengive dem alle med monoftongisk transskription; hører den derimod til de yngste, viser den kun, at monoftongering har fundet sted ved overgangen til det følgende periodeafsnit, og en monoftongisk transskription af alle gruppens indskrifter vil da være misvisende.

I de fleste indskrifter af Efter-Jelling-gruppen betegnes nasalitet foran tabt nasal, f. eks. i navneleddet *as-*, men i nogle skrives *as-*. Ud fra den forudsætning, at dette er udtryk for tabt (eller stærkt svækket) nasalitet, kan man slutte, at nasalitetssvind (eller -svækkelse) har fundet sted i tiden før 1050, men det kan ikke afgøres, om nogle af indskrifterne med *as-* maaske er yngre end (eller jævnaldrende med) dem, der har *as-*, og følgelig skulde transskriberes med *As-*.

I regelen vil der kun være tale om tidsforskel, ikke om stedsforskel, men helt ukendt er dette dog ikke; foran bevaret nasal er nasalitetsbetegnelse næsten ukendt i skaanske indskrifter, men derimod meget udbredt i midtjyske, om end ikke gennemført; i de første maatte man transskribere med *a*, i de andre er det ganske usikkert, hvilken transskription man skal vælge.

I saadanne tvivlstilfælde foreslaar Harry Andersen, at man kunde bruge flere gengivelser eller vælge særlige typer til betegnelse af, at transskriptionen er usikker. Det første kan gøres i undersøgelser, hvor former anføres og diskuteres, det andet kunde anvendes i en

ordbog; men i en løbende transskription er begge dele uhensigtsmæssige, de vil i væsentlig grad besværliggøre brugen til de andre ovenfor nævnte formaal, idet saavel overskrevne tegn som særlige typer vil virke distraherende og forsinkende ved læsning, og de vil tillige være upraktiske ved citering af indskrifterne. Hvis det kun drejede sig om nogle faa tilfælde, kunde det maaske endda gaa, men af det anførte vil det fremgaa, at DR's dateringsprincipper vilde medføre saa mange af dem, at transskriptionen blev til en registrering af transskriptionsmuligheder, formentlig af ret ringe værdi. Saa snart en lydovergang er konstateret inden for en indskriftgruppe, staar man usikker over for alle gruppens indskrifter. Den eneste mulighed for at undgaa de mange alternative transskriptioner vilde være at betragte lydovergangen som gennemført i gruppen, saa snart den kommer til udtryk i een af dens indskrifter. Derved vilde man rigtig nok opnaa, at de kronologiske skillelinjer traadte tydeligt frem, men denne løsning kan man dog vist roligt betegne som for konstruktiv.

Der er endnu et forhold at tage i betragtning. Man maa regne med den mulighed, at en lydovergang kan være ældre, maaske endda væsentlig ældre, end det ældste eksempel, hvor den kommer til udtryk; principielt kan man ikke betegne den tidligere, end den er konstateret (eller indirekte sandsynliggjort); men ved at betragte den som ikke indtraadt i de indskrifter, der er ældre end det første eksempel, nødsages man til at give sikre transskriptioner, hvor der i virkeligheden er usikkerhed.

Harry Andersen indrømmer, at transskriptionen „selvsagt altid maa faa et konstruktivt Præg“, men hævder dog, „at man kan og maa sandsynliggøre“. Men mon han har gjort sig klart, hvor konstruktive transskriptionerne vilde blive med DR's datering, hvis man vil undgaa at gøre dem til en registrering af transskriptionsmuligheder? Det vil i virkeligheden blive en normalisering som i DR, blot inden for de enkelte grupper i stedet for hele perioden. Og kravet om, at man skal sandsynliggøre sine transskriptioner, fører ud over et runeværks rammer; det viser de forsøg, Harry Andersen selv har gjort for enkelte punkters vedkommende.

Man kunde af det foregaaende maaske faa det indtryk, at alt er saa usikkert, at runeindskrifterne slet ikke egner sig til grundlag for lydhistorisk forskning; dette er imidlertid ikke tilfældet. Det, man der skal bruge, er de former, som viser noget, de andre kan

man lade ligge. Det vil i regelen med nogenlunde sikkerhed kunne konstateres, at en lydovergang er indtraadt i een eller flere af en gruppes indskrifter; vanskeligheden melder sig først, naar man skal tage stilling til de indskrifter, hvis former ikke viser lydovergangen. Men efter min mening har bestemmelsen af dem ikke en betydning, som svarer til møjen. Det, der har lydhistorisk interesse, er at uddrage indskrifternes vidnesbyrd om indtraadte lydudviklinger, derimod ikke at projicere de saaledes vundne resultater (evt. i forbindelse med resultater hentede andet steds fra) ned paa hele indskriftmaterialet.

Men det vil i virkeligheden ikke sige andet, end at runeindskrifterne benyttes og behandles paa samme maade som andre kilder. Ud fra et haandskrift af Jyske lov kan man konstatere, at visse mere almene udviklinger har fundet sted paa haandskriftets tid, og at det desuden viser en række dialektale udviklinger, selv om betegnelsen af dem ikke er gennemført. Men man benytter ikke denne viden til (i forbindelse med oplysninger fra samtidige jyske haandskrifter og nutidige dialekter) at transskribere haandskriftets sprog til gammel-jysk, med andre ord rekonstruere skriverens talesprog.

Der er en tredje transskriptionsmaade, som ikke er forsøgt gennemført¹, men som Lis Jacobsen foreslog at anvende i runeværket. Princippet er, at runeindskrifterne ikke skal transskriberes til et talesprog, men til et skriftsprog, det vil sige, at man skal søge at bestemme, hvilket skrifttegn risteren i hvert enkelt tilfælde vilde have benyttet, hvis han havde haft vort alfabet. Man gengiver diftong, hvor indskriften har diftong, betegner nasaliteten, hvor indskriften betegner den; hvor en indskrifts brug af a-runen viser, at lydaabning har fundet sted, skriver man æ, og omvendt bruger man e i yngre indskrifter, som anvender i-runen til betegnelse af omlydsvokalen æ². Paa denne maade kommer de lydudviklinger til udtryk i transskriptionerne, som er betegnet i indskrifternes ortografi. Man faar derigennem et billede af runedanskens struktur, af indskrifternes forskellige stadier, saaledes som de afspejler sig i ortografien, der er underkastet de samme vilkaar som enhver anden ortografi.

Normaliseringen kan have sine praktiske fordele, men jeg ser ikke

¹ I Johann Kirstens Runetydning (1943) har jeg dog anvendt den i ret stor udstrækning. ² Ogsaa ved denne transskriptionsmaade vil der blive tvivlstilfælde, f. eks. ü : ö, men kun i begrænset antal.

rettere, end at den nævnte transskriptionsmaade maa være den bedste i teoretisk henseende; den giver ikke noget resultat, men et arbejdsgrundlag, ved den transponeres alle tegn til det samme tegnsystem, som er anvendt i vore øvrige kilder. Og det maa jo egentlig være formaalet med at give transskription af runeindskrifternes særlige alfabet.

JOHANNES EWALDS TALEFEJL

AF

MARINUS BØRUP

Han kunde sige, hvad andre kun stamme“ — det var Oehlen-
schlägers Skudsmaal af Johannes Ewald som det danske Sprogs
Mester. Og utvivlsomt udviser Johannes Ewalds Sprogkunst, hvad-
enten det gælder Vers eller Prosa, Alvor eller Spøg, det rigest ud-
rustede, finest uddannede Sprogcenter, nogen dansk Hjerne har været
udstyret med.

Hvor mærkeligt da, at *han* havde Talefejl — kunde ikke sige l.
Og tilmed en ganske besynderlig Talefejl: han sagde r i Stedet for!

Ellers hedder det jo med en spøgfuld Vending, hvoraf Defekten
fremgaar: „Jeg kan ikke sige n, jeg siger n, for jeg har en Fejn i
Hansen“. Ja, det sædvanlige er, at den, der ikke kan sige l, siger n.

Smaa børn siger undertiden j for l; en femaars Pige, der ellers var
flink nok til at tale rent, gjorde det, naar Dukken blev „kjædt paa“,
men kun som en privat Nemhed; hun kunde godt sige l. Af et Par
grimede smaa Kjøbenhavnerinder paa 3 og 5 Aar betroede den lille:
„Véd du hvad! Vi har Jopper i Haarij, og de kommer, naar vi rijer
vos!“ „Fyl!“ irettesatte den store Søster, „det maatte vi jo ikke sigel!“
— Samme barnlige Tilbøjelighed ses i Italiensk, hvor oprindeligt l
er blevet til j i Ord som *chiave* (lat. clavis, Nøgle), *fiori* (lat. flores,
Blomster), *piano* (lat. planus, jævn) *piazza* (lat. platea, Plads), *piu*
(lat. plus, mere), skønt l undertiden er bevaret i samme Ord, f. Eks.
floricultura, Blomsterdyrkning, eller *platea*, Gulv.

Det *kan* saaledes forekomme, at l erstattes med andre Lyde end
n, i Sverige ogsaa med r, men i saa Fald med Tungespids-r. Det danske
r og det danske l ligger hinanden fjernt; rigsdansk r dannes helt til-
bage i Halsen, l langt fremme ved Tungespidsen, og de to Lyde ligner
hinanden saa lidt, at der skal et meget sløvt Sprogøre til for ikke

at opfatte Forskellen. Men i Sprog, hvor begge Lyde dannes ved Tungespidsen, er Forskellen mellem l og r ganske ringe, undertiden helt uhørlig for Fremmede. I Syditalien hyrede et Par Danske et Køretøj til San Cataldo. „Ah, San Catardo!“ gentog Kusken; hans l lød for danske Øren aldeles som r.

Overgang mellem l og r forekommer derfor i mange Laaneord, saaledes i *Pilgrim*, af *peregrinus*, eller i det rumænske Ord for Kirke, *biserica*, som er det græsk-latinske *basilica*. *Særk* og *Silke* er samme Ord (lat. *sericus*, *Silke*, græsk *serikos*); ligesaa *Tulipan* og *Turban*. *Stjerne*, eng. *star*, men lat. *stella* (af *sterula*). Det gamle Skydevaaben *Armbrøst*, ældre *arborst*, stammer fra *arcuballista*. I selve l-Lyden paa Jydsk (og Engelsk) er der for tysk eller ødansk Opfattelse en r-Lyd at høre; det tyske *Erl*(könig) ser ud som et Laan, der gengiver jydsk *El*(kong), hvis Rodord, *Alf*, ogsaa formodes indeholdt i *Arbejde*. I Frödings värmlandske Dialektdigte rimer *bola* (Bordet) paa *Ola*, og *jola* (Jorden) paa *sola* (Solen) ... og mange andre Tilfælde af Overgang mellem l og r kunde nævnes. Men det gælder vel at mærke kun i Sprog, hvor r dannes med Tungespidsen ligesom l.

Tidligere har Tungespids-r været mere udbredt i danske Dialekter end nu. *Tølper*, afledt af *Torp* — et Minde om Nybygdens mindre værdige Omgangsformer end Adelbyens — og Stednavne paa Lolland som Trustolpe, Udstolpe og Hildestolpe — den sidste aabenbart anlagt fra det nærliggende Hildested — viser, at det oprindelige *-torpæ* har været udtalt med Tungespids-r. Og saa sent som i 1919 udtalte en gammel Fynbo fra Faaborg-Eggen (Jordløse¹) sin Alders Tal „tre og halvfems“ med Tungespids-r, en blødt rullende Lyd, der nærmest mindede om Sønderjydsk — vel nok et af de sidste levende Eksempler paa fynsk Tungespids-r. Men at man paa Ewalds Tid har udtalt r paa samme Maade i Kjøbenhavn, er mere end tvivlsomt. Det rigsdanske Tungerods-r stammer netop fra Sjælland (og Skaane) og har sikkert sin Oprindelse langt tilbage i Tiden.

Naar dertil kommer, at Talefejlen Tungespids-r for l som isoleret Fænomen er utænkkelig hos Børn, der fra smaa kun har haft Tungerods-r for Øre, og at desuden Tungespids-r i Virkeligheden er vanskeligere at udtale end l — Begyndere i Engelsk kan have svært ved at snurre paa r, medens l er en af de første Lyde, Smaabørn kan sige —, da maa den Talefejl, som man ellers aldrig hører hos

¹ Det var Sigfred Petersens Morfar.

Voksne, men som Johannes Ewald hele sit Liv skal have haft, fonetisk set betegnes som enestaaende; Statens Institut for Talelidende kender intet Eksempel paa den — og der kan være Grund til at undersøge, hvorfra Traditionen om Johannes Ewalds Talefejl stammer.

I Johannes Ewalds Dødsaar 1781 fremkom den ældste Levnedstegning af ham paa Tysk ved *F. Münter*. Nekrologen blev i Oversættelse gengivet i „Dansk Museum“ Aaret efter. Münter indleder med en Forsikring om, at „alle Omstændigheder, som jeg fortæller dem, ere tilforladelige; jeg har kiendt Ewald meget nøie, og samlet dem alle af hans egen Mund, hans eget Haandskrift og hans Venners Beretninger, som have kiendt ham længe og vare daglig omkring ham“.

Der fortsættes med en Karakteristik af Ewalds Væsen, hans Maade at omtale Venner og Fjender paa, hans Lidelser og Standhaftighed, hans Munterhed trods Smerter, og Afhandlingen slutter med en Karakteristik af Ewald som Ven og som Digter, anfører Udtalelser af ham, skildrer ogsaa hans Ydre — men om Talefejlen findes der intet.

Naar Ewald læste et af sine Digte, f. Eks. „Rungstedts Lyksaligheder“, højt for sine Venner, skulde det altsaa have lydt: „*Rungstedts Ryksarigheder*“:

I kjørende Skygger ...
... hvor sprudrende Bække
snart dysse, snart vække
Camoenernes Yndring, den førende Skjæd
med steds eensrisrende Færd ...

— uden at hans Venner, i en indgaaende Karakteristik, skulde have bemærket et saa paafaldende, vel næsten uforstaaeligt Taleprog!

Alle senere Skildringer af Ewald bygger paa Münters Biografi, mere eller mindre — i høj Grad gælder det om den næste, der fremkom, ved Jens Kragh Høst, i *Clio* for 1813.

Til Sammenligning slutter Münter saaledes:

„I hans Ungdom har han været meget smuk. Hans store himmelblaa Øine straaede Aand og Mildhed. Gratie var udbredt over hans Aasyn, i hvor meget end den Lidende var at see deri. *Clemens* og *Cleve* have stukket ham i Kobber, den sidste for meget idealiseret; og efter

hans Død har Professor *Stanley* modelleret hans Büste i Gips overmaade lignende.

Hans Moder lever endnu. Hans ældre Broder døde i Vestindien, og den yngre er Husarofficier. F. M.“

Og Høst:

„Hvad hans Udseende angik, da havde han i sin Ungdom været meget smuk. Fra hans store himmelblaae Øjne straaede Aand og Blidhed. Ynde var bestandig udbredt over hans Aasyn; Lidelsens haarde Haand kunde ikke udslette den. — Vor endnu levende vidtberømte Mester *Clemens* og den afdøde *Cleve* have stukket ham i Kobber. Efter hans Død modellerede *Stanley* hans Buste i Gips, saare lignende. — Bogstavet L skal Ewald ikke have kunnet udtale og derfor have kaldt sig selv Eward.

Hans Moder overlevede ham. Hans ældre Broder døde i Vestindien; en yngre var Officeer ved Husarerne.“

Hele 32 Aar er der mellem Münters Skildring og Høsts elegante Afskrift, hvor det eneste nye Træk er Talefejlen, der her for første Gang dukker op som et Rygte.

Men Bemærkningen har vakt de slumrende Erindringer. Allerede samme Aar, i „Athene“ for November 1813, fremkom Oehlenschlägers Ewalds Levnet, „sammendraget af Münters Biografi, Ewalds Skrifter og nogle mundtlige Efterretninger“, og allerede her er Talefejlen en kraftigt fastslaaet Kendsgerning:

„Undertiden skal han i sin lystige Iver paa Hjemveien om Aftenen have draget sin Kaarde, hvormed han gik som Student, hugget den i Brostenene, saa Gnisterne stode ham om Hovedet; og raabt: Nu graserer Poeten Evard! Thi Bogstavet L har hans Tunge aldrig kunnet udtale . . . Da han for eet af sine Stykker fik en betydelig Sum efter de Tider, levede han i Herlighed og Glæde saalænge det varede. Han lod sig køre omkring i en prægtig Vogn, og sagde til Kudsken: Hvis Nogen spørger Dig, hvem Du kører for, skal Du svare: For Cavareren Evard!“

Der fortsættes med Historien — som „hans egen Læge har fortalt mig“ — om Ewalds Udflugt fra Hospitalet, saa han maatte tilbringe Vinternatten udenfor den lukkede Port. Ifølge Louis Bobés paalidelige „Bidrag til Johannes Ewalds Livshistorie“ — hvor Talefejlen ikke nævnes — var denne Læge J. H. Schönheyder, som altsaa er Kilden, eller en af Kilderne, til de mundtlige Efterretninger. Oehlenschlägers Udtryk forekommer lidt overdrevne; at Ewalds Tunge aldrig har kunnet udtale Bogstavet L, er nok en Vending i samme

rundelige Stil, som at Gnisterne fra Stenbroen stod ham om Hovedet — et temmelig usandsynligt fysisk Fænomen, men pragtfuldt!

Her anføres imidlertid to overleverede Repliker, og siden optræder Talefejlen regelmæssigt i den lange Række af Ewald-Skildringer, der siden er fremkommet — lige op til vor kritiske Tids litteraturhistoriske Hovedværker.

I Carl S. Petersens Udgave af P. Hansens Litteraturhistorie skriver Vilh. Andersen om, hvordan Ewald efter et Besøg af et Par Damer „fra Landet“ forargede sin Værtinde: „Hun hørte ham, der havde fulgt Gæsterne ud paa Trappen, udbryde til Pigen ved Vasken, idet han gned sig i Hænderne: Ane, det var Fanden gare mig Cæcirie! Han kunde ikke sige I, og den Dame, hvis Navn han altsaa heller ikke paa andre Tider af Døgnet kunde udtale, var næppe Gæstgiverskens Datter fra Skibet (S. 335), men den fra Christian VII's Eventyr kendte „smukke Cæcilie“ ...“.

Ogsaa i Hans Brix's Hovedværk, Danmarks Digtere, meddeles Talefejlen tilligemed Fyrværkeriet i forbedret Form, idet Oehlen-schlägers to Repliker slaaes sammen til én og Cæcirie-Historien gives i interessant Konjektur: „... Saa huggede Poeten sin Kaarde i Stenbroen og raabte, mens Gnisterne fløj omkring: „Nu grasserer Kavaleren Ewald!“ (han havde Talefejl og kunde ikke sige „I“). Med Vinen fulgte Kvinder af alle Slags ... Ewald opregner senere, i 1775, sine fem store Kærligheder Den femte var vistnok (!) en berygtet Gadeskønhed Cæcilie. „Det var Fanden gare mig Cæcirie!“ betroede Ewald engang Tjenestepigen, hvor han boede, da den vedkommende under Navn af Kusine fra Landet havde aflagt ham et Besøg“. De to er pikant blevet til én.

I samme Værk sker Præsentationen af Johannes Ewald med en særdeles fiks Vending. Jo, hans Moder havde tre Sønner. „Den ene blev Digter, de to andre gik ogsaa i Spaanerne“, skriver Hans Brix og har jo Ret i, at dansk Digtning for Ewalds arme Muse var et mere kummerligt Levebrød, end det siden blev for Kritikerens velaflagte Muse, den fine Pige, der traadte paa Brødet.

Vender man sig nu til Ewalds selvbiografiske Stykker, kunde man, særlig i „Levnet og Meninger“, vente at finde Talefejlen anført som en af Grundene til, at Prætestudiet helst maatte opgives til Fordel for den krigeriske Løbebane. I Brevet til Moderen fra Slesvig-Tiden

havde Talefejlen jo været et nok saa godt Argument som Drømmen om Englen, der advarede ham mod Studeringerne; men Talefejlen anføres ikke. Heller ikke efter det skæbnebestemmende Møde med Arendse kommer Talefejlen i Betragtning under de Overvejelser, der faar Ewald til at begive sig ud paa Krigseventyret — kun Tanken om den lange Tid, inden han kunde blive Præst: „Jeg kunde først blive det, naar jeg var femogtyve Aar, og jeg var kun femten“. At han *kan* blive det, er der ikke antydnet mindste Tvivl om — trods Talefejlen. Og skønt Ewald i sine Betragtninger uforbeholdent lægger sig selv blot, ikke mindst sine Skrøbeligheder og Fejl — den alene nævner han ikke.

Endelig kan nævnes, hvad Bobé oplyser: at Ewald som 13—14-aarig Skolediscipel i Slesvig, ved en offentlig Højtidelighed paa Kongens Fødselsdag, blev foretrukket blandt sine langt ældre Klassekammerater til det ærefulde Hverv at tolke Skolens Lykønskning til Majestæten. Det maatte, med den paastaaede Talefejl, have været en temmelig parodisk Forestilling!

Det viser sig da, at Overleveringen om Johs. Ewalds Talefejl først dukker op en Menneskealder efter hans Død; den kendes ikke af hans nære, fortrolige Venner, nævnes ikke i hans egne aabenhjertige Selvskildringer og er kun opbevaret gennem tre Repliker, der alle stammer fra Rasetiden mellem Arendses Bryllup og Hospitalsopholdet. Alle tre Repliker¹ er udtalt under Paavirkning af Vinen, og det sproglige Udtryk er højstemt og fremmedartet. „Nu grasserer Poeten Eward“ er ikke Kjøbenhavnsk; dér hedder det „løbe grassat“, mens „grassere“ kun bruges om Sygdomme og Modegalskaber, ikke om Personer. Vendingen er tyskagtig og stammer aabenbart fra Slesvig.

Hermed er den sandsynlige Forklaring paa „Talefejlen“ givet:

I Rusens første Stadier blev ogsaa Jeppe paa Bjerget særligt sprogkyndig — et almindeligt Fænomen —, og Ewald har i samme Tilstand talt *Sønderjydsk*. I Trang til mere fyldige Sproglyde end de flade kjøbenhavnske har han snurret paa r'erne i „grasserer“ og udtalt „Ewald“, „Cavaller“, „Cæcilie“ med det runde sønderjydske l, hvilket af hans Svirefæller er blevet opfattet som r. Den slesvigske Udtale af hans Navn har igen lydt for hans Øre; maaske er det Rektors Kalden, han gengiver: Rektor Licht var indfødt Slesviger.

¹ En fjerde fra samme Tid — i Anekdoten om Ewalds Ben: „Det er min Sarighed dejrige Ben, Anel!“ — bringes først til Torvs 70 Aar senere, i 1843.

Bobé har givet en fængslende Skildring af Slesvig fra Ewalds Skoletid. For en Dreng i hans Alder, mellem 11 og 15 Aar, og med hans opvakte og fine Sprogsans har Slesvig paa den Tid været et herligt Babel af sproglige Oplevelser. Byens almindelige Sprog var Plattysk; finere Folk talte Højtysk — men, som Ewalds Tysk viser, med adskillige Danismer („haben Sie die Güte und fordern mehr!“) og Omegnens Bønder snakkede Angeldansk. Ewald boede hos den tysk-talende, men danskyrkende Rektor Licht, nær Angelboporten i Langenstrasse, hvor det store aarlige Marked holdtes i 14 Dage. I denne summende Blanding af Tungemaal, som med Datidens Fordragedighed paavirkede hinanden i Klang og Vendinger, skal man vistnok søge Oprindelsen til den Skrøne, der kaldes Johannes Ewalds Talefejl.

Det skulde ogsaa synes et værdigere Formaål for vor Tids Litteraturforskning, med sine højt vurderede kildekritiske Metoder, at aflive Sladder — hellere end at fortabe sig i cæcirisk Lærdom.

En ejendommelig Parallel til Krøniken om Johs. Ewalds Talefejl findes hos Blicher. I 6. Kapitel af „Høstferierne“, der fremkom 1840, optræder en barok Figur, Baron von Mahlensfeld, som er udstyret med samme „Naturfejl i Udtalen“, siger r i Stedet for l. Ligesom Ewald kan han ikke udtale sit eget Navn, men præsenterer sig som „von Marensfært“, og hans Yndlingsord er „Dæren gare mig“, Ewalds „Fanden gare mig“ i forbedret Udgave. Blicher har med andre Ord hentet Ideen fra Ewald-Krøniken og moret sig med at udspekulere Navnet „Marensfært“, som har affødt den tilsvarende latterlige Karakter. Ligheden er for paafaldende til at være tilfældig; den kan heller ikke bero paa et fælles Vandremotiv, da „Naturfejlen“ næppe forekommer i Virkeligheden.

Ligesom Louis Bobé stiltiende afviser Traditionen om Talefejlen, har ogsaa Olaf Hansen afvist den ved i sit Ewald-Skuespil „I Rungsted Kro“ at anvende normal Stavemaade i Repliken paa Side 15: „Hej, nu grasserer Kavalleren Ewald igen!“ Den digterisk frit behandlede Replik i Versdramaet fra 1914 er saaledes Forlægget for Gengivelsen i „Danmarks Digtere“ fra 1925 og 1944.

Afgørende for Mindet om den virkelige Johannes Ewald er, at „Talefejlen“ ikke omtales af ham selv eller hans Samtidige, men først længe efter hans Død.

BEMÆRKNINGER TIL EN DANSK STUDENTS EVENTYR

AF

HELGE TOLDBERG

Den klassiske biografi i vor litteraturvidenskabelige faglitteratur er Vilh. Andersens bog om Poul Møller, der gennem generationer vil være *bogen* om Poul Møller. Derfor vil nye iagttagelser naturligvis fortsat kunne gøres, som kan ændre enkeltheder i billedet; men det væsentlige, resultatet av en enestående indlevelse, vil blive stående.

I dette lys må nedenstående to mindre undersøgelser og bidraget til diskussionen om Poul Møllers tilstedeværelse i sit værk ses.

I. Licentiatens tankebaner.

At hver av personerne i Poul Møllers *En dansk Students Eventyr* har sit tydelige forbillede i hans vennekreds, er en gammel kendsgerning, som er nøje undersøgt av Vilh. Andersen (Poul Møller² II. 45 ff.). Det er ligeledes fastslået, at digtene har deres ganske bestemte forbilleder (jf. denne avhandlings anden afdeling). Men også om de filosofiske systemer gælder det. Således skal if. Georg Brandes' av Vilh. Andersen (II. 108 f.) videreførte påvisning licentiatens tankeforløb være et produkt av romantikken. Hovedcitater til begrundelse herav er dog fra overgangsskikkelsen Jean Paul, der står med det ene ben i det attende århundrede. Dertil kommer, at mens det er fuldt forsvarligt at tale om „Tankens Afgrunde“ hos licentiaten, er det dog højst problematisk, om man — med Vilh. Andersens andet udtryk — finder „Gemyttets Dybder“ der. Det var måske en overvejelse værd, om man ikke snarere skulde søge rødderne til licen-

tiatens filosofi i det attende århundrede. Det skulde i så fald være hos den tyske populærfilosof Chr. Garve († 1798), som ad rent empirisk vej i avhandlingen *Ueber die Unentschlossenheit* (Versuche etc.¹ I. 512) fastslog det av romantikerne om den ubeslutsomme, „splittede“, overtagne aksiom: „Ist er ein Gelehrter oder Künstler, so werden seine Werke grösstentheils Fragmente seyn.“

Under et studium av Garve i et helt andet øjemed — uden fjerneste tanke for Poul Møller — har en del passager mindet mig så stærkt om licentiaten, at jeg har ment, de burde fremdrages til sammenligning med dennes udtalelser. Jeg skal forudskikke den bemærkning, at fællesskabet mellem Garve og licentiaten ligger i to punkter: dels argumentationen, dels den legemlige svagheds indvirkning på hele personens habitus, særlig den nedsatte arbejdskraft og koncentrationsevne.

Garve havde i Danmark en discipel i den teologiske professor Jens Møller (1779—1833, professor fra 1808), som første gang i 1816 og mange gange senere udenfor sit fagområde for studerende av alle fakulteter offentligt forelæste over almindelig encyklopædi og metodologi. I prøverne på de metodologiske (hodegetiske) forelæsninger, som er trykt 1818 i hans tidsskrift *Theologische Bibliothek* (XIII. 203 ff.), henvises nogle gange til Garves *Einige Beobachtungen über die Kunst zu denken* (Versuche etc. II. 247 ff., dansk oversættelse av Jacob Thomsen (1802)). Når vi tager i betragtning, at Poul Møller, som studerede teologi fra 1812 til januar 1816, har studeret under Jens Møller, der var hans faders gode ven², og yderligere holder os hans tidlig vakte filosofiske interesse for øje, er det rimeligt, at han på afstand har fulgt den teologiske professors gæstespil i filosofien. Han har også kunnet forvente, at i det mindste nogle av hans tilhørere ved oplæsningen i Studenterforeningen har genkendt Garves tanker i den ganske lette karikatur.

Dertil kommer, at i aforismerne fra Poul Møllers senere år (1831—36) nævnes Garve et par gange. En betragtning av andre filosofiske aforismer, bl. a. dem, som diskuterer forholdet mellem ord og tanke, med henblik på Poul Møllers stilling til Garve i det hele kunde

¹ *Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben* (1792 ff.). ² Jf. i Jens Møllers selvbiografi (Kirkehist. Saml. 4. Rk. IV. 269): „min Ven, Stiftsprovst R. Møller“ og Rasmus Møllers nekrolog over Jens Møller (Dansk Litt. Tid. 1834. 193 ff., 220 ff.).

måske lønne sig. Det skal her blot fremhæves, at filosofisk konversation var Poul Møller vederstyggelig (jf. de meget kraftige udtalelser Efterladte Skrifter III (1848). 64, 109 f.), og at den prosaiske atomisme, Poul Møller finder karakteristisk for Garve som for Niels Treschow, der også hørte med til Jens Møllers repertoire, netop har været Poul Møller imod qua „Zergliederung“. De to udtalelser med navns nævnelse, som findes Skrifter¹ II. 373, 386, lyder:

I Garves saakaldte filosofiske Afhandlinger haves et Mønster paa den filosofiske Konversation. Ligeledes i mange æstetiske Afhandlinger af Brødrene Schlegel.

I Psykologiens Fremstilling kan findes en poetisk og en prosaisk Atomisme. Eksempel paa denne er Treschows, Garves enkelte Afhandlinger. Den poetiske Atomisme ytrer sig i aandrige Aforismer.

Som for licentiaten er for Garve nøgleordet *Selbstbeobachtung* (II. 250); og hos begge giver den sig to væsentlige udslag: 1. den legemlige ufuldkommenheds indvirkning på det åndelige arbejde og karakteren i det hele; 2. den næsten uoverstigelige vanskelighed ved adækvat mundtlig og skriftlig fremstilling. Idet vi lige skal tillade os at anføre et rent verbalt lån fra det andet område (I. 370: *Du sønderlemmer ikke dine Begreber*², ellers vilde du selv føle, din Tale bestod af lutter Nuller — II. 251: *Die Zergliederung der Worterklärungen führt leicht auf blosser Wiederholungen der von andern erlernten Theorie, oder auf willkürliche Verknüpfungen allgemeiner Begriffe*), skal vi behandle de to hovedkategorier i denne rækkefølge.

I tilslutning til et afsnit om meditationens betydning har Garve (II. 272) en fodnote, hvori han fremhæver, at for den store tænker er „Gesundheit und ein fester Körperbau“ en nødvendighed, idet skranten og nervesvagthed nok kan give en vis sarthedens receptivitet, men til gengæld hindrer i at føre et arbejde til bunds. „Zu dieser aber ist der Mensch, der immer durch unangenehme Empfindungen unterbrochen wird, oder bey dem sich das Gefühl der Ermüdung zu zeitig einstellt, am wenigsten fähig.“

Licentiatens meditation ender (I. 293) med, at han „bliver ør og betaget af Svimmelhed, som om jeg stirrede ned i en bundløs Afgrund,“ og får „en rædsom Hovedpine“. Konsekvensen heraf bliver hypokondri (I. 296) og livsuduelighed.

¹ Her og i det følgende henvises, hvor ikke andet er bemærket, til Poul Møller: Skrifter i Udvalg (v. Vilh. Andersen, 1930). ² Udhævelser er, hvor intet andet bemærkes, foretaget her.

Modsætningen mellem den fysiske ydeevne og den intellektuelle stræben står Garve ingenlunde fremmed overfor (II. 253):

Eine der grössten Schwierigkeiten, die ich bey meinen Meditationen gewahr werde, hängt mit dem zuvor bemerkten Einflusse fremder Ursachen, auf das Gelingen unserer freyen Geistesthätigkeit, zusammen: — denn auch diese Schwierigkeit kann nur der Zufall, oder eine günstige Stimmung meiner körperlichen Werkzeuge hinwegräumen. *Es kostet mir nämlich oft so viel, den Gang der mir von selbst zuströmenden Ideen, mit dem vorsätzlich entworfenen Plane, den ich bey dem Anfange der Untersuchung eingeschlagen hatte, zu vereinigen.* Dieser Anstoss ist es, wo ich am öftersten strauchle: und durch ihn werde ich zuweilen völlig unvermögend, meine Arbeit fortzusetzen. Die Reihe der Ideen kettete sich, in dem Laufe der Meditation, dem Anscheine nach, auf das natürlichste und genaueste zusammen. Und ehe ich es gewahr werde, finde ich mich doch dadurch von dem Wege abgebracht, auf dem ich zum Ziele gehn wollte.

Licentiaten har en tilsvarende uorden i sit tankeforløb (I. 291):

Hans Tanker skride saa langsomt, at han undertiden mangler Aandsnærværelse til at svare paa det enfoldigste Spørgsmaal. I Særdeleshed er han uforstaaelig, naar han nylig har været hentaget af sine metafysiske Fantasier. Da hersker der en saadan *Skilsmisse imellem hans Ord og hans Mening*, at han ej er i Stand til at fremføre nogen fuldstændig Sætning, men alle hans Tanker komme dødfødte til Verden.

Dette sted og det dermed beslægtede (I. 293): „Min uendelige Gransken derover gør, at jeg intet udretter“ har een forudsætning til hos Garve, udtalelsen (II. 279 f.) om, at han, bedst som han arbejder med et emne, bliver tanketom „und kann weder die Kenntnisse, welche ich überhaupt von der Sache besitze, in Erinnerung, noch die Ideen, welche mir schon gegenwärtig sind, zur Deutlichkeit bringen“. Sammen hermed hører licentiatens famlende forsøg på at erkende talens, specielt Frits' tales, væsen og hans vanskelighed ved at forklare sin egen situation for en kvinde (begge I. 371 f.):

Beständig forekommer det en opmærksom Tilhører, at Talen er om noget. Men vil man sige, hvad det var, opløser det sig for Betragtningen i et Intet. Fremgangsmaaden er paa en skuffende Maade saaledes at spille med Intet, at det faar Udseende af Noget. Men tillære mig noget deraf, har jeg hidtil ikke formaaet.

Der staar altsaa tilbage, at jeg med usædvanlig Oprigtighed kunde meddele hende mine hemmelige Tanker; men mine filosofiske Sorger overgaa hendes Fatteevne, og mine eksoteriske Bekymringer, som i Grunden volde mig lige saa meget Hovedbrud, ere tilsammen af den Beskaffenhed, at de snarere ville gøre mig latterlig i hendes Øjne end bringe mig i nærmere Forhold til hende Af denne Art ere mine

hemmelige Sorger, som visselig ej ere skikkede til at betros nogen ung Frøken. Men det rigtigste bliver nok, at jeg oppebier den Dag, da mit store Værk om Menneskets fysiske og intellektuelle Natur kommer for Lyset. Maaske jeg derved kunde tydeliggøre hende den Indsigt, jeg har i Livets Betydning, som jeg ikke ser mig i Stand til mundtlig at lægge for Dagen.

Fjernere beslægtet med alt dette er den lille skitse (I. 376) av licentiaten, der sidder i lysthuset og noterer hovedpunkter ned til en samtale med fætterten om sit menneskelige kardinalproblem: „Om de uoverstigelige Vanskeligheder, der ere forbundne med at fri.“

Garve misunder (citater nedenfor) genierne (vel først og fremmest Kant), at de kan overholde en plan; og det er i dette — både i teori og praksis —, licentiaten som Garve har sin brist. Licentiatens taknemmelighed mod Bertel (I. 291), fordi denne vil „hjælpe lidt paa hans Leveplan“, hænger samtidig sammen med den røde tråd i Garves ovenomtalte avhandling *Ueber die Unentschlossenheit* (Versuche etc. I. 453 ff., også oversat av Jacob Thomsen, se Erslew): den ubesluttsomme er afhængig av sine omgivelser (se især p. 500). Det skal i forbigående siges, at avhandlingen rummer adskilligt, som passer på licentiaten (se således pp. 462 f., 478, 486, 492 f., 509, 511 f., 517 f., 522 f., 532 f.), men at den viser Garve fra en mere fordelagtig side end den avhandling, vi fortrinsvis beskæftiger os med: han hentyder kun rent undtagelsesvis til sin legemlige svaghed; og det er os ikke muligt at avgøre, i hvor høj grad han selv er undersøgelsens objekt.

Som licentiaten lider også Garve i høj grad under tankeflugt. Han fortæller åbent (II. 290 ff.), at hver gang han begynder på et arbejde, synes han snarere, han skulde tage fat på noget andet; „und so drängen sich fremde Ideen in die Reihe derer ein, welche, wenn die Meditation glücklich seyn soll, ungestört hätten fortgehen sollen.“ Når licentiaten „tænker over, at han tænker“ og ikke kan holde styr på sine „Jeger“, er det en anden side av samme sag.

Tankeflugten går også over i deres videnskabelige betragtning. Den i og for sig både rigtige og priselige tanke, at en teolog skal være all round orienteret (højest sandsynligt en av de tanker, der har været hans danske forkæmper Jens Møller kærester), fremstilles så omstændeligt (II. 388 f.), at licentiatens forberedende studium av de videnskaber, der kan fremme den rent tekniske side av hans skrivi (mineralogi og eventuelt ornitologi), føles som en bevidst karikatur herav.

Det værk „over Menneskets fysiske og intellektuelle Natur“, licen-

tiation har i gang, henleder opmærksomheden på Garves hovedværk *Ueber Gesellschaft und Einsamkeit*, hvis anden del udkom efter forfatterens død med den interessante oplysning, at det ene af de efter planen manglende kapitler, *Einsamkeit des Kranken*, havde Garve forsøgt at diktere den næstsidste dag han levede. Indholdsfortegnelsen dertil er en illustration af en af licentiatens replikker (I. 370):

Men Ulykken er, der indtræffer saa mangehaande Forhold, at den ene Situation fast aldrig er ganske som den anden; derfor maa man bringe dem under en vis skematisk Inddeling. Men dette viser mig atter hen til mit store Værk, hvormed jeg endnu ikke er kommen paa det rene.

Og uden at kunne placeres i en nøjagtig verbal sammenhæng virker licentiatens ord (I. 294 f.) om forholdet mellem hans tanker og redegørelsen for disse som en kvintessens af begyndelsen af Garves afhandling, med dens redegørelse (II. 250) for den planlagte „Selbstbeobachtung“ og de to hovedafdelinger, hvoraf den første netop skal behandle tænkning overhovedet:

Disse Forsøg paa at lette den aandelige Virksomhed ved Materiens Bekvemhed afgive jo tillige Bidrag til Værket selv, ligesom ogsaa Betragtningen over, hvorledes jeg bragtes til Undersøgelsen, udgør et nyt Kapitel.

Vanskeligheden ved at give en adækvat sproglig fremstilling af sine tanker, undersøgelsens andet hovedpunkt, har Garve givet udtryk for i følgende sammenhængende redegørelse (II. 258 f.):

Ich kenne aber andere Zeiten, und leider kommen sie am öftesten, wo, bey der ersten Auffindung der Ideen, viele nur als Empfindungen, als Ahnungen, als unvollendete Gestalten mir vorschweben. *Diese sind es, welche, wenn ich ans Aufschreiben komme, mir oft meinen ganzen Plan zerrütten*, weil die Bestimmungen, die ich durch die Wörter hinzufügen, oder die, welche ich auslasse, die Harmonie und damit die Wahrheit vernichten, welche ich in meinen, noch nicht völlig deutlich gemachten, Gedanken erblickte.

Men da Garve flere andre steder strejfer det samme (jf. ovenfor), er Poul Møller hurtig kommet på det rene med, at han altså er monoman på dette punkt, og at denne monomani avgiver et lige så frugtbart sujet som den bogholderidille, Holberg har udstyret vor litteraturs anden store monomane, *Den Stundesløse*, med. Derfor kommer det hos Poul Møller ikke som en sammenhængende redegørelse (hvad der jo på dette særlige punkt vilde være direkte uheldigt), men i stikbemærkninger hist og her:

(I. 325) Jeg har beskæftiget mig med en Del forberedende Betragtninger over det skriftlige Foredrags Væsen. Jeg kan med soleklare Beviser godtgøre Dem, at man aldeles ikke kan fremstille nogen Mening i Ord og Sætninger. Inden man beviser mig Muligheden deraf, kan jeg slet ikke skride til Værket.

(I. 325 f.) Ja jeg har jo vistnok før set Tanker udførte paa Papir; men siden jeg er kommen til tydeligen at indse den Modsigelse, der ligger i et saadant Foretagende, *føler jeg mig ganske sat ud af Stand til at skabe nogen skriftlig Sætning.* Men uagtet Erfaringen utallige Gange har vist, at det dog lader sig gøre, piner jeg mig selv for at løse den uforklarlige Gaade, hvordan man kan tænke, tale eller skrive.

(I. 333) *Ogsaa den Stræben, at give Stilen Velklang og numerus¹, har sine store Vanskeligheder. Thi naar jeg ved Valget af Ord søger at gøre Foredraget bekvemt for Udtalen, hvo er mig da Borgen for, at jeg ej ufor-sættligen bruger mit eget mangelfulde Organ som Rettesnor? Da jeg mangler tre Fortænder, maa jeg tit finde Knuder i Stilen, uagtet denne for en Læser med fuldstændige Taleredskaber kan flyde let og behagelig.*

(I. 334 f.) Det er desuden en egen Sag at overveje, om en Periode skrider let af Sted. Man gennemlæser saa tit et Stykke Sammenskrift for at erfare, om det klinger godt; man grunder paa, hvor megen Malm det taaler uden at skride for tungt, hvorledes Ordenes Følge kan skride let over Læberne, uden just at have Udseende af at være beregnet for en tandløs Kvindes Mund. En fastbundet Rad af Ord, der staa paa Papiret, sætter man med Tanken i Bevægelse.

(I. 346) Jeg søger forgæves at finde nogen Tanketraad, *nexus¹* og logisk Sammenhæng i denne strygende Strøm af Ord.

De manglende fortænder er et guddommeligt fund av Poul Møller, der yderligere accentueres ved licentiatens følgende tale om „en tandløs Kvindes Mund“. Dette tandproblem er en konkretisering av illustrationen av en tanke i Garves hovedværk (III. 76 ff.), hvor motorisk læsevne forudsættes som nødvendig for fuldstændig tilegnelse av det læste:

Dazu gehört, dass unsre Einbildungskraft durch die Lectüre bis auf den Grad erwärmt, oder unser Verstand so helle dadurch erleuchtet werde: dass sie das, was durch die Schrift nur dunkel angedeutet werden kann, errathen, oder das, was diese gar nicht auszudrücken vermag, aus ihren eignen Mitteln zusetzen. Dieses Talent ist es, welches die guten Vorleser¹ macht, vorausgesetzt, dass es mit biegsamen Sprachwerkzeugen, und einer mit dem innern Gefühl harmonisch abwechselnden Stimme verbunden ist. Und diese Gabe gut zu lesen, die Gabe sich wenigstens in seiner Einbildungskraft den richtigen Accent, welchen jedes Wort verlangt, die Abwechselungen der Stimme, welche dem Inhalte und dem Zusammenhange der Rede gemäss sind, zu denken¹, ist eines der nothwendigsten Erfordernisse, welche zur vollkommenen Benutzung der Lectüre gehören.

¹ Ordet er udhævet av forfatteren.

Ved at konkretisere dette stykke pædagogisk filosofi til en latterlig, men ganske harmløs lyde lykkes det Poul Møller at bringe licentiaten, originalen, i samme afstand fra et gennemsnitsmenneske, som Garve (II. 254) er fra sit halvt tilbedte, halvt misundte geni:

Ohne Zweifel ist diese glückliche Uebereinstimmung der, durch die Einbildungskraft und das Gedächtnis herbeigeführten, Gedanken, mit dem Plane, welchen der Verstand gleich anfangs vorgezeichnet hat, eine der Naturgaben, welche das wahre Genie auszeichnen.

Det fremdragne materiale skulde give et klarere billede av, hvad Poul Møller har brugt til at bygge denne original over, og hvad han derudover har lagt til av sit eget. Om Garves levned og personlighed har hans viden sikkert været begrænset, så licentiaten kan ikke være spundet herover. I denne henseende er det interessant at konstatere, at det væsentlige av det ovenfor udviklede, i særdeleshed monomanien, overhovedet ikke findes i Poul Møllers disposition (I. 180 f.), hvor der derimod findes flere psykologisk fine iagttagelser, som ikke er udnyttet. Det må da tænkes, at han midt under forberedelsen har gjort (fornyet?) bekendtskab med Garves værk, som har avgivet materiale til den ved sin monomani tragiske licentiat. (En anerkendelse herav medfører en rettelse i udgaven. Ordet „Leveplan“, som udfylder en lakune (I. 180), må udgå, da det uanset forekomst i en optegnelse fra Kinarejsen (Efterladte Skrifter III (1848). 5) med henblik på licentiaten først har sikker hjemmel efter beskæftigelsen med Garve.)

Denne iagttagelse kan få videre konsekvenser, idet det er en overvejelse værd, om ikke flere personer i *En dansk Students Eventyr* er eksponenter for filosofiske systemer eller måske ligefrem har disses ophavsmænd til model. Det gælder i det mindste Bernhard, der er eksponent for Schellings filosofi¹.

II. Nu har jeg længe nok i Livet sværmet.

Poul Møllers tre digte i *En dansk Students Eventyr* har alle litterære forbilleder. Bondedrengens vise hænger sammen med Geijers *Vikingen* (jf. Vilh. Andersen: Poul Møller II. 76), *Sødel sig, hvornaar jeg dig skal finde?* bygger (jf. Vilh. Andersen i *Edda* X (1919). 155 f.) på Atterboms *Erotikon*, og, som vi her skal søge at påvise, hænger

¹ Jeg skylder adjunkt Harald Jacobsen tak, fordi han har henledt min opmærksomhed herpå.

*Nu har jeg længe nok i Livet sværmet nøje sammen med Ingemanns store romantiske epos De sorte Riddere*¹.

De sorte Riddere er ved siden av Oehlenschlägers *Valravnen* og *Løverridderen* et av vore første værker i ottavestanser. Der er således metrisk overensstemmelse mellem dette og både *Nu har jeg længe nok i Livet sværmet* og digtet i fjerde brev i *Smørialis's Digtervandring* (Vi maa monstro saa heftigt Barden sukke?), hvis form ifølge den moderne udgiver snarest skulde stamme fra den i bogen så stærkt parodierte M. N. Schmidth (Brøndum-Nielsen: Poul Møller-Studier. 162. fodn.).

Grummet er parodien i *Smørialis*-bogen, hvor det æteriske er trukket ned i spækhøker verdenen. Udgangspunktet her er tredje bogs slutning (SR². 128 ff.), som den første av *Smørialis*-stroferne ubarmhertigt griber ned i:

Vi maa monstro saa heftigt Barden sukke?
 Vi staaer han vel saa tit perplegs og maaber,
 Og glemmer Øjne, Næs' og Mund at lukke,
 Imens han fæller tunge Vedmosdraaber?
 Va grusom Savn mon ham i Sjælen plukke?
 Dog — slige Spørsmaal sømme sig kun Taaber.
 Vortil de djævleblente Spørrenøkker?
 Jeg veed vel selv, va der mit Jerte trækker.

Dermed er spækhøkeren Lars Moensen identificeret med skjalden Theobald. Hans „tunge Vedmosdraaber“, som verbalt knytter sig til *Og see! en Vemodstaare maatte trille | Fra Skjaldens Øie (SR. 364), er en brutal genkaldelse av Theobalds rørelse over sine transcendent drømmerier — efter det obligate suk under betragtningen av den magiske karfunkelring:

— — Men hvad der er for høit for Jordens Sphære,
 Hvad ingen Dødelig fornummet har,
 Hvad Engle ahne — og Cheruber drømme
 Han føled salig under Taarestømme.

Karfunkelringen, som Theobald har modtaget som gave, er nøje knyttet til en enkelt stjerne i „den uendelige Kjæde“, *Smørialis's* „Stjærnemyriader“. Denne stjerne har igen sin genius, en ung pige, som Theobald har forestillet sig i sine drømme:

¹ Man har tidligere — som ved det foregående digt — fremhævet „Affiniteten til Varner“ (Brix: *Analysen og Problemer II*. 285). ² *De sorte Riddere* (1814), således også i det flg.

„... Of Engel, siig mig, laae du i mit Bryst?
 Thi jeg i mine Drømme tit dig skued,
 Hvergang i Flammer Guddomsgnisten lued.“

„Ja — svared Englen — i din Sjæl jeg blunded
 Før du blev fød; jeg i dit Hjerte slog,
 Og ængstlig imod Fædrelandet stunded,
 Hvergang du græd, og Længselssukke drog...“

Dette billede lader sig vel sammensmelte med Viduvelts drømme (SR. 104 f.) om idealjomfruen, som viser sig for ham i skyen svingende med en liljestengel og til sidst efter at have udfoldet sig fra barn til mø rækker liljen ud imod ham. For Smørialis former billedet sig (med overspringelse av en halvstrofe) således:

Jeg er forlibt — see, det er hele Sagen!
 Men, løier nok, jeg Tøsen aldrig skued,
 Med jordisk Øje, notaben', om Dagen,
 Men vel, naar Stjærnemyriader lued ...

— — —
 Thi da jeg vandrer om i Drømmens Rige
 Paa Rose, Mørte, Natfiol og Lillie,
 Og kjøsses, klappes af en dejlig Pige,
 Med vem jeg springer løstig om paa Tillie ...

Men Smørialis er ikke bare skjald; han er også spækhøker, og det giver sig udslag i fortsættelsen:

Og som kan lave Mad foruden lige,
 Og krøddrer det med Løi og med Persillie, —
 Men tit, ak, fek jeg knap en Bid i Munden,
 Saa vogned jeg og Mad og Mø var svunden!

En nærmere parallel til det sidste end M. N. Schmidts (Brøndum-Nielsen op. cit. 93) lader sig finde (SR. 57¹), hvor Viduvelt efter at have overvundet den onde Ridder Rød opdager, at Seraphine, som han har kæmpet for, er blevet bortsnappet av dværgtrollden Pystrich:

Og da vor Ridder havde Seier vundet,
 Det skønne Tvistens Æble var — forsvundet.

Ved ottaverne i *En dansk Students Eventyr* er forholdet lidt mere kompliceret. Frits har jo nemlig ikke en efter Ingemanns moralkodeks ren fortid, i det mindste ikke sådan som han fremstiller den i digtets anden strofe. I så fald vilde den passe bedre med folket i „Unger-

¹ Tilsvarende SR. 30, 169, 291, 318 (de to sidste steder: svunden).

land“, som ved letsindighed er nedsunket i en uværdig tilstand. Den eneste linie i denne strofe, som kan udtydes ved hjælp av SR, er den første: *Før ilede jeg snart blandt Skovens Hjorte. Kongen av Ungerland var jo nemlig forvandlet til en hjort, der forfulgtes av jægere og hunde.

Men dette er dog sikkert ikke meningen. Strofen er et indskud i den øvrige SR-romantik og skal henføres til versmålets navnkundigste benytter i nyere tid, Byron. Fra *Don Juan* stammer dyrkelsen av „Hyrdindens¹ Lokker ravneseorte“, jf. skildringen av Haidee i anden sang. Strofen skal vise os, at før var Frits en byronsk yngling; men nu er han blevet til en ingemannsk. Vi kan derefter betragte anden strofe som en parentes og de resterende som en helhed og eneste genstand for vor videre analyse.

De resterende strofer er, hvad Poul Møller mener, en av Ingemanns ædle ynglinge, Theobald eller Viduvelt eller snarest en mellemtype med Viduvelts kampvilje (Kom frem, du Djævehær!), men ellers overvejende Theobalds egenskaber, kunde have uddraget som slutsum av SR.

Første strofe er en koncentration av Theobalds lykkeligt opfyldte kærlighed til Seraphine. Han har „længe nok i Livet sværmet“, d. v. s. han har ad mærkelige veje søgt sin idealjomfru, og efter at hun har taget legemlig form, har han måttet gennem mange prøvelser. Blandt andet har han mistet karfunkelringen med stjerneglans og tilhørende genius og først i kraft av sin kærlighed fået den tilbage av havfrudronningen personlig. Men fremfor alt: han har vundet Seraphine.

Forestillingen om kombination av karfunkelring, genius og stjerne udbygger Frits videre i Ingemanns ånd. Stjernen er et symbol på begrebet den kæmpende ridderånd (SR. 316, 368: *Nu Ridderaanden var en Seraph vorden) og dennes halvlegemlige udtryk, gamle Thorkild („du gamle i det fjærne!“). Dermed er overgangen gjort fra Theobalds verden til Viduvelts: Viduvelts søgen efter faderen Thorkild og hans vilje til at tage kampen op med det onde. Den „Djævehær“, han udæsker, er en kombination av „Nattens Hær“ (SR. 327) og „Djævlemonarkie“ (SR. 347). Og til vejviser har han sin „eneste Forsonerinde“.

¹ Dette ord er dog rokokko, ikke byronsk; jfr. den følgende replikveksling mellem Zacharias og Bertel. — I øvrigt var Poul Møller en av vore tidligste Byrondyrkere, jf. oversættelsen av *The Dream* (1824).

Men Viduvelts elskede går i kloster, og Frits er skabt til jordisk elskov. Derfor gøres overgangen på ny til Theobalds og Seraphines forhold. Og kombineret med første strofes slutlinie (*Nu er min Rosenstok i Blomster-sprunget) indfører slutningen os i de tos elskov i pagt med naturen, hvor ikke mindst rosen spiller en avgørende rolle.

Ved at bryde af midt i sidste strofe fralægger Poul Møller sig et hvert ansvar.

III. Poul Møllers forhold til hovedpersonerne.

Ifølge den af Vilh. Andersen knæsatte opfattelse (Poul Møller² II. 46) er der „et baade tydeligt og nøjagtigt Aftryk af hans Personlighed“ i Frits, licentiaten og Bertel.

Uden at underkende vor største Poul Møller-kenders dom vil jeg gerne underkaste den en nærmere efterprøvelse, idet jeg skal begynde med at fastslå, at selvfølgelig er en del træk hos disse tre hovedpersoner mere beslægtede med Poul Møllers egen personlighed end karakteregenskaberne hos de fleste andre personer i bogen. Spørgsmålet er blot, om dette ikke kan forklares på anden måde.

Det første modargument må blive, at disse tre er de eneste virkelige uddybede personer, hvis uddannelse og horisont ifølge sagens natur i alt væsentligt falder sammen med Poul Møllers. (Jens Hansen bliver ingen undtagelse, da han savner Poul Møllers horisont.)

For det andet ligger værkets hovedværdi i en alsidig drøftelse av de problemer, som var aktuelle for Poul Møller og hans vennekreds, og den dertil nødvendige belysning av de forskellige ideers talsmænd. Netop for klarlæggelsen av dette punkt er Vilh. Andersens resultatrige undersøgelser av så stor betydning, ganske særlig hans belysning av modellerne til de forskellige personer, hovedpersonerne ikke undtaget.

Derav rejser sig min tredje indvending: Det er principielt vanskeligt på een gang at regne med, at hovedpersonerne følger nøje tegnede modeller, og samtidig viser tre sider av forfatterens egen karakter. I den forbindelse skal jeg henvende opmærksomheden på, at Chr. Winther hos licentiaten kun genfinder eet — ydre — træk (vasketøjjet, jf. Vilh. Andersen op. cit. II. 84), som stammer fra Poul Møller.

Det nye billede av licentiaten, som det lykkelige fund av Garves avhandling giver, fjerner ham yderligere fra Poul Møller. Men også i Frits' personlighed er der for mange momenter, som Poul Møller absolut ikke godkender, ikke mindst den forlorne blanding av det byronske og det ingemannske, som vi fandt i det ovenfor behandlede digt, til at man efter min mening kan sige, at han er et udtryk for en side hos Poul Møller.

Tilbage står Bertel, som rent formelt har den meget vigtige funktion at korrigere licentiaten og sætte ham i perspektiv, altså et typisk udtryk for „forfatteren i værket“. Hvis vi ikke havde vidnesbyrdet om, at modellen til ham var „den jydsk Bygom“ (Vilh. Andersen op. cit. II. 113), kunde vi måske tænke på Poul Møller, ædruelighedens talsmand, hvad principiel konsekvens egentlig bliver den væsentlige hindring for. — Og vil man endelig finde Poul Møller selv i værket, tror jeg, man lodder dybere ved at identificere ham med en central figur, der gled ud ved opgivelsen av novellens forstadium, den historiske roman: Mester Paulus Eliæ.

Derfor mener jeg, at sagen bør formuleres sådan: For Poul Møller er hovedsagen problemerne i vennekredsens belysning, som kun forstås, når man har et sikkert billede av de diskuterende. Hos denne vennekreds har Poul Møller rimeligt nok haft mest blik for de egenskaber, han kendte fra sig selv. Derved er der kommet et moment ind, som dog kun tilsyneladende er et udslag av „Selbstbeobachtung“.

Man vil måske indvende, at det hele kun er et formuleringsspørgsmål. Dertil må jeg svare, at det i så fald er et formuleringsspørgsmål, der betyder noget avgørende for mig selv.

KONG RENE'S DATTER¹

AF

H. VALEUR LARSEN

Paa eet af de prægtige Freskomalerier i H. C. Andersens Hus i Odense ser man Digteren staaende ved Neapels Golf. Hans Arme strækkes ud, begejstret, som vilde han favne hele det skønne Billede. Figuren er i stærk Bevægelse. Ved Siden af Andersen ses en lille Herre, tæt, behersket, med høj Hat og samlede Ben. Ogsaa han er Digter, men tydeligt nok af en noget anden Støbning end Andersen. Det er Henrik Hertz.

Begge to — Andersen og Hertz — havde i 1833 faaet Stipendium til en Udenlandsrejse, og skønt de var saare skeptisk indstillet overfor hinanden efter Hertz's skarpe Kritik af Andersen i „Gengangerbrevene“ 3 Aar i Forvejen, havde de dog besluttet sig til — Andersen efter Formaning fra Collinerne — at omgaas, som om intet var hændt. Det blev ogsaa Tilfældet. Udadtill stod de to Digtere fra nu af paa næsten venskabelig Fod med hinanden. Bag Kulisserne fortsattes Kritikken.

Andersens Skildring af Samværet i Italien er velkendt. Hvad Hertz mente, ved man kun fra sparsomme Uddrag og Referater af hans Dagbøger i Samlingsværket „Rom og Danmark“. Ganske vist har Hertz udgivet sin Dagbog fra Rejsen, men det meste af Italiensopholdet — bl. a. hele det Andersenske Intermezzo — er udeladt. Skildringen er heller ikke venlig. Hertz har haft Øje for alle Andersens svage Sider og gerne lyttet til Sladderer om ham. De mødtes i Rom, hvor de sammen oplevede Karnevallet og Illuminationen. Saa rejste de sammen til Neapel, hvor de hørte den berømte Sanger-

¹ Den 5. April 1945 var det 100 Aar siden, „Kong Rene's Datter“ af Henrik Hertz havde Premiere paa Det kgl. Teater.

inde Malibran i et Par Operaer. Vesuv besteg de i hinandens Selskab, skønt Hertz var lidt nervøs for den brændende Lava, fortæller Andersen. Omvendt kan Hertz berette, at hans Rejsekammerat ikke var helt dristig ved at skulle ind i den blaa Grotte paa Capri, for hvordan skulde han komme ud igen?

Dette og adskilligt mere oplevede de to Digtere sammen i Italien, og allerede Aaret efter genfandt Hertz det meste af Stoffet i Andersens Gennembrudsbog „Improvisatoren“. Selv ventede han 15 Aar med at anvende sine italienske Erfaringer i Poesien (fra og med „Toniotta“, 1849), og det irriterede ham ikke saa lidt at se Andersen gengive de fælles Rejseminder i Romanform, ganske ubearbejdet. Endnu i 1867 skriver han i et Brev til Ludvig Bødtcher: „Fra mit Ophold i Rom er Dit Navn uadskilleligt. Du var dengang den aandelige Cicerone, der ved Noticer og Anecdoter fra det romerske Liv orienterede os Danske — hvilket bl. a. kan sees af Andersens „Improvisator“, hvor saa mange af Dine Meddelelser paradere“.

Hertz havde fulgt Bogen fra dens Start, da Andersen i Italien fortalte om den. Selv forekommer han i den, forklædt som en Rejsende. Han har da rimeligvis hørt til de første, der læste Andersens Roman, da den udkom 9. April 1835, og med stor Interesse har han læst om de fælles Rejseoplevelser: Karnevallet med de løbske Heste, Konfettikampen, den skønne Sangerinde, der hyldes af Folkeskaren. Selv en Improvisator havde de oplevet sammen.

Hvor kritisk Hertz har læst Bogen, har han dog alligevel fundet Stof deri af stor Interesse, f. Eks. Hovedpersonens Møde i den blaa Grotte med den blinde Pige, Lara, der elsker ham og tror at kunne blive helbredt af ham. Andersen havde selv truffet Modellen til Figuren i Italien. Dette Motiv udnytttes 7—8 Aar efter af Hertz i „Kong Rene's Datter“, omend i udvidet og uddybet Form. Forholdet er belyst af Professor Brix i „Gudernes Tungemaal“. Allerede 8 Dage efter at „Improvisatoren“ var udkommet, anvendte Digteren Temaet. Den 17. April 1835 fandt der en Aftenunderholdning Sted til Fordel for Blindeinstituttet. Til denne Lejlighed skrev Hertz et Digt, „De Blinde“, der ligesom gennemspiller Motivet inden dets egentlige Udformning:

Man har fortalt os, at paa Jorden pranger
hvert Foraar Blomster, nogle ganske smaa;
man har os sagt, at Skovens muntre Sanger

kan flyve og har smukke Fjedre paa.
 Man har fortalt os det; vi see det ikke,
 thi Nattens Skygger om vort Øie ligge.

Man har tillige sagt os: Solen stiger
 med herlig Glands og Pragt hver Morgen frem;
 den dybe Nat og Nattens Mørke viger
 for Solens Straaler; Alt bli'er lyst ved dem.
 Vi har erfaret det med stille Klage:
 dens Straaler ei vort Øies Nat forjage.

Men stor er denne Trøst: fra Blomstens Bæger
 sig hæver lifligt op til os dens Duft.
 Og Fuglen med sin smukke Sang os qvæger,
 endskjøndt usynlig i den stille Luft.
 Og Solens Straaler, med veldædig Varme
 usynlig favner os med Mildheds Arme.

— Velgjørere, der ynkes med den Blinde!
 Man har fortalt os, hvad vi skylder Dem.
 Forgjæves her vi søge Dem at finde;
 kun Deres Mildhed knytter os til Dem.
 Fra denne stiger som fra Blomstens Bæger
 en Trøst, der os usynlig vederqvæger.

Paa samme Maade opfatter baade Lara i „Improvisatoren“ og Jolanthe i „Kong Rene's Datter“ Naturen. Aaret før Hertz skrev sit Skuespil om den blinde Kongedatter, havde han udgivet en Samling „Lyriske og dramatiske Digte“, hvori han optog Digtet om „De Blinde“. Herved er han atter blevet gjort opmærksom paa Motivet. Linien fra „Improvisatoren“ til „Kong Rene“ er tydelig nok. Hertz's Interesse for Temaet er velkendt. Blindhed var i det hele taget et yndet Motiv for romantiske Digtere. Man forestillede sig de store Skjalde blinde — baade Homer og Ossian. At Milton var blind forlenede ham med Poesi. Fra Tragedien kendte man Kong Ødipus og Kong Lear — lutter ophøjede Forbilleder. I nyere Tid havde Teater-skribenter udnyttet Motivet, baade Kotzebue (i: „Epigrammet“) og Scribe (i: „Valerie“). Begge Stykker hørte til Teatrets Repertoire, og det sidste gav Anledning til en Samtale mellem Fru Heiberg og Hertz om Udførelsen af den blinde Piges Rolle. Ogsaa med sin Værtinde, Madam Würtz i Kronprinsessegade, havde Hertz drøftet Motivet: Blindhed. Digtet, „De Blinde“, hører i øvrigt til de faa Digte, der blev oversat til Tysk og udgivet i en særlig Samling, efter at „Kong Rene's Datter“ havde skaffet Hertz Berømmelse udover Dan-

marks Grænser. Man har aabenbart haft Øje for dets Forbindelse med Stykket.

Alt dette vedrører imidlertid kun Stykkets ydre Handling. Gennem sine romantiske Skuespil havde Hertz gradvis nærmet sig Hovedtanken i sit nye Værk: Kvinden, hvem Kærlighed gør seende. Andersen har i sin Roman næsten gennemført denne Ide, men giver dog en „praktisk“ Forklaring paa „Miraklet“. Hertz derimod gaar helt ind for Paradokset, hævder bevidst det modsatte af „Kærlighed gør blind“. I „Svend Dyrings Hus“ er Ragnhild under Runernes Trolddom besat af hidtil ukendte Drifter. For hende betyder de det egentlige Liv.

„Livet? Hvad er mit Liv? — Den Aande, jeg drager?
Mit Øjes Sekraft? Bevægelsen i mit Blod?
Evnen at styre Haand og Fod?
Eller er det Livet, det, der mig jager
som en forfulgt Hind fra Sted til Sted?
Det, jeg vil fly for, og som dog følger med?
Den ene Tanke, denne min eneste Klage,
som jeg aldrig trættes ved at kalde tilbage!“

Kærligheden har lært hende, hvad Livet er. Kærligheden er selve Livet.

I „Svanehammen“ lærer den kvindelige Hovedperson, Helene, gennem Kærligheden at give Afkald paa sin Frihed for at følge den elskede. Hun føler det, som var hun vaagnet op til et nyt Liv.

„Er jeg ikke vaagnet af en Drøm?
Mit hele Livs? Og er jeg ikke vaagnet
til andre Tanker, til en anden Verden?“

Kærligheden har aabnet hendes Øjne. Alt forud for den er kun Drøm.

I „Kong Rene's Datter“ er Kærligheden ligeledes den egentlige Verden. Alt udenom er kun Mørke, Blindhed.

Motivet laa saaledes færdig til at udarbejdes. Hovedtanken ventede kun paa den endelige Udformning. Ud fra denne er det, at Hertz er i Stand til at uddybe Blindheds-Motivet fra „Improvisatoren“. 2 Ting føjes til, og de er det afgørende: Jolanthe ved ikke selv, at hun er blind, saa lidt som Barnet forstaar, hvad Kærlighed er, og Kærligheden er en direkte Betingelse for, at hun kan lære at se.

Men nu Milieuet? Hvordan fandt Hertz frem til det? Det er lærerigt ved Betragtningen af dette Spørgsmaal at studere en Brevveks-

ling, som Hertz nogle Aar senere, da hans Skuespil „Den Yngste“, havde gjort Lykke, havde med en ung Kritiker. Denne skrev til Hertz og antydede, at han havde bemærket, hvorledes Digteren baade i sit nye Stykke og i andre, bl. a. „Kong Rene's Datter“, foruden at udvikle sin Grundide med Stykket havde gjort „en aparte lille Studie“, der ikke var det mindst interessante ved Arbejdet. Hertz svarede: „De har opfattet disse Skuespil fra en Side, der for mig selv har havt meest Interesse, men der just ikke altid er gaaet op for Andre. Der maa, foruden i Sujettet, være noget, der griber mig, i Folkelivet eller i Tidens Grundtone, hvis en Opgave ret i sit sande Væsen skal blive til for mig“. Det er med andre Ord Kravet om Lokalkolorit, der for Hertz er det primære ogsaa ved „Kong Rene's Datter“. Allerede i 1841 havde han skrevet til sin Broder: „I en vis Henseende behersker Stoffet mig: det tvinger mig til en Behandlingsmaade, jeg ikke kan vige fra. Af den Aarsag er mine Arbejder i Grunden saa forskellige indbyrdes.“

Men netop med Hensyn til Lokalkolorit er „Kong Rene's Datter“ epokegørende indenfor Hertz's Produktion. Før 1842 havde Digteren i sine Arbejder behandlet danske Forhold. Dernæst henlægger han i Perioden 1842—46 Scenen i alle sine Skuespil til Frankrig (bortset fra et Lejlighedsstykke, „En Aften 1722“ fra 1844 og Udkast til Vaudevillen „De Fattiges Dyrehave“). „Kong Rene's Datter“ (1842—43) foregaar i Provence, Vaudevillen „En Aften i Foyeren“ (fra samme Tid) i Paris, „Amanda“ (1843) har ingen Stedsangivelse, men fransk Tone og franske Personnavne, „Mademoiselle Lenormand“ (1845) foregaar atter i Samtidens Paris, og „Ninon“ henlægger Skuepladsen til Richelieutidens Frankrig (1846). Dernæst forlader Hertz for bestandig dette Land og dyrker i Stedet for Italien. At der ligger bevidst Studium bag synes indlysende. Goldschmidt tyder det i sin Anmeldelse af „Ninon“ som et Forsøg fra Hertz's Side paa at vinde Terræn som international Dramatiker, ikke blot ved at henlægge Scenen til „den store Verden“ udenfor Danmark, men ogsaa ved at behandle almene, ikke lokale, Temaer. Dette kan dog næppe have bevæget Hertz i Begyndelsen. Først „Kong Rene's Datter“ banede ham jo nemlig Vejen til Udlandets Scener. Bevæggrunden maa søges andetsteds.

Da Hertz i „Improvisatoren“ læste om den blinde Lara, har han muligvis bemærket, hvor udmærket den fremmedartede „Ramme“

stod til det poetiske Motiv. I „Kong Renés Datter“, hvor han skulde skildre en Prinsesse, der har poetisk Begavelse, har han da valgt at henlægge Handlingen til Udlandet. Og det mest poetiske af alt maatte da blive Troubadourtidens Frankrig. Hertz kendte fra sin Barndom Folkeviserne, baade de danske og de fremmede. Han har tidligere benyttet Troubadouren som Motiv i sin Digtning, og da han netop i Tiden før „Svend Dyrings Hus“ havde arbejdet med Folkevisematerialet i Forbindelse med Udgivelsen af en „Visebog“, er han atter kommet i Berøring med Stoffet. Fransk Mentalitet tiltalte paa Forhaand Hertz i særlig Grad. Fra Frankrig var jo netop fra Begyndelsen Kravet om Lokalkolorit udgaaet. Det er da naturligt for ham at vælge Frankrig til Skueplads for sit Stykke.

Men der er endnu en Grund. Gradvis var Hertz i de forløbne Aar ført frem til at beskæftige sig med Sydens Poesi. Gennem sin Omgang med Heiberg havde han faaet Interesse for udenlandsk Dramatik. Heiberg havde erhvervet sig Doktorgraden paa en Afhandling om spansk Teatervæsen og vedblev at drage Nytte af sit Kendskab til denne stærkt romantiske Poesi. I „Elverhøj“, „Prinsesse Isabella“ og andre Steder mærkes dette. I 30'erne havde han oversat Brudstykker af Calderons Dramaer til Holst's „Nytaarsgaver“, og han havde ogsaa Haand i Hanke med den Oversættelse af Calderons „Dorothea og Gomez Arias“, som i Foraaret 1840 blev opført paa Teatret. Den var foretaget af hans og Fruens Protege, Frk. Sille Beyer. Men netop samtidig med at „Kong Rene's Datter“ blev skrevet, ser vi Hertz i Færd med at oversætte et af Lope de Vegas Skuespil, „Kongen og Bonden“, til Dansk. Naar man tager i Betragtning, at Hertz — bortset fra en Operatekst — ellers aldrig oversatte noget for Teatret og i det hele taget i hele sit Liv kun oversatte 3 skønlitterære Arbejder (Brudstykker af „Nathan den Vise“ og af Goethes „Faust“, det sidste i Fællesskab med Heiberg, samt „Den hemmelige Gang under Jorden“ af Calderon), er det sandsynligt, at ogsaa dette Arbejde er foretaget i Samraad med eller efter Tilskyndelse af Heiberg. Hertz var i Færd med at udvide sit Omraade. Fra Lystspil og Vaudeville var han i 1837 med „Svend Dyrings Hus“ trængt ind paa det romantiske Dramas Gebet, og Sejren var stor. Med sin Oversættelse forsøgte han sig atter i samme Retning. Han dyrker Sydens Dramatik, strejfer ogsaa ind paa Maskekomediens Gebet. En Studie i denne Genre er hans „Et Eventyr i Dyrehaven“ fra 1839

og senerehen en rigtig Pantomime, „Pjerrot som Søvn­gænger“ fra 1859. Ogsaa „Den Yngste“ skal opfattes som en Studie over Maskekomedien.

Hertz var altsaa nu stødt paa denne Komedie af Lope de Vega. Han oversatte den efter en tysk Bearbejdelse og omarbejdede den en hel Del. Men i „Kongen og Bonden“ er den ene af Hovedpersonerne — „Kongen“ — skildret som en amorøs Renæssancefyrste, der ved sin Side har, ikke en Dronning, men en Prinsesse, klog og forstaaende. De har intet Navn; kaldes blot „Kongen af Frankrig“ og „Prinsessen, hans Søster“, men Kombinationen og Karakteristikken fører Tanken hen paa Frants den Første og hans berømte Søster, Dronning Marguerite, Forfatterinden til „Heptameron“. Hertz har rimeligvis undersøgt Forholdet. Han var jo historisk interesseret, havde et Par Aar i Forvejen gjort store Forarbejder til „Valdemar Atterdag“, og føres nu ind i fransk Historie. Saaledes naar han da via Frants den Første tilbage til Troubadurtiden og Kong Rene og hans Døttre. Noten til „Kong Rene's Datter“ viser, at han har undersøgt Forholdene nøje. Han ved nemlig, at „Historien har meget at berette“ om den ene af Døttrene, Margrethe af Anjou, senere Dronning af England og kendt fra Shakespeares „Henrik den Sjette“ og „Richard den Tredie“. Saaledes naar han ad forskellige Veje frem til Maalet, Skuepladsen for det nye Stykke. Senerehen førte de franske Studier videre til den omtalte Række af sceniske Arbejder, specielt „Ninon“ med dets Skildring af Richelieutiden. I Marts 1845 fortæller han selv i et Brev, at han læser franske Breve fra Ninon de L'Enclos, Madame de Sevigny, la Fayette, Madame de Maintenon og St. Evremon. Hertz var en grundig Mand.

Baade Tema og Skueplads var saaledes fundet. Der manglede kun lidt Intrige, og som i tidligere Tid tyede Digteren til Holberg. Det er Intrigen fra f. Eks. „Mascarade“, han benytter. Tristan er bestemt for Jolanthe, men frasiger sig hende uden at kende hende, fordi han elsker en anden, der senere viser sig at være netop Jolanthe. (Jfr. Brix: Analyser og Problemer. Bd. III). Kritiken ankede over, at Hertz tyede til dette forslidte Tema.

19. Februar 1843 blev „Jolanthe“, som Dramaet da hed, fuldendt, men først over 1½ Aar senere tog Hertz Mod til sig og indsendte det til Teatret. Den offentlige Mening havde nemlig været imod, fordi han i Romanen „Stemninger og Tilstande“ havde afsløret „reaktionære“

Tendenser. I Sommeren 1842 var hans lille Scene „Perspektivkassen“ blevet sablet ned af Kritikken. Sommeren før var „Svanehammen“ blevet modtaget med Kulde. Saa greb Hertz til en Udvej, han før havde benyttet: Han skrev anonymt. Begge de smaa Komedier „Indkvarteringen“ og „Fristelsen“ fremkom uden Forfatternavn. Atter vovede han sig frem, men baade den samlede Udgave af en Række ældre Arbejder (heriblandt „Sparekassen“), „Kongen og Bonden“ (1843) og „Amanda“ (1844) faldt til Jorden eller blev skarpt kritiseret af Pressen. Intet Under, at han lod „Kong Rene's Datter“ fremkomme anonymt. Kun Heibergs vidste Besked. Fru Heiberg har i sine Erindringer udførligt fortalt om sin Analyse af Jolanthes Rolle, som hun spillede med aabne Øjne, om Premieren og om den store Succes. For alle andre var Forfatteren ubekendt.

Det varede temmelig længe efter Antagelsen, før Teatret tog fat paa at indstudere Stykket. Som sædvanlig fulgte Hertz ivrigt med, for at Resultatet skulde blive det bedst mulige. I Februar 1845 skrev han saaledes til Teaterdirektionen: „I fjerde Scene af „Kong Rene's Datter“ fremsiger Jolanthe et Digt, i hvis Sted jeg tillader mig at foreslaa Indlagte, der forekommer mig at stemme bedre med Situationens lyriske Retning. I det Haab, at den høie Direction og Jolanthes Fremstillerinde, Fru Heiberg, Intet have at indvende mod denne Forandring, der er paatænkt i Stykkets og Rollens Interesse, har jeg herved den Ære at indsende omtalte Digt“. Saafremt Hertz's Ønske er blevet taget til Følge, maa det dreje sig om Jolanthes berømte Digt: Højt skal man hædre den fremmede Gæst, der altsaa er blevet til 2 Aar senere end det øvrige Stykke. Hertz havde mangfoldige Gange omarbejdet det.

Omtrent samtidig afgav Fru Anna Nielsen sin Rolle som Martha, og Hertz skrev til hende for at bede hende beholde den, da kun hun kunde give Martha det rette Præg af en „fintfølende Opdragerinde“. Ogsaa dette ved Fru Heiberg Besked med og antyder, at det er hendes Arvefjende, N. P. Nielsen, der staar bagved denne Demonstration.

Saa sent som 3 Dage før Premieren modtog Hertz et Brev fra Heiberg, der under Prøven var blevet opmærksom paa et enkelt Træk i Dialogen, som han ønskede ændret. Det var Lægens Behandling af Jolanthe, som han dysser i Søvn, ikke blot ved en Amulet, men tillige ved „et Slags Manipulation“; dette mindede Heiberg for meget om Magnetisme og forekom ham stilløst. Øjeblikkelig retter Hertz

sig efter Heibergs Ønske og ændrer et Par Linier i Dialogen; det bringer Orden i Sagerne.

I det hele taget pusler han som sædvanlig med sit Arbejde, selv efter Premieren. Han bad f. Eks. gennem Anna Nielsen Kong Rene's Fremstiller ændre Slutreplikken, fordi „den Gud, hvis Underværker vi beundre“ lød lidt klodset. Rettelsen fandt imidlertid ikke Sted.

„Kong Rene's Datter“ blev allerede ved første Opførelse modtaget med stormende Begejstring og bevirkede, iflg. Fru Heiberg, en hel Kursændring i Publikums Smag, der nu vendte sig fra de fade, franske Lystspil af Scribe og Konsorter, der var paa Mode. Forfatterens Anonymitet blev straks gennemskuét. Det Stykke maatte være af Hertz, erklærede alle, og han modtog Takkebreve, bl. a. fra Professor Thiele (efter anden Opførelse). Saa maatte Hertz „give sig“. 15. April afslørede han sig i et Brev til sin Broder, og fra 20. April stod hans Navn paa Plakaten, omtrent samtidig med at det trykte Skuespil udkom med Hertz's Navn paa Titelbladet. Han vilde bare ikke indrømme, at han havde været bange for den offentlige Mening. I sine Breve giver han en langt finere Aarsag til sin Anonymitet, f. Eks. i følgende til Thiele: „Naar jeg lod dette Arbejde gaae anonymt over Scenen, da var det just ikke af Frygt for Udfaldet. Men jeg var mig velbevidst, at Tilskuerne bleve her ført ind i en ny Verden og gjordes fortrolige med en Række af usædvanlige Ideer og Forestillinger, og jeg mente nu, at det var bedst at lade denne Verden virke ved sin egen Magt, uforstyrret af hvilkensomhelst Forfatterpersonlighed“.

Kritikken var overstrømmende, især i „Berlingske Tidende“, hvor paa det Tidspunkt Hertz's Slægtning, Købmand Nathanson, var Redaktør. Bladet ledsager i smaa Sejrsbulletiner Stykkets Vandring over de udenlandske Scener; dette irriterede H. C. Andersen. Da han i 1847 var i London, skrev han til Henriette Collin: „Dersom jeg var „Kong Rene's Datter“, da havde De allerede fra Berlings Tidende, baade Morgendryppet og Aftenkladsket, hørt med hvilken Jubel de kjære Hollændere have modtaget mig, men jeg er nu ikke Berlings-Herzenskind, for at være vittig; jeg maa altsaa selv fortælle. Men det kan jeg nok, ikke sandt?“

Om Stykkets Udførelse ved vi, at Hertz var meget begejstret for Fru Heibergs Spil i Jolantes Rolle. Hendes Arbejde er velkendt. Morsomt er det derfor at se, hvor rigtigt hun har truffet Hertz's

Hensigt med Figuren. Da Stykket nemlig skal indstudies paa det kongelige Teater i Berlin, skriver Hertz til Direktionen og giver en Analyse af Rollerne, især Jolanthes. „Jolanthes Rolle“, skriver han (i Oversættelse), „kræver megen Simpelhed i Diktionen, en næsten barnlig Uskyld og Inderlighed. Det improviserede Digt i 4. Scene fremsiger hun med simpel Pathos, men med voksende Flugt. Hendes Holdning, hendes Gang og Bevægelser er ædle; man mærker, at den kongelige Afstamning ikke fornægter sig hos hende. I 5. Scene, hvor Kongens Aabenbaringer ryster hendes hidtidige Tilværelse, bliver hendes Diktion, omend stadig blid, dog lidt efter lidt mere livfuld. Replikken om Verdens Opbygning udtaler hun hurtigere, næsten lidenskabeligt; thi det gælder for hende om at hævde sit tidligere Liv og Sandheden i sin Følelse; og mod Slutningen af denne Scene, hvor Kærlighedens Indflydelse træder frem, bliver Udtrykket endnu mere inderligt og begejstret. I Slutningen af Dramaet er hun ved de første Replikker ligesom trykket og ængstelig ved de uvante Omgivelser, og først lidt efter lidt falder der Ro over hende. Hendes Blindhed bør altid vise sig naturligt, men aldrig uskønt. Naar hun plukker Frugter af høje Træer, sænker hun Øjnene; og naar hun griber efter noget, f. Eks. Tristans eller Kongens Hænder, saa har hendes egne Hænder ikke altid den rigtige Retning; man mærker i det hele taget, at hendes Syn har sit Sæde i Hørelsen (ved en vis lyttende Stilling?) og i Følelsen (ved en stille Famlen).

Hendes Costume (paa Scenen i København) er paa een Gang enkelt og kongeligt, et hvidt Klædebon af klart, let Stof, besat ved Ærmerne og ved Brystet med fine, gyldne Kniplinger, men ellers uden iøjnefaldende Smykker, kun hvad der kan være til Nytte, Bælte, Brosche og deslige. Om Panden bærer hun et smalt, gyldent Baand, der fastholder det udslaaede Haar“. Saaledes har altsaa Fru Heiberg udført Rollen.

Een Indvending har Kritikken altid haft mod dette Stykke: Det er umuligt, at Jolanthe med sin Uddannelse saa længe kan holdes i Uvidenhed om sin Blindhed. Herimod paaberaaber Hertz sig selv (i en Studiebog fra 50'erne) et Værk af Forstanderen for Blindeinstituttet i Paris, Dufan, hvori der gaas ud fra komplet den samme Forudsætning.

Sværere faldt det Hertz at „bevise“ Muligheden af den paastaaede Helbrøddelse. Men han forsøgte dog paa at forsvare den, da en tysk

Anmelder i „Allgemeine preussische Zeitung“ efter Opførelsen i Berlin faldt over ham paa dette Punkt. I et Brev fra 1847 til den bekendte Dramaturg, Roetscher, skriver han (i Oversættelse): „Naar denne Anmelder benægter Muligheden af Helbredelsen i Stykket, vil det sige, at han først sønderlemmer Sujettet, derpaa viser mig de døde Dele og saa spørger, om disse kan frembringe en dramatisk Illusion. Sikkert ikke. Men deri ligger jo den vidunderlige Magt hos Poesien i det hele taget og især hos den dramatiske, at ved Hjælp af dens talrige Midler (f. Eks.: den digteriske Komposition, Motivernes Forberedelse og Sammenstilling, den kunstneriske Belysning o. s. v.) bliver det forhen utænkelige sandt og virkeligt. Jeg siger udtrykkeligt: det utænkelige, thi det drejer sig her om Umuligheden af Underet baade i sig selv og i Poesien; ogsaa Underet bliver af Digteren draget indenfor det muliges Omraade, og først, naar ingen tvivler paa det, har han i Sandhed naaet noget med sit Digt, men saa er Underet ogsaa blevet sandt og virkeligt. Derfor vil en poetisk indstillet Læser eller Tilskuer heller ikke let spørge efter den haandgribelige, prosaiske Sandhed i et Digt, naar blot Digterens Kunst har vidst at stræbe efter den ene Sandhed, der er nødvendig i et Digt: den poetiske. — Hvad maa en stakkels Digter dog ikke lade sig fortælle! Anmelderen mener, at jeg ikke kender Lessing. Det vilde dog have været slemt, nu jeg i næsten 20 Aar har skrevet for den herværende Scene. Men det forekommer mig, at han selv ikke kender den gamle Goethe; thi det er just om den Slags Anmeldere, at denne lader Mephistopheles sige: Wer etwas lebendiges

Det er dog en afgjort Sag, at — som Martha bemærker i første Scene — den blindfødte aldrig vil kunne begribe, at de Mennesker, han lever sammen med, kan se, og just ved Hjælp af Synskraften kan klare sig der, hvor han maa anvende andre Midler og føler sig hjælpeløs. Han kan blot simpelt hen erkende, at der mangler ham noget, som er et Fortrin hos de andre. Fictionen, at Tilværelsen og Beskaffenheden af dette Fortrin er blevet holdt hemmelig for ham, frapperer ganske vist paa Scenen ved sin Nyhed, men er dog saa ligetil og af et saa rigt og poetisk Indhold, at man snarere maa undre sig over, hvorfor den ikke før er blevet benyttet af en Digter. Denne Fiction har det store Fortrin, at enhver falsk Rørelse, bevirket ved korporlige Lidelser, maa undgaas, hvis den skal benyttes, thi Jolanthe er veltilfreds og klager sig ikke som de blinde i Scribes „Valerie“

og Kotzebues „Epigrammet“. Det er ikke disse Lidelser, men Naturens vidunderlige Magt, den som overalt finder Udvej og selv i Mangler viser sig hellig og stor, der bevæger og rører Tilskueren. Vil man nu hævde, at den paastaaede Uvidenhed om hendes egen Tilstand meget snart maatte blive afsløret og bekendt for et saa dannet Menneske som Jolanthe, saa overser man, hvorledes hun fremstilles i Dramaet. Hun staar paa Overgangsstadiet mellem Barnealderen og den reflekterende Alder. Tvivlen har endnu kun berørt hende let. Hun er tænkt saa barnlig, uskyldig og from, og hendes Fortrolighed til Omgivelserne er saa stor, at Marthas Replik i første Scene, forhaabentlig altid vil blive bekræftet, naar hun senere viser sig“.

„Kong Rene's Datter“ bragte Hertz Berømmelse. Selv skriver han i en Studiebog: „Det er dog et ganske mærkeligt Beviis paa det Indtryk, „Kong Rene's Datter“ har gjort, at dens hele Indhold findes citeret i en svensk (holdt) Prædiken fra 1849 (af Schönbeck) og i et naturvidenskabeligt Værk af Uhle fra 1851“. Intet af hans andre Stykker naaede heller saa vidt omkring. I alt fik Hertz 6 Stykker oversat til fremmede Sprog, i Regelen Tysk eller Svensk. Det var — foruden „Kong Rene's Datter“ — „Amors Geniestreger“, „Svend Dyrings Hus“, „Indkvarteringen“, „Tonietta“ og „Den Yngste“. Men det var „Kong Rene“, der bragte Gang i Sagerne. Ganske vist var ogsaa tidligere Stykker af Hertz blevet oversat, men — 31. Maj 1845 skriver Hertz til sin Broder angaaende Oversættelse af „Kong Rene“ til Tysk: „Jeg har nu to Gange havt den Sorg, at en Justitsraad Bentsen i Kiel har oversat mine Arbejder (Sv. Dyring og Amors Geniestreger) saa ugudeligt slet, at jeg maa troe, Manden er ikke ved sine Fem. — Dersom jeg her vil lade Bresemann oversætte det, saa kan jeg selv tage Haand i med, hvorved altid noget er vundet“. Dette til Trods for, at Hertz selv erklærer (hvad hans tyske Breve viser), at han ikke er det tyske Sprog mægtig. Af de øvrige Oversættelser var Hertz især tilfreds med den engelske af Miss Jane Chapman, som havde lært Dansk hos Hertz's Ven, C. A. Thortsen, i Helsingør. Der findes 5 tyske og 4 engelske Oversættelser af Stykket, og hver af Oversættelserne kom i flere Oplag — gjorde altsaa Lykke. Ogsaa paa Scenen klarede Stykket sig stolt. 25. Januar 1847 havde det Premiere i Berlin og blev en stor Succes hos Presse og Publikum. Ligesaa i München. I December 1849 blev det opført paa Strand-Theatre i London og fik saa megen Virak, at der var Tale om at op-

føre det paa Dronning Victorias Privattheater i Windsor. Siden er det blevet opført paa alle betydelige Theatre i Tyskland, Østrig, England, Skotland, Irland, Norge, Sverige og Holland. En fransk Bearbejdelse anvendte kun Ideen og nogle enkelte Scener af Stykket. Det gjorde derfor ikke Lykke i Paris og blev haanet af Kritikeren Jules Janin. Dog naaede den franske Bearbejdelse videre til Italien og blev opført, bl. a. i Neapel. Og længe holdt Begejstringen sig. P. A. Rosenberg saa det f. Eks. paa Plakaten i Hamborg endnu i 1901. Om dets Skæbne i Nordamerika fortæller Georg Brandes: „Da et stort Svineslagteri, som i Tredserne havde oprettet Høkerbutikker i de forskelligste amerikanske Byer, besluttede at indlægge Reklamer i alle Jernbanevogne og søgte efter en kort og dog fin litterær Frembringelse, der helt kunde staa paa Bagsiden og forhindre de Rejsende i at bortkaste Reklamen, naar den var læst, fandt man den engelske Oversættelse af Kong Rene's Datter, der saaledes blev trykt i flere hundrede tusind Eksemplarer og gratis fordelt“. Selv i Handelsøjemed er Stykket altsaa blevet anvendt, hvilket er den højeste Form for Berømmelse. — Bedre var det, at Tschaikowsky i 1893 fik fat i Teksten og benyttede den til en Opera. Hans Broder, Modest, skrev Librettoen, og Værket havde Premiere paa Operaen i St. Petersborg sammen med Balletten „Nøddeknækkeren“, der blev komponeret paa samme Tid. Operaen, der bærer samme Titel som Hertz's første Udkast til Skuespillet: „Jolanthe“, er ogsaa opført herhjemme.

„Kong Rene's Datter“ danner Toppunktet i Hertz's Produktion. Det er hans skønneste Arbejde og skaffede ham den største Virak. Efter det var han i Grunden udskrevet, selv om han længe forfattede smukke Efterklangsarbejder. 153 Gange er det gaaet over det kongelige Teaters Scene, sidst i Foraaret 1921 med Ella Ungermann i Titelfrollen. Nu i Hundredaaret havde Teatret stillet det paa Løftesedlen, men Opførelsen blev ikke til noget. Skulde der mon være en Chance næste Aar?

DEJLIG ER DEN HIMMEL BLÅ

AF

AUG. F. SCHMIDT

Det er velkendt, at Grundtvigs to Julesalmer: „Julen har Englelyd“ og „Et Barn er født i Bethlehem“ har deres Forbilleder i et Par gamle Salmer, der findes hos Hans Thomisøn 1569; men det synes ikke at være bemærket, at til Salmen om de hellige tre Konger: „Dejlig er den Himmel blaa“ har Grundtvig ligeledes haft et gammelt religiøst Digt at gå ud fra. Dette ser man straks ved at stifte Bekendtskab med følgende Salme, der findes trykt i Thomas Kingos Psalme-Bog (Vinter-Parten) fra 1689, Side 194—197:

1. Jesus Christ i Jødeland
Lod sig føde Gud og Mand
Stiernen baade lyvs og klar
Saaes i Luften aabenbar.	6. I det ringe Bethlehem
Er Messie Føde-Hiem
Læser vi i Skriftens Boog
Svarede dend Skare kloog.
2. Viise Mænd aff Øster-kandt
Der de saae dend Stierne grandt
Skyndede sig strax paa stand
Og forlode deris Land.	7. Hand fremkaldede paa stand
De som var fra Persen-Land
Og med fliid dem frittiede
Naar dend Stierne lood sig see.
3. Ginge til Jerusalem
Og med fliid bespurde dem
Hvor de dend nyfødde Søn
kunde offre skienk og Bøn.	8. Reyser jlig sagde hand
Til dend Stad i Jødeland
Og randsager flittelig
Hvordan Alting hafver sig.
4. Der Herodes det fornam
Blev hand meget ond og gram
Hand i Frygt og fare sad
Og med ham dend gandske Stad.	9. Naar I saa dend sag i grund
Har udspurdt da samme Stund
Kommer lader mig forstaa
Jeg det Barn tilbede maa.
5. Alle Lærde i sit Land
Strax tilsammen kaldte hand
Og udforskede med fliid
Christi Føde-sted og Tild.	10. Der de hørde Kongens Mund
Reysde de dend samme stund
Stiernen sig tilsuene lood
Og for dem paa Veyen stood.

11. Til dend over Huuset kom
Hvor i var det Barn saa from
Med Forældre begge too
De der indgik gandske froo.	16. Dig ske Lov, O JEsu Christ
Du est Jacobs Stjerne vist;
Lyvs udi mit hiert og sind
Send dit ord og Aand der ind.
12. De falt ned paa deris Knæ
Lod op deris Skatte-Fæ
Gaver prægtig og Trefold
Offred de dend Konge bold.	17. Jeg dig ret bekiende kand
For min Konge, Gud og Mand
Dig tilbede hiertelig
I min Aand ydmygelig.
13. Guld anstod dend Konge prud
Røgelse dend HERre Gud
Myrrha som et Menniske
Tiente hans Begravelse.	18. Offre dig min Bøn og Troe
Med en fyrig Aand og froe
Uforfalsket Kierlighed
I mit Kaars Taalmodighed.
14. Gud dem varte hemmelig
Om Herodis Mord og svjg:
Strax en anden Vey de fand
Hiem til deris eget Land.	19. Siden gaa dend rette stj
Paa min Reyse frisk og frj
Til min rette Faders Land
I din ævig Himmel-stand.
15. Kiære Gud og Fader bliid
Dig vi prise allen Tiid
At du blinde Hedninge
Vilde giøre salige.	20. Der ævindelig at boe
I bestandig Fred og Roe
Priise Gud for Naade slig
Altid og ævindelig.

Den anførte Salme er digtet af M[agister] N. Søfrensen, der rimeligvis er identisk med den Nicolaus Severini (Delphinus), født 1607, der 1624 blev Student fra Lunds Skole. 1635 var han Sognepræst i Hesselunda, 1647 Lector theol. i Lund og tog Magistergraden, og blev 1649 Sognepræst i Malmø og Sallerup og Provst. Død 23/3 1677. Niels Sørensen ægtede Anna Jacobæa Wildschjøtt, der overlevede ham. Han udgav flere Ligprædikener og Værket: „Evangeliske Lyst-Haffve med hvert Evangelii Nafn oc korte Begrif, Hofvet Summa, Hofvetsprock af Gamle oc Ny Testamente, Catechismus, Aandelig Sang oc Betænkning“. 1. Part København 1657. — 2. og 3. Part Malmø 1662¹. Fra Niels Sørensens „Evangeliske Lysthave“ blev nogle Salmer optaget i Thomas Kingos „Danmarks og Norges Kirkes forordnede Psalme-Bog“, Vinter-Parten (Odense 1689), og det er uden Tvivl i denne — kort efter sin Udgivelse kasserede — Salmebog², at Grundtvig har læst Niels Søfrensens Salme „Jesus Christ i Jøde-

¹ Se Ehrencron-Müller: Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, Bind VIII (1930), 145. Med mange Henvisninger. ² Jfr. F. Rønning: Dansk Salmesang gennem Tiderne (1928), 36—38. Brandt og Helweg: Den danske Psalmedigtning II (1847), XXV.

land“¹, der inspirerede ham til i December 1810 at digte „Barne-sangen“ om De hellige tre Konger: „Dejlig er den Himmel blaa“, der består af 19 Vers, som dog er femlinjede², medens Niels Sørensens Salme kun indeholder firelinjede Vers. Rytmen er den samme i begge Salmer, og de kan synges paa samme Melodi, bortset fra at man savner femte Linje i Niels Sørensens Vers. Hans Salme er skrevet til „dend Melodie: „Kom O Hedning-Frelser sand“ etc.“. Grundtvigs Salme synges til en Melodi af en ukendt Komponist (eller til en Melodi af Th. Laub).

Medens Niels Sørensen i sin Salme beretter om Barnemordet i Bethlehem og fortæller om, hvorledes Gud fødte det således, at de vise Mænd fra Østerland kom hjem til deres eget Land ad en anden Vej, så Herodes ikke fik noget at vide af dem om Jesu Fødested, omtaler Grundtvig i sit Digt en klar Stjerne, der lyste på Himlen Julenat; en østerlandsk Stjernekyndig opdager Stjernen og bliver derover så barneglad. Og nu fortæller Grundtvig i sin Salmes prægtigste Vers hvorfor:

Naar den Stjerne lys og blid
Sig lod se ved Midnatstid,
Var det Sagn fra gamle Dage,
At en Konge uden Mage
Skulde fødes paa vor Jord.

Den gamle Mand vil nu se „den lyse Kongestjerne — før han lagdes i sin Grav“. Han får Lov af sin Konge at drage afsted. Herom fortæller Grundtvig i Vers 8—10 (der temmeligt svarer til Niels Sørensens Vers 2, 3 og 11):

Han med Søn og Stjernemand
Fluks uddrog af Østerland,
For den Konge at oplede,
For den Konge at tilbede,
Som var født i samme Stund.

¹ Da man tør gå ud fra, at det er Kingos „Vinter-Parten“, der er Grundtvigs Kilde, er Niels Sørensens Salme citeret derfra og ikke fra „Evangeliske Lyst-Haffve“, i hvis Første Part (1657), 241—46 den findes i sin ældste kendte Skikkelse, hist og her med et og andet Ord afvigende fra Teksten i Kingos Salmebog.

² Salmen er udgivet med Oplysninger i N. F. S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup II (1905), 76—83. Jfr. Vilh. Andersen i Ill. dansk Litteraturhistorie III, 154—55.

Klare Stjerne ledte dem
Lige til Jerusalem,
Kongens Slot de gik at finde,
Der var vel en Konge inde,
Men ej den de ledte om.

Klare Stjerne hastede frem,
Ledte dem til Bethlehem,
Over Hytten lav og lille
Stod saa pludselig den stille,
Straalende saa lyst og mildt.

I Hytten fandt de vise Mænd ingen Kongetrone, men kun en fattig Kone, der vuggede Barnet i sit Skød. Men i Barnets milde Øje fandt de Afglans af Stjernen på Himlen . . .

Det var dem et Tegn saa vist,
At de saa den sande Krist;
Derfor nejede de sig glade,
Ofrede paa gyldne Fade
Røgelse med søde Lugt.

Dette Grundtvigs Vers 13 svarer til Sørensens Vers 12 i Indhold.

Da Grundtvig kalder „Dejlig er den Himmel blaa“ for „En Børnesang“ er det forståeligt nok at han nu efter at have fortalt om Julestjernen og de vise Mænd fra Østerland henvender sig til Børnene og spørger dem, om de ikke også gerne vil se den lyse milde Stjerne og lige som Østens Vise nejede for den Konge, der har Guds Rige i Eje . . .

Thi det Barn, som var paa Jord,
Blevet er en Konge stor,
Og han sidder nu deroppe
Over alle Stjernetoppe
Hos Gud Faders højre Haand.

Nej, Eder kun, I Smaa,
Han fra Himlen ser derpaa,
Sender ham med Hjertensglæde
Lov og Pris til høje Sæde,
Det er Røgelse for ham.

Og så slutter Grundtvig sit dyrebare Digt med disse to Vers:

Stjernen ledte vise Mænd
Til nyfødte Konge hen;
I har og en saadan Stjerne,
Og naar I den følge gerne,
Komme I til Jesum vist.

Denne Stjerne, lys og mild,
 Som kan aldrig lede vild,
 Er hans Guddomsord det klare,
 Som han os lod aabenbare
 Til at lyse for vor Fod.

Grundtvigs historiske „Barnesang“, hvis litterære Forbillede der nu er blevet givet Oplysninger om, kan nok fortjene Navn af en ægte Julesalme. Barnet er i „Dejlig er den Himmel blaa“ Midtpunktet — mere end Stjernen er det. I 1. Vers udtrykkes i et Naturbillede („Dejlig er den Himmel blaa, — Lyst det er at se derpaa, — Hvor de gyldne Stjerner blinke, — Hvor de smile, hvor de vinke, — Os fra Jorden op til sig“)¹ det lyriske Indhold af den Fortælling, som følger i de kommende Vers, der indeholder Småtræk, som tyder på, at Grundtvig har kendt nogle af de folkelige, religiøse Helligtrekongersange, der verserede i Landsbybøndernes Kredse i hans Barndom — så vel som senere. Han kan have hørt Almuens Stjerneviser blive sunget ved Dørene Helligtrekongerdag 6. Januar ikke alene i Udby i Sydsjælland, men også i Thyregod i Midtjylland. Eksempelvis² kan anføres et Vers af en Stjerneviser optegnet 1885 i Vesterbølle i Sydvesthimmerland. I denne Almuevis³ fortælles om de vise i Østen, der opdager en stor Stjerne, der skulde vise dem Vej til Jesus. Da Herodes hører herom, bliver han bange og spørger dem nøje ud om, hvor Jesus er blevet født. De svarer ham: i Judæa. De går nu fra Herodes; Stjernen viser dem Vej, indtil den blev stående stille over det Hus, hvori „vor Frelser han laa i en Krybbe“.

„Saa glade de Vise i Huset ind gaar
 og fandt der den Glæde, de søgte,
 et Barn for dennem i Krybben der laa,
 stor Glæde for dennem blev at vente,
 de ofred' dennem da
 Guld, Røgelse og Myrrha,
 saa monne de hannem tilbede.“

Og nu sker det så, som i Niels Sørensens Salme, at Gud leder det således, at de drog en anden Vej tilbage og undgik derved at komme

¹ Billedet af Stjernerne, der vinker Menneskene til Himlen, har Grundtvig taget fra en af Brorsons Salmer: „Hvad skal jeg sige, naar jeg ser, — hvor Stjerneflokken blinker, — hvor mildt enhver imod mig ler — og op til Himlen vinker?“ Jfr. Hans Brix: *Tonen fra Himlen* (1912), 10—13. ² Hele den danske Tradition om Helligtrekongervisere og Skikke knyttet til Helligtrekongerdag vil blive undersøgt og fremlagt i *Tidsskriftet Sprog og Kultur* 1946—47. ³ Evald Tang Kristensen: *Jydske Folkeminder XI* (1891), S. 207—10.

til Herodes for at sige ham Besked om Jesu Opholdssted. I adskillige af Almuetraditionens Helligtrekongerviser fortælles om Julestjernen, der ledte de hellige tre Konger til Bethlehem, hvor „den pludselig stod stille“ over Huset, „hvor Jesus var inde“. Jfr. hermed Grundtvigs Vers 10:

„Klare Stjerne hasted frem,
Ledte dem til Bethlehem,
Over Hytten lav og lille
Stod saa pludselig den stille,
Straalede saa lyst og mildt.“

Da Kingo hurtigt fik udsolgt sit Oplag af den kasserede Salmebog (Vinter-Parten), så han i 1690 kunde trykke et nyt, kan man gå ud fra, at hans Salmebog er blevet ret kendt også i Landsbykredse, og der er da Grund til at tro, at Niels Sørensens gamle Helligtrekongersalme er blevet sunget ved Folks Døre af Helligtrekongersangere, og at den har influeret på Udformningen af nye Helligtrekongersalmer (og -sange), digtede af anonyme Almuepoeter. Den ovenfor omtalte og citerede Stjerneverse fra Vesterbølle er således antagelig digtet under Påvirkning fra Niels Sørensen. Og i det 19. Århundrede er flere af Almuens Helligtrekongersange stærkt prægede af Grundtvigs „De hellige tre Konger“, der i øvrigt fortrængte adskillige af de gamle Helligtrekongerviser, så den i mange Landsbyer i Himmerland, Egnene Nord for Limfjorden så vel som på Sjælland blev sunget for Folks Døre af udklædte, omvandrende Stjernemænd, der altid var sikre på at have en andægtig lyttende Tilhørerkreds, når de med deres uskoledede Stemmer stemte i med „Dejlig er den Himmel blaa“, der herved nåede den store Udbredelse, idet den blev optaget i det Repertoire, folkelige Visesangere benyttede sig af i Almuekredse til ned imod vort Århundredes Begyndelse.

BEHOVET FOR EN ANVENDT SPROGVIDENSKAB

AF

H. SPANG-HANSSEN

1. Sprogvidenskabens udvikling.

Sprogvidenskabens befinder sig idag i en periode af stærk udvikling, ikke blot med hensyn til selve de videnskabelige resultaters antal og betydning, men ogsaa hvad angaar denne videnskabs grundlag og placering blandt andre videnskaber.

Det 19. aarhundrede var den sammenlignende sproghistoriske forsknings periode. Sprogvidenskabens var her fast forbundet med filologien, „for hvilken beskæftigelse med sprog kun er et middel til at trænge ind i et folks litteratur og kultur“¹; „al definisjonsteori til trods er i praksis filologien og den rene sprogvidenskab uadskillelige“². Som følge af den europæiske kulturudviklings hele forløb var og er filologien domineret af den klassiske, græsk-latinske filologi, hvorved hele den sprogvidenskabelige indstilling yderligere blev præget af det fortidige. Beskrivelse og udforskning af samtidens sprogtrin tjente kun til at give materiale til den historiske sprogforskning og bar den klassiske filologis tydelige stempel, jfr. Wiwels kritik i „Synspunkter for dansk sproglære“ (1901).

Problemstillingen i det 19. aarhundredes sprogvidenskab udelukkede i virkeligheden i sig selv etableringen af en ren sprogvidenskab. „Thi det der kom til at udgøre den klassiske lingvistik's hovedindhold: sproghistorien og den genetiske sprogsammenligning, havde hverken til formaal eller til resultat en erkendelse af sprogets væsen men en erkendelse af historiske og forhistoriske samfundstilstande og folke-

¹ Kr. Sandfeld: Sprogvidenskabens, 2. udg. (København 1923), s. 6. ² Holger Pedersen: Sprogvidenskabens i det 19. aarhundrede (København 1924), s. 73.

berøringer, vundet gennem sproget som middel. Ogsaa dette er filologi¹.

Der er herefter ingen grund til at udmærke den ældre sprogvidenskab med betegnelsen „lingvistik“ (i modsætning til filologi). Naar denne betegnelsesmaade kun i ringe grad er slaaget igennem, selv blandt fagets dyrkere, og man den dag idag hyppigst hører „filologi“ anvendt synonymt med „sprogvidenskab“, skyldes det dog næppe hovedsagelig denne erkendelse.

Mod slutningen af det 19. aarhundrede og efter aarhundredskiftet gjorde fonetikken sig stærkt gældende indenfor sprogvidenskaben. Fonetikken repræsenterer dog lige saa lidt som den sammenlignende sproghistorie ren sprogvidenskab, men er i hovedsagen det sproglige udtryk, talens, fysik og fysiologi.

De seneste aartier har imidlertid vist, at der meget vel lader sig etablere en ren sprogvidenskab, en egentlig lingvistik uden medinddragen af filologi, fysik, fysiologi og andre videnskaber, der indgik i den ældre sprogvidenskab, ofte uden at man gjorde sig det klart.

Denne lingvistik udforsker sproget i sig selv, sprogets væsen, dets struktur. Den udskiller de sproglige substanser, indholdssubstansen mening og udtrykssubstansen talens lydmasse (eller skriftens tegnække) af sprogvidenskabens omraade og overdrager udforskningen af disse substanser til andre videnskaber, lydmassen til fonetikken, meningen til „deling“ mellem samtlige videnskaber. Men som videre konsekvens kommer imidlertid sprogforskningen til at bidrage til erkendelsen af disse videnskabers væsen, og lingvistikken indtager saaledes en central stilling blandt videnskaberne².

Lingvistikkens metode er analyse af det sproglige forløb, af en foreliggende tekstmængde, der i første tilnærmelse forudsættes at være strukturelt homogen. Lingvistikken vil derfor som sit udgangspunkt tage det enkelte sprogtrin, f. eks. samtidigt. Den lægger med andre ord sit iagttagelsessnit paa tværs af den historiske udviklingsstrøm, mens den ældre sprogvidenskab lagde en mangfoldighed af snit i strømmens retning. For lingvistikken er sprogstrømmen gennem tiden en række af successive sprogtilstande, mens for den ældre sprog-

¹ Louis Hjelmslev: Omkring sprogteoriens grundlæggelse (København 1943), s. 7. ² se Louis Hjelmslev: Omkring sprogteoriens grundlæggelse; specielt §§ 15 og 21.

videnskab den enkelte sprogtilstand var en sum af momentane værdier af strømmende enkeltfænomener.

Heri er allerede antydnet en anden væsentlig forskel mellem den ældre og den nye sprogvidenskab. Den ældre tager udgangspunkt i de sproglige enkeltfænomener og uddyber deres detaljer. Den søger nok at opbygge et system ud fra enkeltiagttagelserne, men selve denne konstruktion af love, regler, klasser osv. foretages paa en usystematisk og subjektiv maade, og mange af selv de fundamentaleste begreber er ikke skarpt defineret. Som eksempel skal blot nævnes det for sprogbeskrivelsen grundlæggende spørgsmaal om ordenes inddeling i klasser og i forbindelse dermed definitionen af begrebet „ord“. Den nye lingvistik, der netop ser erkendelsen af sprogstrukturen som hovedopgaven, er efter sin metode systematisk, og idet den tager sit udgangspunkt i sprogsystemets realisation, forløbet, finder den under analysen samtidig de relationer, der forbinder de sproglige enheder i et system, og dermed systemet selv.

Lingvistikkens kritiske indstilling overfor den ældre sprogvidenskab betyder ikke en forkastelse af dennes faktiske resultater. Dens iagttagelser bestaar naturligvis uantastet, og det samme gælder en stor del af de love, som er udformet paa iagttagelsernes basis. Men hvor det drejer sig om den ældre sprogvidenskabs opfattelse af sprogets struktur og system og om omraader, hvor denne opfattelse griber ind, nødes lingvistikken til en mere eller mindre gennemgribende nyfortolkning af iagttagelserne; den ældre sprogbeskrivelse er eller kan vel gøres udtømmende, men den er ikke modsigelsesfri og ej heller den simplest mulige. Den er derfor ikke den videnskabeligt mest tilfredsstillende.

Lingvistikkens forhold til den ældre sprogvidenskab har en vis lighed med den nyere fysiks forhold til det 19. aarhundredes fysiske videnskab, den klassiske fysik. Dennes faktiske iagttagelser og størstedelen af dens formulerede love bestaar uantastet, men paa grundlag af yderligere iagttagelser indgaar disse ældre resultater med skarpere præcisering af deres forudsætninger og gyldighedsomraade i en ny helhedsopfattelse.

Den ældre sprogvidenskab er en „humanistisk“ videnskab paa godt og ondt. En af dens gode sider, men samtidig nøje forbundet med dens svagheder, er dens letfattelighed. Enhver der har nydt højere skoleundervisning kan med udbytte læse de allerfleste ældre sprog-

videnskabelige værker. Dette hænger naturligvis sammen med, at skolen i sin sprogundervisning benytter den ældre sprogvidenskabs sprogbeskrivelse, bl. a. gør dens terminologi kendt i større krese. Paa det saaledes erhvervede grundlag er der imidlertid kun faa vanskeligheder ved at trænge ind i den højere ældre sprogvidenskab. Dens terminologi er ikke afskrækkende; dens karakter af detailvidenskab, hvori helhedssynspunkter er sekundære, gør at man kan give sig af med detailundersøgelser uden nødvendigvis at besidde en omfattende almen viden. Detailstudiet kan gaa saa vidt som til studiet af kurioser, hvilket altid kan paaregne en vis popularitet; og den ældre sprogvidenskabs historiske og etnografiske perspektiver, specielt dens „urtidsperspektiv“, udøver en romantisk tiltrækning. Den ældre sprogvidenskab har saaledes alt i alt forudsætninger for at være en populær videnskab. Naar den dog ikke kan siges at være i virkelig folkeyndest (som f. eks. astronomien) skyldes det sikkert overvejende det afskrækkende indtryk, som skolens sprogundervisning giver, og som har sin rod i, at den ældre sprogvidenskabs sprogbeskrivelse p. gr. a. sin vilkaarlighed og inkonsekvens i virkeligheden er slet egnet til hjælpemiddel ved denne undervisning.

Lingvistikken har derimod ikke populær karakter. Her kræves som forudsætning for forstaaelse, at man har kendskab til helhedssynspunkterne og samtlige grundlæggende begrebers definition og terminologi, samt strengt følger den analytiske metode. Ydermere er den fundne sprogbeskrivelse paa adskillige punkter i uoverensstemmelse med den, der er indpodet gennem skoleundervisningen. Lingvistikens perspektiver er fortrinsvis af filosofisk, særlig erkendelsesteoretisk art og kan derfor ikke paaregne samme populære interesse som historisk-etnografiske perspektiver.

Sprogvidenskabens udvikling i retning af mindre populær karakter er en uomgængelig følge af udviklingen mod mere eksakt videnskab. Fysikken har gennemgaaet en lignende udvikling, logikken er i færd dermed.

2. Sprogets funktioner i samfundet.

Sproget er et samfundsfænomen; det staar i vekselvirkning med andre samfundsforhold. Disse har indflydelse paa sprogets tilstand og udvikling, og omvendt har de sproglige forhold indflydelse paa det menneskelige samfunds øvrige tilstand og udvikling. Dette er

selvklaart, hvor det drejer sig om sproggrænsernes betydning for statsdannelser, men ogsaa selve sprogets væsen og strukturforhold har dybtgaaende indvirkning paa vores opfatte- og tænkemaade og derigennem paa samfundsforholdene.

Indenfor den ældre sprogvidenskab var det synspunkt udbredt, at sproget er en selvstændig „organisme“, der lever og udvikler sig efter egne indre love, og at bevidst paavirkning af sproget er vold mod sprogets væsen, sprogets „aand“. Denne anskuelse er nu stærkt revideret. Udforskningen af sprogstrukturen har vist, at meget væsentlige dele af sproget er selve strukturen uvedkommende; det gælder saaledes sprogsbstandens tilordning til sprogformen. Saadan sprogdele er derfor bestemt af andre forhold: samfundsforholdene i videste forstand. For de dele, der hører til sprogstrukturen, er forholdet noget anderledes, idet visse konstituerende træk altid maa være til stede, for at man i det hele taget kan tale om „sprog“. Men selve sprogstrukturens konkrete udformning er bestemt af andre forhold, hvilket ses af jordens mangfoldighed af sprogstrukturer og af disses historiske ændringer.

Den ældre sprogvidenskab med dens stærke filologiske islæt benyttede sig nok af sprogets sammenhæng med samfundsforholdene, men kun paa speciel maade. Dens slutninger om fortidens samfundsforhold drages nemlig overvejende paa grundlag af overleverede teksters meningsindhold — og opgaven var derfor at dechiffrere saadanne tekster — mens vekselvirkningen mellem samfundsforholdene og selve sproget, som struktur eller system betragtet, kun behandles lejlighedsvis. Først den sprogsociologiske skole har klart formuleret denne problemstilling, og først nu efter at lingvistikken har begyndt udforskningen af sprogstrukturen kan man forvente at opnaa sikker viden om sprogets funktioner i samfundet og den vekselvirkning, som herigennem udøves.

Lingvistikens resultater afslører, hvilken gennemgribende betydning sprogstrukturen og sprogforholdene i det hele taget har i samfundslivet, men selve udforskningen heraf afviser lingvistikken med fuld ret som sig uvedkommende. Mens den ældre sprogvidenskab — omend paa lidet tilfredsstillende maade — tog sig af dette emne, trækker sprogvidenskabens sig altsaa nu — planmæssigt — bort fra omraadet, samtidig med at man paapeger dets store betydning. Dette paradoksale forhold tilspidsses derved, at sprogvidenskabens som om-

talt samtidig udvikler sig i mere eksakt, mindre populær retning, idet det herved bliver vanskeligere for andre at tilegne sig den sprogvidenskabelige indsigt, der er nødvendig for at tage det forladte felt op til videnskabelig behandling.

3. Anvendt videnskab.

Den omtalte udvikling indenfor sprogvidenskaben er uomgængelig og i sig selv absolut ikke at beklage; men den efterlader en tom plads i videnskabernes mosaik. Sprogets samfundsfunktioner kan dog rent videnskabelig set synes at være et grænseomraade, der ikke kan gøre krav paa særstilling fremfor talrige andre utilfredsstillende behandlede videnskabelige grænseomraader. Naar dette felt dog faktisk indtager en særstilling, skyldes det de overordentlig talrige og vigtige praktiske problemer, der knytter sig dertil. Det rent videnskabelige spørgsmål, hvordan sproget udøver sine samfundsfunktioner, har sin store interesse i forbindelse med det praktiske spørgsmål: hvor hensigtsmæssigt udøver sproget sine samfundsfunktioner? Dette er et samfundsekonomisk spørgsmål af største rækkevidde.

Man kan her drage en parallel mellem naturvidenskaberne og sprogvidenskaben. Naturfænomenerne og sproget er fænomener af største praktiske betydning for menneskeheden. Disse fænomener udforskes rent videnskabeligt af henholdsvis naturvidenskaberne (fysik, kemi, biologi o. a.) og sprogvidenskaben. For at naturfænomenerne henholdsvis sproget paa mest hensigtsmæssig maade kan drages til nytte, kræves imidlertid tillige „anvendte videnskaber“, der paa grundlag af de rene videnskabers resultater udforsker, hvordan de respektive fænomener fungerer og kan fungere i samfundslivet, og dermed giver direkte midler i hænde til opfyldelse af samfundets behov. For naturfænomenernes vedkommende er saadanne anvendte videnskaber fuldt udviklede: de tekniske videnskaber og landbrugsvidenskaberne. De er historisk fremkommet ved sammensmeltning af empirisk teknik og videnskabelig forskning. De anvendte naturvidenskaber er nødvendige for v. hj. a. naturfænomenerne at dække samfundets materielle behov. Sproget, der dækker samfundets endnu mere elementære behov for et meddelelsesmiddel og et middel til opfattelse og tænkning, har krav paa samme interesse, dvs. har krav paa at der etableres en anvendt sprogvidenskab.

Nutidens samfundsliv er uløselig knyttet til eksistensen af den anvendte naturvidenskab, og dennes betydning og berettigelse er alment erkendt. Naar der i modsætning hertil endnu ikke findes nogen udbygget anvendt sprogvidenskab, skyldes det for en del, at sprogets betydning for samfundet ikke ligger saa klart for dagen som naturfænomenernes. Sprogets betydning hænger især sammen med selve opfatte- og tænkemaaden; den er én saa nær inde paa livet, at man er tilbøjelig til at overse den, mens de ydre haandgribelige naturfænomener ikke lader sig overse. Den nøgterne erkendelse af sprogets væsen og af de praktiske sprogproblemer har endvidere været og er stadig hæmmet af forestillinger af overvejende følelsesmæssig art, hvilende paa nationalfølelse, pietet mod det overleverede, autoritets-tro osv. Tilsvarende var den klare erkendelse af naturfænomenerne og muligheden for deres nyttiggørelse igennem middelalderen hæmmet af den katolske kirkes aandelige magt. I historisk perspektiv er den anvendte naturvidenskab iøvrigt ingen gammel foreteelse (ca. 200 aar).

4. De praktiske problemer.

Hvad er det nu for praktiske problemer der melder sig i forbindelse med sprogets funktioner i samfundet? Kun nogle mere fremtrædende skal omtales her. En del af dem er gamle kendinge, der indtil trivialitet har været underkastet offentlig debat uden dog at være tilfredsstillende klarlagt. Andre har først paa grundlag af den strukturelle sprogforsknings resultater kunnet formuleres som sproglige problemer. Nævnt som enkeltspørgsmaal kan de hver for sig synes at staa temmelig isoleret, men allerede en overfladisk analyse viser, at de i høj grad er sammenkædede, og at en sproglig ændring i det øjemed at løse ét spørgsmaal vil have virkninger, hensigtsmæssige eller uhensigtsmæssige, i andre henseender. Dette skyldes, at alle de paagældende sproglige forhold kan føres tilbage til visse fundamentale træk i sprogbygning og sprogbrug, og først en fuldstændig, videnskabelig analyse paa lingvistisk basis kan udrede denne sammenhæng. Ved at tage beslutninger om sprogets udvikling før man har en saadan sprogfunktionel analyse at bygge paa, risikerer man uforudsete og uønskede bivirkninger, og heri ligger nødvendigheden og berettigelsen af en videnskabelig sprogrøgt.

Det fundamentaleste sprogfunktionelle problem angaar hele vores

opfatte- og tænkemaade. En „mening“ vil i de allerfleste tilfælde fremtræde i sproglig formning, og sprogformen har derfor intim sammenhæng med hele vores opfattelse, saaledes at de grænser i meningskontinuet og de meningsenheder, som etableres ved projektion af sprogformen paa den amorfe mening, bliver umiddelbare skillelinier og enheder for opfattelsen og tænkningen. Et „stykke mening“ der fremtræder som sproglig enhed, f. eks. som et ord, vil man normalt ikke føle sig foranlediget til at analysere videre, mens paa den anden side et „stykke mening“, der i sproglig formning er sammensat, ogsaa begrebsmæssigt opfattes som sammensat. Da nu den sproglige meningsformning er fremkommet ved en planløs udvikling, hvis rødder taber sig i den forhistoriske tid, er det uundgaeligt, at denne formning kommer i konflikt med den meningsformning, der efter nutidig reflekteret, specielt videnskabelig erkendelse fremtræder som den korrekteste opfattelse, nemlig den mest udtømmende, mest modsigelsesfri og simpleste. Denne uoverensstemmelse forringer ikke blot tænkningens økonomi, men kan have alvorlige konsekvenser endog af politisk art. Demagogi hviler nemlig hovedsagelig paa udnyttelse af den ureflekterede opfattelse, der knytter sig til de sproglige enheder. Saaledes bunder megen uholdbar opfattelse i, at de sproglige værdibetegnelser (god, daarlig, smuk, afskyelig o. m. a.) opfattes som staaende for absolutte meningsindhold, mens de for en reflekteret opfattelse kun kan have en relativ mening og ikke uden nærmere angivelse af deres aktuelle relationer kan tillægges nogetsomhelst indhold. At ordet i sig selv danner en opfattelsesenhed, selv om denne for en analyserende betragtning er yderst vag og kompliceret, viser den uhyre massepsykologiske virkning af udraab som f. eks. „Sieg Heil!“ Nazismen hviler i det hele taget i høj grad paa sprogformens magt over tanken. Ord som „arisch“ og „grossdeutsch“ er andre eksempler herpaa. Man tør maaske hævde, at hvis ordet „jøde“ udgik af sprogene, vilde det saakaldte jødeproblem derved opløses i intet, idet det yderst uskarpt afgrænsede begreb som „jøde“ nu dækker, næppe vil give anledning til dannelse af en ny særbetegnelse i stedet. Dette er ganske vist et tankeeksperiment, men det viser hvilke konsekvenser den sproglige meningsformning indebærer, og hvilken samfundsmæssig betydning det har at have haand i hanke dermed.

Naturligvis kan og maa den sproglige meningsformning ikke gen-

nemgribende ændres, og man vil heller ikke totalt kunne forhindre nye uønskede dannelser af denne art, men allerede et udbredt kendskab til dette problem og indgreb mod visse vildskud kan være af stor samfundsmæssig værdi.

I denne sammenhæng er det paa sin plads at bemærke, at naar der hidtil og i det følgende tales om hvad der er „ønsket“ og „uønsket“, „hensigtsmæssigt“ osv. indenfor den sproglige udvikling, er dette selv eksempler paa relative værdibegreber. Det tilkommer samfundet som helhed at afgøre, hvilke af sprogets funktioner og funktionelle egenskaber der ønskes fremmet; det er for saa vidt et politisk spørgsmaal, der maa afgøres af sprogbrugernes flertal. Den anvendte sprogvidenskab har ingen besluttende myndighed, hvad angaar den sproglige udviklings formaal, men har til opgave at undersøge, hvordan stillede maal kan opnaas, og iværksætte fornødne praktiske foranstaltninger; den skal ogsaa udøve en raadgivende virksomhed, f. eks. ved at gøre opmærksom paa de begrænsninger de praktiske muligheder afstikker. Analogt har jo de anvendte naturvidenskaber (de produktionstekniske videnskaber) til opgave at benytte naturfænomenerne i produktionen for at opfylde de krav, som hele samfundet gennem sine besluttede myndigheder stiller, men har ingen ret til selv at gøre sig til dommer over samfundets behov. Hvilke konkrete krav samfundet nu eller senere vil stille til sproget kan naturligvis ikke forudsiges, men her antages, at der føres en sprogpolitik, som er et led i en almen demokratisk politik, omfattende baade økonomiske og kulturelle forhold og med det videst mulige internationale samarbejde for øje. En sproglig udvikling, der fremmer en saadan politik, betegnes følgelig her som „ønsket“ og „hensigtsmæssig“.

Det praktiske problem om den sproglige meningsformning gør sig f. eks. ogsaa gældende i det sociale forhold mellem kønnene. Der gaar en lige linie fra det sproglige skel mellem kønnene til de ulige lønsatser for mand og kvinde.

Systematiske bestræbelser for at bringe den sproglige meningsformning i overensstemmelse med den reflekterede forefindes allerede i det terminologiarbejde, der udføres indenfor adskillige omraader, bl. a. de tekniske videnskaber. Fagterminologier repræsenterer i sig selv praktiske sprogfunktionelle problemer, der foruden spørgsmaalet om meningsformningen bl. a. rummer spørgsmaal om den sproglige økonomi. Ved sprogets økonomi forstaas forholdet mellem den op-

naaede virkning, det vil især sige overføring af meddelelser, og den nødvendige ydelse, dvs. det psykiske og fysiske arbejde som er nødvendigt for at overføre meddelelserne; i den nødvendige ydelse indgaar ogsaa arbejdet ved tilegnelsen af sproget.

Sproget er et saa væsentligt led i samfundslivet, at dets økonomi er en betydelig post i samfundshusholdningen. De herhenhørende spørgsmaal rækker fra saa konkrete ting som papirforbrug og skrivemaskiners tastatur til tænknings økonomi. Af konkrete sprogøkonomiske spørgsmaal skal her nævnes forkortelser, et spørgsmaal, der paa specielle omraader er taget op til behandling af den internationale standardiseringsorganisation (ISA). Stenografien er en form for økonomiseret skriftsprog og hører til den anvendte sprogvidenskabs omraade. Stavemaadens principper frembyder i meget høj grad sprogøkonomiske spørgsmaal.

Af grundlæggende betydning for sprogets funktioner er dets kontinuitet gennem tiden og dets ensartethed indenfor sprogomraadet. Her melder sig det praktiske problem: dialekter overfor rigssprog, der ikke uden videre løser sig ved at dialekterne efterhaanden uddør. Der kræves en positiv sprogpolitik for at sikre, at det sprog, som afløser dialekterne, iøvrigt er et værdifuldt sprog, som faktisk ønskes udbredt.

De anførte problemer er hidtil set i relation til et enkelt sprog. De har dog alle sammenhæng med en anden stor gruppe problemer, der under ét kan kaldes det internationale sprogproblem. Paa grænsen staar spørgsmaalet om fremmedordene, et spørgsmaal, der for en sprogfunktionel betragtning er noget mere sammensat end „sprogrensere“ (puristerne) vil gøre det til.

Det internationale sprogproblem er kort formuleret spørgsmaalet om, hvordan jordens folk mest hensigtsmæssigt gør sig forstaaelig for hinanden. Hele problemkomplekset om fremmedsprogundervisningens grundlag og praksis hører herunder: Spørgsmaalet om hvilke sprog der bør undervises i; i hvad øjemed og i hvilket omfang; paa hvilke maader. I betragtning af, at sprogundervisning i alle lande med lidet udbredt modersmaal beslaglægger eksempelvis tredjedelen af den samlede højere uddannelse, er dette et alvorligt samfundsøkonomisk problem.

Der foreligger endvidere det spørgsmaal, om forskellige sprog med fordel kan tilstræbe lighed i stavemaade, ordforraad, meningsform-

ning osv. Paa specielle omraader arbejder den internationale standardiseringsorganisation og forskellige terminologiraad praktisk i den retning. Hensigtsmæssigheden heraf og af mindre universelle bestræbelser som f. eks. sprogskandinavismen bør af den anvendte sprogvidenskab tages op til undersøgelse. Ogsaa spørgsmaalet om et internationalt hjælpesprog valgt blandt nationalsprogene eller planmæssigt konstrueret skal undersøges i videreførelse af det arbejde, som udføres af IALA (International Auxiliary Language Association, New York) og Ogdens „Orthological Institute“ (Cambridge).

Det er den anvendte sprogvidenskabs uafviselige pligt i hele menneskehedens interesse at gøre alt for at søge det internationale sprogproblem løst paa tilfredsstillende maade. Den nuværende internationale sprogsituations mest alvorlige side er ikke selve det energispild, som international sproglig forstaaelse nu kræver, men det faktum, at forstaaelsen endda er utilfredsstillende, saa at misforstaaelser opstaar eller saa at kontakt slet ikke etableres.

5. Hvordan og af hvem skal problemerne løses?

Forskellige af de omtalte problemer er allerede taget op til behandling, saaledes som det ogsaa er nævnt for nogles vedkommende. De er imidlertid overvejende blevet betragtet som isolerede spørgsmaal, saaledes at man ikke har anlagt de helhedssynspunkter, der er nødvendige for at gardere sig mod uforudsete, uønskede virkninger. Det er ogsaa karakteristisk, at omraadet hovedsagelig har været behandlet af folk uden for sprogvidenskabsmændenes kres, af amatører, hvis faglige indsigt ikke altid har staaet paa højde med deres interesse for sagen. Dette træk kan ikke lægges disse ikke-fagfolk til last, men er et udtryk for, at opgaverne ikke er taget op fra anden side. Den ældre sprogvidenskab har kun i ringe grad ydet positive bidrag til de praktiske sprogfunktionelle problemers løsning; den rene sprogvidenskabs hovedindsats maa bestaa i skabelsen af det sprogteoretiske grundlag, og denne opgave var den ældre sprogvidenskab allerede i kraft af sit grundsynspunkt afskaaret fra at løse. Det uheldige er imidlertid, at den ældre sprogvidenskab alligevel gjorde sine synspunkter gældende paa de praktiske problemer, hvor de ikke hører hjemme. Sproghistoriske, bl. a. etymologiske forhold har saaledes meget lille interesse for sprogets funktioner i nutiden. Det historiske

synspunkt gav ogsaa anledning til det urationelle begreb sprogrigtighed. Herigennem har den ældre sprogvidenskab bidraget til at forplumre den anvendte sprogvidenskabs omraade, især da sprogvidenskabsmænd og filologer i kraft af deres autoritet har kunnet øve en betydelig indflydelse. Der er grund til at gøre opmærksom paa, at udvalg og nævn bestaaende af forfattere, journalister, teknikere osv. ikke repræsenterer fuldgældige autoriteter paa den anvendte sprogvidenskabs omraade, selvom de supplerer sig med nogle lingvister eller filologer.

Det har ogsaa haft uheldig virkning, at de hidtidige sprogreformatoriske bevægelser ikke klart har erkendt, at sprogpolitikkenes rette besluttende myndighed er samfundet som helhed, men at de har forsøgt mere eller mindre direkte at paatvinge samfundet deres tilmed oftest ensidige synspunkter i form af sprogrensning, retskrivningsreformer, nordisk maalstræb, esperanto osv. Offentligheden har herved faaet det indtryk, at sprogrøgt kun kan drives i saadan sekterisk form uden fast forankring i realiteterne.

Paa sprogundervisningens omraade foreligger mange forskningsresultater, der kan betragtes som forarbejder til en anvendt sprogvidenskab. Sprogundervisningens hidtidige grundlag er dog i høj grad sammenknyttet med den ældre sprogvidenskabs opfattelser.

Den nyere sprogvidenskab indtager som helhed en velvillig holdning overfor løsningen af de praktiske sprogfunktionelle problemer, men indtager samtidig det uangribelige standpunkt, at selve dette arbejde er den rene sprogvidenskab uvedkommende. Sprogsociologien er ligeledes rent videnskabelig, men dens resultater er naturligvis af direkte værdi for en anvendt sprogvidenskab.

Alt i alt foreligger der altsaa en hel del tilløb til anvendt sprogvidenskab og en hel del forskningsresultater, der i koordineret og eventuelt revideret form kan indgaa i en almen anvendt sprogvidenskab. Dennes metode maa som antydnet være at udforske, hvilke samfundsfunktioner sproget udfylder, og hvilke forudsætninger af sprogstrukturel og samfundsmæssig art disse funktioner rummer. Efter almindelig videnskabelig metode skal den søge at udtrykke disse forudsætninger med saa elementære begreber som muligt, hvad der er ensbetydende med at reducere deres antal mest muligt. Under denne analyse støtter den anvendte sprogvidenskab sig til resultater indenfor især lingvistikken, sprogsociologien, psykologien og sprog-

pædagogikken. Paa analysens grundlag løses den konstruktive opgave at fastlægge den sproglige udvikling efter de retningslinier, som samfundet opstiller for sprogpolitikken, og den administrative opgave at lede denne udviklings praktiske forløb.

Det er her ikke stedet til en nærmere omtale af arbejdsmetoderne, men det skal dog fremhæves, at forskningsresultaterne saa vidt muligt bør fremtræde i kvantitativ, ikke blot kvalitativ form, og at statistiske undersøgelser, f. eks. som hyppighedsundersøgelser eller i forbindelse med eksperimentelle undersøgelser, kan være et middel hertil.

Den anvendte sprogvidenskab frembyder en saa omfattende arbejdsopgave af en saa særegen faglig karakter, at dens varetagelse vil kræve egne forskere, der kan hellige sig denne opgave alene. Den anvendte sprogvidenskabs omraade bør ikke være tumleplads for amatører og kan heller ikke blot være et overdrev for videnskabsmænd fra tilgrænsende discipliner, specielt den rene sprogvidenskab, men maa dyrkes af fagfolk, der er uddannet specielt med dette for øje. Man kunde maaske her laane den betegnelse, der anvendes for de anvendte naturvidenskabers videnskabeligt uddannede dyrkere, og tale om „sprogingeniører“. — Forudsætningen for, at en anvendt sprogvidenskab faktisk etableres, er imidlertid at vide krese faar øjnene op for sprogfunktionernes betydning for samfundet og menneskeheden, og den opgave at sprede oplysning herom paahviler enhver, der selv har erkendt sprogets centrale rolle i tilværelsen.

J. L. HEIBERG OG HEGELS RETSFILOSOFI

AF

AAGE KABELL

I Sommeren 1824 rejste J. L. Heiberg til Berlin, hvor han skulde gøre Hegels Bekendtskab. Paa Vejen havde han læst en kortfattet Fremstilling af Hegels Filosofi i „Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse“. Da han nu lærte Forfatteren selv at kende, havde denne just udsendt en Del af Systemet i særlig Bearbejdelse, nemlig „Grundlinien der Philosophie des Rechts“, og i det følgende Vintersemester docerede han samme¹. Hvad der under Forelæsningen blev fremsat af supplerende Forklaringer til Retsfilosofiens ofte noget dunkle Paragraffer, er vi underrettet om dels ved Hegels egne Randbemærkninger i Værket², dels ved nogle „Zusätze aus Hegels Vorlesungen“ ved Eduard Gans³. Gans var den af Hegels Elever, der i særlig Grad helligede sig den juridiske Side af Systemet, og ogsaa hos ham fik Heiberg Lejlighed til at søge Raad under Berlineropholdet⁴.

Det kan derfor ikke undre, at Heiberg, naar han senere tager Stilling til Tidens politiske Spørgsmaal, viser sig vel orienteret i denne Del af Hegels Filosofi. I tiende Bind af hans prosaiske Skrifter er samlet nogle „politiske Critiker, Afhandlinger og Bemærkninger“, der navnlig udlader sig om tre Temaer. Det første er Trykkefrihedssagen. Man levede dengang paa Forordningen fra 1799, hvormed Regeringen kunde holde Oppositionen i Tømme, og hvorefter Heibergs Fader var blevet landsforvist; dens Formuleringer var ret vage, og, som Sibbern skriver, „der dannede sig en Forestillingsmaade, og ifølge denne Forestillingsmaades Indflydelse en Tilstand i Samfundet, som

¹ Hegels Werke, udgivet af Lasson, VI Anhang, p. VI. ² Udg. af Lasson som Anhang til Bd. VI af Hegels Werke. ³ Udg. af Lasson bag i Bd. VI af Hegels Werke. ⁴ Heibergs prosaiske Skrifter XI, 500.

førte med sig, at den Trykkefrihed, der de jure endnu aldeles bestod syntes de facto at være forsvunden og de facto virkelig en Tid lang for en stor Deel var det"¹. I 1833 kom en „Instruktion for de Embedsmænd, til hvem Censuren og Tilsynet med trykte Skrifter og Blade er betroet“, og da der nu fandtes en Presse, for hvilken Trykkefrihedsspørgsmaal havde livsvigtig Interesse, blev Sagen Genstand for mange Overvejelser. Den bestaaende „Censur“ følte som en Tvang, og i det konservative og regeringstro Organ „Dagen“ begyndte Cancelliesecretairen Tage Algreen-Ussing at retfærdiggøre Tingenes Tilstand, idet han betonedede, at Censuren mere beroede paa Overenskomst mellem Redaktionerne og Myndighederne, end paa noget egentlig Lovbud². Da udkom „Den frie Presse contra Tage Algreen Ussing og hans Fremstillinger i Bladet Dagen af Danmarks Trykkefrihed. Et Stridsskrift ved Balthazar M. Christensen“. Skriftet har iøjnefaldende Svagheder. Det vil hævde, at Algreen-Ussings Fremstilling er bevidst ufuldstændig; men Forfatteren har ikke afventet Fuldendelsen af Artikelserien, før han afsluttede sin Kritik; Resultatet er derefter. Alligevel har Christensen ved at fremhæve Besværlighederne for en Pressemand, der vilde staa stejlt paa sin Ret, og ved at nævne de Privilegier, der tilkom de regeringsvenlige Organer, vist, at Tidens Censurpraxis var temmelig uundgaaelig³. I „Kjøbenhavnsposten“⁴ leverede Cancelliesecretairen en meget haanende Gennemgang af Christensens Skrift og af Christensen selv, denne „cand. juris med anden Charakter saavel til den theoretiske som til den praktiske Prøve“, som næppe kan skrive en Side uden at forbyrde sig mod Stilistikken. J. L. Heibergs første politiske Stykke er netop en lignende, sønderlemmende Gennemgang af Christensen. Der var ingen Grund til at tage Hensyn. „Den frie Presse“s Forfatter var tre Aar tidligere blevet sendt hjem fra sin Assistentpost paa Guineakysten efter Stridigheder med den derværende Guvernør; han var kendt som Spektakelmager og i 1832 udtraadt af Statstjenesten.

Heibergs andet politiske Stykke, fra samme Aar, er nogle „Breve til en Landsbypræst“, trykt under Mærket „Christen Trane“ i den flyvende Posts Interimsblade. Siden Tredivernes Begyndelse havde

¹ Bemærkninger om Provinsialstænderne, 1832, 132 f. ² Dagen, 17/2 1834 ff.

³ I „Maanedsskrift for Litteratur“ kom Professor C. N. David til et lignende Resultat som Christensen; en Oversigt over hele denne Trykkefrihedskampagne findes i „Dansk Literatur-Tidende“ 1834, Nr. 17—20. ⁴ 24/3.

man stræbt mod en repræsentativ Forfatning, og d. 15/5 1834 var der endelig blevet givet Forordninger om Indkaldelse af de raadgivende Provinsialstænder. Heiberg var, som man kan tænke efter hans Stilling til den frie Presse, ikke netop Demokratiets Mand, og Christen Tranes Epistler over Provinsialstænderne er en Variation i Brevform af den politiske Kandestøber.

Heibergs tredie politiske Stykke er først fra 1836, men har ligesom de forrige sin Oprindelse i det begivenhedsrige Aar 1834; det er „Et Par Bemærkninger angaaende Ugebladet „Fædrelandet““. Dette Blad var grundlagt af David i September sidstnævnte Aar og havde omgaaende skærpet Trykkefrihedskrisen betydeligt. David blev suspenderet; Regeringen overvejede at indføre virkelig Censur, og til Afværgelse heraf samledes Underskrifter paa en Adresse til Kongen. At man under denne Indsamling ikke ligefrem opsøgte Heiberg som Partifælle, vil ikke være vanskeligt at forstaa udfra hans Stillingtagen til den frie Presse. — Kongen gav det Svar, der endnu citeres i Formlen „Vi alene vide“; Adressefolkene samlede sig da til „Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug“, og Roskilde Stænderforsamling protesterede mod Forslaget om Trykkefrihedens Begrænsning.

Foruden disse tre Hovedstykker findes blandt Heibergs Politica en senere Gruppe, hvor der nærmere gøres Rede for Enkeltheder i det statsfilosofiske System, han bekendte sig til; Stoffet kan ogsaa suppleres andetsteds fra, navnlig Afhandlingerne „Folk og Publicum“ og „Om Principet for Historiens Begyndelse“ rummer politiske Elementer. Heibergs Statsfilosofi er ikke Tidens almindelige; medens Algreen-Ussing og Balthazar Christensen og de fleste andre bevægede sig i simple, mere eller mindre snedige og solide Ræsonnementer, finder vi hos Heiberg et politisk System, Frugten af hans Omgang med Hegel og Gans. Eftersom Heiberg har lært af disse personligt, vil det være naturligt, om han i sine politiske Anskuelser ikke blot staar i Gæld til Hegels Encyklopädie fra 1817 og Philosophie des Rechts fra 1821, men at han har hørt Tanker og Formuleringer, der først senere blev trykt i den hegelske Filosofis ureglementerede Overlevering.

Den Statsopfattelse, der fæstede sig hos Hegel omkring Aarhundredskiftet, præges først og fremmest af, at Statens Væsen er Magt¹,

¹ Franz Rosenzweig: Hegel und der Staat I, 104.

hvad der, da det drejer sig om en idealistisk Filosofi, atter vil sige, at Staten er Vilje¹. Staten er selve Naturens og Naturfornuftens Vilje, der vælger sig en Inkarnation; den er „Fornuftens Aabenbaring i det Verdslige“² og fremtræder som tænkende og handlende: „Der Staat weiss . . . , was er will, . . . ; er wirkt und handelt deswegen nach gewussten Zwecken, gekannten Grundsätzen, und nach Gesetzen, die es nicht nur an sich, sondern fürs Bewusstsein sind; und ebenso, insofern seine Handlungen sich auf vorhandene Umstände und Verhältnisse beziehen, nach der bestimmten Kenntniss derselben“³.

Staten lærer man at kende paa to Maader. Hegel hævder jo, at hvad der eksisterer, er fornuftigt, og omvendt; altsaa kan man enten lade Systemet udvikle sig selv og være forvissat om, at Resultatet nok skal vise sig at stemme med Virkeligheden (saaledes i Hegels Philosophie des Rechts), eller man kan betragte Virkeligheden og se, at den ganske selvfølgelig ender med at gaa op i Systemet (saaledes i den efter Hegels Forelæsninger udarbejdede „Philosophie der Geschichte“, først trykt ved Gans 1837). I begge Tilfælde er det karakteristisk, at Fornuften i det eksisterende følger sin egen Lov; menneskelig Indgriben i Naturens Gang bliver kun Makværk, ufornuftigt og altsaa ikkeeksisterende: „Was man so eine Konstitution machen nennt, ist . . . in der Geschichte niemals vorgekommen, ebensowenig als das Machen eines Gesetzbuches; eine Verfassung hat sich aus dem Geiste nur entwickelt identisch mit dessen eigner Entwicklung“ etc.⁴. Der kan ikke her tages Hensyn til menneskelig Tænkning, som med sin smaalige Logik ganske kommer til kort.

I den politiske Diskussion er det altsaa ifølge Heiberg „en total Mis-kjendelse af Tiden“, naar Parterne argumenterer „med Grunde, Sophisternes af Socrates reducerede Methode, der, som bekjendt, kun bringer det til en større eller mindre Grad af Sandsynlighed, aldrig til fuldkommen Vished“⁵. Heiberg vil mene, at Christensens Resultat i den frie Presse ikke kan være „sandt“, for „det fra sine Præmisser adskilte Resultat indeholder aldrig Sandhed, thi Sandheden er en Idee, men det isolerede Resultat er ideeløst, og bliver ikke Andet

¹ Encyclopädie 1817, 266: „der allgemeine, an und für sich seyende Wille . . . der letzte Zweck der Welt“. ² Heiberg, II, 407; cf. Gans: „Es ist der Gang Gottes in der Welt, dass der Staat ist; sein Grund ist die Gewalt der sich als Wille verwirklichenden Vernunft“ (Hegel VI, 349). ³ Hegel VI, 207, cf. Gans, ibid. 354. ⁴ Hegel V, 448. ⁵ Heiberg X, 334; cf. Heibergs og Hegels Logikker, der er alt andet end aristoteliske.

end en Mening; men uagtet en Mening kan stemme overens med Sandheden, saa er den dog, qua Mening, aldrig sand"¹.

Den ideale Stats gradvise Opstaaen lærer vi af Historiens Gang, „eftersom Historien ikke foregaar paa Mechanikens Enemærker“², Ogsaa her viser det eksisterende sig at være fornuftigt: „Dass Vernunft in der Geschichte sei, wird theils wenigstens ein plausibler Glaube sein, theils aber ist es Erkenntnis der Philosophie“³. Man maa altsaa forkaste Drømmen „om een eneste Statsforfatning“⁴: „I Politiken er det endnu kun de ganske Udannede, som fordrer en absolut gyldig Statsforfatning, uden nationale Differenser“⁵; Verdenshistorien viser netop de nationale Differencers Betydning, hvorledes et givet Folk kun evner at realisere Staten til et vist Punkt, saaledes at de forskellige Folks Forfatninger bliver lige saa mange Billeder af Ideen paa dens forskellige „Udviklingstrin“⁶. I Politiken er der da kun „et eneste Gode, som det kommer an paa, nemlig Statens Udvikling til et høiere Standpunkt, hvorpaa dens Idee er fuldkommener realiseret end paa det foregaaende Trin“⁷; det er Individernes Tilfredsstillelse „at de have Deel i Udviklingen“⁸; men i en given Nation gaar Udviklingen som sagt kun til en vis Højde, til Nationen „har røgtet sit Kald i Verdensstyrelsens Tjeneste“⁹, og saa har den blot at udslettes til Fordel for en ny Nation med endnu større Muligheder. Hvert enkelt Folks Bestemmelse, siger Hegel, „ist nur eine Stufe auszufüllen und nur ein Geschäft der ganzen Tat zu vollbringen“¹⁰. Ofte erindres om Schillers Ord, at Verdenshistorien er Verdensdommen¹¹.

Altsaa bliver der formelig Tale om en kulturel Prædestination; de nuværende primitive Folkeslag er ikke „bestemte til at udvikle Culturen som Nationer, men kun til at modtage den under den Forudsætning, at de selv tilintetgøres som saadanne og amalgameres med de Folkeslag, som Historien har prædestineret til at være dens Or-

¹ Heiberg X, 213; cf. Gans om en Institution som Juryen: „Es soll hier eine Gewissheit erlangt werden, keine Wahrheit im höheren Sinne, welche etwas durchaus Ewiges ist“ (Hegel VI, 344) eller Hegel selv om den elendige Leden efter simple Grunde: „Es ist die Zeit gekommen, dass man nach der Vernunft der Sache fragt“ (Hegel VI, Anhang, 5). ² Heiberg II, 397. ³ Hegel V, 461.

⁴ Heiberg X, 381. ⁵ Heiberg X, 328; cf. Hegel, hvis Retsfilosofi tager Afstand fra „einen Staat, wie er sein soll, konstruieren zu sollen“ (Hegel VI, 15), og Gans om samme „müssige Frage“ ibid. 358. ⁶ Heiberg X, 308. ⁷ Heiberg X, 335. ⁸ Heiberg X, 336. ⁹ Heiberg X, 355. ¹⁰ Hegel V, 457. ¹¹ Hegel VI, 271; V, 457 = Encyklop. 1817, 277.

ganer, og som derfor bære Udviklingens Spire i sig"¹. Der vil ikke være Muligheder for et Studium af et vordende Kulturfolk i dets „Naturtilstand“, for Sammenligningen med „Africas, Americas og Sydsø-Øernes Indfødte“ bliver umulig; den kan ikke „meddele os nogen tilsvarende Anskuelse af den Menneskeheds Vugge, hvori Spiren virkelig var tilstede, og hvori det slumrende Barn allerede havde modtaget Udvælgelsens Gave“².

Idetheletaget er primitiv Kultur noget, Hegelianere ikke vil anerkende. Først naar en Stat er opstaaet, bliver der Mulighed for Historie og Historieskrivning; først med Staterne „er Historiens rette Skueplads beredt“³; hvad der ligger før dette Punkt, kan være Slægtsregistre og Familiekrøniker, Revolutioner, Folkevandringer og de voldsomste Forandringer: Historie er det ikke, og Historieskrivning ikke heller. „Først i Staten ere klare Gjæringer forhaanden; dermed følger den første Klarhed i Bevidstheden om dem, og dermed følger igjen Trangen til at opbevare dem i Erindringen, og Evnen til at gjøre det“⁴.

Hvis man nu nærmere betragter den hegelske Stat, saa viser der sig — som venteligt ud fra Sætningen om det eksisterendes Fornuftighed — en paafaldende Overensstemmelse mellem Berlinerprofessorens Teori og Preusserstatens Praxis. Det er Modsætningen fra 1789 mellem Fyrsten og Folket, der giver Problemstillingen, og Svaret er, som det maa være i Reaktionens Tid, at „die monarchische Verfassung ist die Verfassung der entwickelten Vernunft; alle andere Verfassungen gehören niedrigeren Stufen der Entwicklung und Realisierung der Vernunft an“⁵; ogsaa Arvefølgen lader sig fornuftsmæssigt begrunde⁶. Fyrsten er Statens inderste Kærne: „Das Volk, ohne seinen Monarchen ist die formlose Masse, die kein Staat mehr ist“⁷; i Fyrsten naar Viljen sin højeste Potens: „Das letzte grundlose Selbst des Willens und die damit ebenso grundlose Existenz, als der Natur anheimgestellte Bestimmung, — dies Idee des von der Willkür Unbewegten macht die Majestät des Monarchen aus“⁸. Det vil forstaas, at naar „Fædrelandet“ om et vist Lovforslag skriver,

¹ Heiberg II, 412 f. ² Heiberg II, 413 f. ³ Heiberg II, 395. ⁴ Heiberg II, 399; det er, som Heiberg fremhæver, tildels „meddeelt med Hegels egne Ord“, cf. Hegel V, 459: „ein Volk ohne Staatsbildung (eine Nation als solche) hat eigentlich keine Geschichte“ osv. ⁵ Hegel V, 450. ⁶ Hegel V, 451. ⁷ Hegel VI, 230. ⁸ Hegel VI, 233.

at selvom dette „kunde siges at medføre en Formindskelse af Kongens souværene Myndighed, selv da vilde den Tilstand, hvori vi befinde os, retfærdiggøre en Petition fra Stænderne, som gik ud paa at anbefale det“, saa maa Heiberg svare: „Jeg kan spare mig at commentere over disse Ord. At anføre dem, er Commentar nok“ etc.¹. Aaret 1660 bliver det store Vendepunkt, som Heiberg gentagne Gange nævner med Ærbødighed²; han finder den smukkeste Overensstemmelse med Historiens Filosofi: „Hos os er den absolut-monarchiske Statsform opstaaet efter en foregaaende friere Forfatning. Denne Omstændighed kan dog næppe være uden al Betydning“³.

Som Kongedømmets Vaabendragere har Hegel og Heiberg deres haardeste Kampe at bestaa med de demokratiske Rørelser, som siden 1789 ikke mere lod sig mane i Jorden, og som fra Majestætens tyske Besiddelser ogsaa banede sig Vej op i Danmark. Systemet er en uforsonlig Modstander af Demokratiet og Menneskenes „saakaldte medfødte og naturlige Rettigheder“⁴; det er for Heiberg „den gamle Vildfarelse om Folke-Souverainiteten“⁵, „den overfladiske Statsfilosofi“⁶, „de overfladiske, atomistiske, fra det forrige Aarhundrede overlevede Statsrets-Principer, som blot tjene til at forvirre Spørgsmaalet“⁷. Heiberg gør de Ord til sine, at „naturlige Rettigheder og naturlige Tilstande modificeres væsenligen ved Statens positive Institutioner“⁸; Menneskerettighederne er ham „en besynderlig Modsigelse, thi i Naturtilstanden har Individet ingen Rettigheder, fordi det ikke er Menneske“⁹. Det er altsammen i bedste Overensstemmelse med Hegel, der bestandigt tager Afstand fra, „dass ein Naturzustand erdichtet worden ist, in welchem das Naturrecht gelten solle“¹⁰, og som navnlig karakteriserer Demokratiet med Glosen Atomisme. Kants Tanke, at det enkelte Menneskevæsen er et Formaal i sig selv, bliver med Flid holdt ude af Hegels Retsfilosofi; som Heiberg skriver: „Det er et eneste Gode, som det kommer an paa, nemlig Statens, ikke eensidigen Folkets, Udvikling til et høiere Standpunct, hvorpaa dens Idee er fuldkomnere realiseret end paa det foregaaende Trin. Om Borgerne derved komme i Besiddelse af flere Goder, eller ikke, er aldeles ligegyldigt, thi Staten er ikke til for Borgernes Skyld, men

¹ Heiberg X, 294. ² Heiberg X, 295; 340. ³ Heiberg X, 311. ⁴ Heiberg X, 239; cf. 336. ⁵ Heiberg X, 340. ⁶ Heiberg X, 214. ⁷ Heiberg X, 255. ⁸ Heiberg X, 389. ⁹ Heiberg X, 239. ¹⁰ Encyklop. 1817, 264 = Hegel V, 426; det vil erindres, at „Naturfolk“ ikke havde Filosofiens Interesse.

Borgerne for Statens¹; „Staten har . . . sin Autoritet af sig selv, ikke af sine Borgere; disse skulle tvertimod bøje sig under dens Magt“². Det er rene Ord, som Hegel ogsaa har dem: „Der Staat ist . . . nicht . . . der Schutz und die Sicherung des Lebens und Eigentums der Individuen . . . vielmehr ist er das Höhere, welches dieses Leben und Eigentum selbst auch in Anspruch nimmt und die Aufopferung desselben fordert“³. Herudfra maa man naturligvis betragte den almindelige Stemmeret som „Statens Opløsning, det er Atomismen, udtalt med rene og tydelige Ord“⁴, og Demokratiets andet Hovedvaaben, det frie Ord, har heller ikke Heibergs Gunst. Han lader sin Kandestøber begejstres over Kjøbenhavnsposten, at det er lykkedes „at give dette Blad hvad Fransk mændene kalde la couleur d'un journal, stikle paa Adels-Aristokratiet, uagtet et saadant ikke eksisterer, og af gode Grunde ikke kan eksistere her i Landet; fremdeles paa Regjeringens Partiskhed i Embeders Besættelse, paa uvedkommende Personers Indflydelse o. s. v., thi da alt dette finder Sted i de frie Stater, England og Frankrig, saa bør det, til Lettelse af Oversigten og til Beqvemmelighed for vore Politikere være ligesaa hos os“⁵. Den sidste Rest af Ære fortaber en Mand, naar han optræder anonymt i Pressen⁶. I Kritikken af Christensens „Den frie Presse“ finder Heiberg den almindelige Motivering af Trykkefriheden højst latterlig: „Jeg siger: høist latterlig; derfor har jeg ogsaa allerede for længe siden taget mig den Frihed at anvende dette til comisk Brug. Ledermann siger nemlig, „at han lever af at gjøre opmærksom paa Misbrug“, og han bestyrker det med det Ønske: „Gid der dog vilde passere nogen Uorden herude, for at vi kunde faa Noget at klage over i Bladet““⁷. Saaledes er for Hegel „die Freiheit, zu reden und zu schreiben, was man will“ en Vederstyggelighed: „Solches Reden gehört der noch ganz ungebildeten Roheit und Oberflächlichkeit des Vorstellens an“; Pressen er „die Befriedigung jenes prickelnden Triebes, seine Meinung zu sagen und gesagt zu haben“⁸; og i Gans' Zusätze siges rent ud om Folkets Røst, at „wer . . . sie . . . nicht zu verachten versteht, wird es nie zu Grossem bringen“⁹.

Det er med udsøgt Ironi, at Heiberg lader sin Kandestøber, ved Mediteren over de politiske Tilstande, forville sig fra det demokra-

¹ Heiberg X, 335. ² Heiberg X, 337. ³ Hegel VI, 90. ⁴ Heiberg X, 339.

⁵ Heiberg X, 263. ⁶ Heiberg VI, 276 f. ⁷ Heiberg X, 246. ⁸ Hegel VI, 258.

⁹ Hegel VI, 367.

tiske Udgangspunkt over i noget, som en Ven betegner som Hegelianisme. „Ved disse Ord“, udbryder Kandestøberen, „havde jeg nær faaet en pølsk Besvimelse. „Hvorledes!“ udraabte jeg: „Jeg, som aldrig har læst et Ord af den ultra-monarchiske Philosoph, hvis System er paa Regjeringens Befaling blevet indført i de preussiske Stater, jeg skulde, ledet ved mit eget Raisonnement, være stødt sammen med ham, som er en Støtte for Magthaverne“ osv.¹. Her kan man hefte sig ved Ordet ultramonarkisk. Hegels Stat er netop saa overdreven enevældig, at Monarkiet bliver mere et Princip end en Realitet; i Virkeligheden kommer Magten til at ligge hos Embedsstanden, hvad der stemmer vel med Tilstanden i den Tids Preussen og ikke mindre med Forholdene i Danmark. Naar Statsformen som i disse Lande er fast og velorganiseret, saa har Kongen ofte blot „seinen Namen zu unterschreiben“²: „Er hat nur Ja zu sagen, und den Punkt auf das I zu setzen“³. Statens Rygrad bliver Middelstanden, hvortil Statsembetsmændene hører⁴. Oprindelig havde Hegel stillet Militæret paa denne Plads, Statens Væsen var jo Magt; Rester af denne „Stand der Tapferkeit“ og „Verteidigung des Staates“ findes hist og her⁵, men oftere tales om den „tænkende Stand“⁶ som Statens Kærne; den kan dog immervæk hedde „Stand der Tapferkeit“⁷.

Denne tænkende Stand har som Opgave at vejlede det brede Folk til Opfyldelse af Statens Vilje. Hertil kræves just Mænd af Faget, Folket selv er og bliver umyndigt. „Zu wissen, was man will, und noch mehr was der an und für sich seiende Wille, die Vernunft, will, ist die Frucht tiefer Erkenntnis und Einsicht, welche . . . nicht die Sache des Volkes ist“⁸; ifølge Heiberg véd Publikum „aldrig selv, hvad det trænger til; det er ligesom et spædt Barn, der griber tilhøre, naar det vil tage noget, som ligger tilvenstre. Hvad Publicum føler Trang til, er altid et ganske Andet end Det, som det forlanger, og det har selv ingen Anelse om dets Beskaffenhed, før En eller Anden har fundet og meddelt det“⁹. Den Tanke, at enhver skulde være moden til politisk Virksomhed, „dass nämlich alle sich auf diese Angelegenheiten verstehen, ist ebenso abgeschmackt, als man sie dessen ungeachtet häufig hören kann“¹⁰. Den der skal bestemme i Statens

¹ Heiberg X, 277. ² Gans i Hegel VI, 360. ³ Gans i Hegel VI, 361. ⁴ Gans i Hegel VI, 363; cf. Rosenzweig II, 151, der peger paa Aristoteles' μέσοι. ⁵ Encyklop. 1817, 275; Hegel V, 456; Gans i Hegel VI, 369. ⁶ Hegel V, 437. ⁷ Hegel V, 456. ⁸ Hegel VI, 246. ⁹ Heiberg IX, 15. ¹⁰ Hegel VI, 252.

Anliggender maa først og fremmest besidde „Geschäftskenntnis, Fertigkeit und Geistesbildung“¹. Hegel taler uden Sympati om Englands Parlament, denne ejendommelige Institution „deren Mitglie­der . . . ohne Instruktion, Verantwortlichkeit, ohne Beamte zu sein, über die Gesamtangelegenheiten des Staates beschliessen“²; han vil kræve „theoretisches Studium, wissenschaftliche Ausbildung, praktische Vorübung und Erfahrung“ overfor denne Forsamlings „rohe Ignoranz“, eine bloss in Gesellschaften, durch Zeitungen und Parlamentsdebatten erlangte Bildung“ og „die meist nur durch Routine erworbene Geschicklichkeit der Rechtsgelehrten“³; han maa foretrække „Stille des Nachdenkens“ fremfor „Pomp und Lärm der formellen Freiheit“⁴.

Det fremgaar af det hidtil udviklede, at Hegels Statsfilosofi ikke kunde være blevet meget anderledes, hvis den ene og alene havde været anlagt paa at forsvare den formelt monarkiske og reelt bureaukratiske Reaktion i Preussen. Hvis man imidlertid vilde mene, at Systemet udelukkende var opstillet til dette Formaal, skulde man gøre Hegel Uret. Systemet er en naturlig Følge af Sætningen om Magt og Vilje, saaledes som denne Sætning i Napoleons Tidsalder kunde begejstre en Digter og lade sig udfolde til sidste Konsekvens af en Tænker, og Systemet er først sent blevet knyttet til den preussiske Stat. Dog maa selv en næsten lidt for sympatisk indstillet Forsker som Rosenzweig indrømme, at „es ist ihm mehr als einmal geschehen, dass er die geschichtliche Notwendigkeit der Sache und die persönliche Schlaueit ihres königlichen Vertreters allzu restlos in einander aufgehen lies“⁵; det kan ske, at naar man nærmere betragter Hegels Metode „so fehlt hier diejenige Selbstachtung, durch die sich sein Aufsatz von einem bestellten Panegyrikus hätte entscheiden müssen“⁶. Hos en mere kritisk Iagt­tager som Haym findes saadanne Passager flere Gange paa hver Side⁷. Ogsaa Heibergs Argumenter for Autoriteten og det bestaaende kan se lidt mærkelige ud; han vil illustrere det politiske med „et Exempel af Kirken“ og skriver da, at hvis Menighedens Medlemmer „troede sig berettigede til at unddrage sig den kirkelige Autoritet, og gjøre, Hver for sig, sin

¹ Hegel VII, 312; cf. 318: „Kenntnis, Erfahrung und Geschäftsroutine“; Gans i Hegel VI, 366: „Einsicht“; 367: „Tugenden, Talente, Geschicklichkeiten“.

² Hegel VII, 313. ³ Hegel VII, 301. ⁴ Hegel VII, 302 f. ⁵ Rosenzweig II, 39.

⁶ Rosenzweig II, 50. ⁷ Rudolf Haym: Hegel und seine Zeit², 357—391.

individuelle Mening gjældende,, saa vilde man ikke længere have en Menighed, men kun et kirkeligt Publicum, og factisk vilde Kirken være opløst, fordi den,, ikke kan undvære Autoriteten, og nødvendig maa staae i et Superioritets-Forhold til Individerne¹, og saaledes forvilder Heiberg sig fra sit hegelske Udgangspunkt over i noget, der nærmest maa betegnes som Katholicisme, og som skulde være en Hegelianer lige saa vederstyggeligt, som Hegel var for Heibergs politiserende Kandestøber.

For en moderne Læser er den hegelske Statsfilosofi navnlig interessant ved dens næsten krampagtige Modstand imod det stadig mere truende Demokrati, og dette gælder ogsaa dens heibergske Efterklang. Det er en yndet Teknik hos Systemets Mænd, at de opfylder Demokraternes Ønsker saaledes, at Idealernes vigtigste Egenskaber umærkeligen erstattes af deres mest kontrære Modsætninger. Demokraterne vil Frihed. Det vil Hegel tilsyneladende ogsaa. Det hævdes bestandigt, at Verdenshistorien, denne fortsatte Udvikling til Systemets højeste Spidse, er „der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit“², at den enkeltes Selvbevidsthed har sin „substantielle Freiheit“ i det hegelske Statsbegreb³, at Staten netop er „die Verwirklichung der Freiheit“⁴, at dens Ret er „die Freiheit in ihrer konkreten Gestaltung“⁵, at dens Nødvendighed er „eine Nothwendigkeit der Freiheit“⁶ osv. osv. Men den hegelske Frihed viser sig ikke ganske at være den af Demokratiet begærede: „Mensch ist frey nur durch Bildung“⁷. Bildung, har vi set, indeholdes hovedsagelig af den tænkende Stand, der altsaa bør holde Hoben i Tømme. — Paa samme Maade gaar det, naar Demokraterne vil fremhæve selve det brede Folk som Samfundets Grundvold. Det er stik imod Systemet: „Eine Menge von Menschen kann sich den Titel von Volk geben, und mit Recht, denn das Volk ist diese unbestimmte Menge; von ihm aber sind die Behörden und Beamten, überhaupt die der organisierten Staatsgewalt angehörigen Glieder, unterschieden“⁸. Og dog finder vi ogsaa en mere strategisk Fremstillingsform; Heiberg fastslaar, at „Folkets Mening, forsaavidt som dette er kommet til rolig Besindelse, er den, som man overalt trænger til og maa ønske sig“⁹;

¹ Heiberg VI, 269. ² Hegel: Philosophie der Geschichte, ed. Reclam, 53.

³ Hegel VI, 195. ⁴ Gans i Hegel VI, 349. ⁵ Gans i Hegel VI, 296. ⁶ Gans: Vermischte Schriften II, 206. ⁷ Hegel VI, Anhang, 36. ⁸ Hegel VII, 322 f.

⁹ Heiberg X, 319 f.

men saa er der jo ogsaa noget spidsfindigt i Formuleringen: „Folket, det vil sige den langt overvejende Majoritet af de gode og fornuftige Borgere“¹. Heiberg opstiller en Forskel mellem „Folk“ og „Publicum“², saaledes at Publikum bliver en „grødet“ eller „atomistisk“ Masse, medens Folket netop bliver identisk med den Dannelsesgruppe, der bør lede Staten, saaledes at vi nu igen staar ved den „tænkende Stand“. — Endvidere vil Demokratiet jo anse den offentlige Mening for en vigtig Instans i Statens Maskineri, og den offentlige Mening optræder da ogsaa hos Heiberg og Hegel; men ved nærmere Eftersyn viser Folkets Røst sig hos disse at være, hvad man kunde vente: „En offentlig Mening maa altid udgaa fra Folket, Publicum har ingen“³; dette er ikke saa langt fra Tilsnigelsen paa et vist Stadium af Hegels System, hvor den offentlige Mening faktisk udtrykkes af Embedsstanden⁴; altsaa finder vi ogsaa bag denne Forklædning den „tænkende Stand“. — Endelig vil Demokratiet fremfor alt kræve en Folkerepræsentation ved lige og almindelig Valgret; det bliver derfor interessant at se, hvorledes Systemet opfanger dette stærke Krav i Tiden. Det nægtes aldeles ikke, at Repræsentation kan være paa sin Plads; det rummer vidtløftige, herhenhørende Organer. Men atter er det lykkedes at give en demokratisk Terminus et højst udemokratisk Indhold. Den hegelske Folkerepræsentation er i Overensstemmelse med, maaske udarbejdet efter, den Forfatning, Napoleon gav Italien med „Berechtigung zur Repräsentation nach den Klassen von Possidenti, Dotti, Merchanti“⁵, og Systemet maa afvise alle andre, mere demokratiske Repræsentationsformer. „Alle de nuværende Constitutioner,“ skriver Heiberg og mener dermed de forhaandenværende, udenlandske Demokratier, „have meer eller mindre optaget det feilagtige, atomistiske Princip, at Repræsentationen skal være en Repræsentation af Masser, istedenfor af Organismer, af Individuer istedenfor af Stænder og Corporationer, og have derfor

¹ Heiberg X, 320. ² Heiberg IV, 401 f. og navnlig VI, 263; lignende Forsøg hos Hegel f. Ex. Encyklop. 1817, 274 med Omtalen af „das Extrem der Einzelheit, das in seiner abstrakten Bestimmung die bloss collective Form eines Aggregats von Vielen hat, und so zuweilen den falschen Namen Volk fuhr“; cf. Hegel V, 452: „Das Aggregat der Privaten pflegt . . . häufig das „Volk“ genannt zu werden; als solches Aggregat ist es aber vulgus, nicht populus“ cf. ogsaa Rosenzweig I, 133 om Forskellen mellem „Menge“ og „Volk“. ³ Heiberg IV, 281. ⁴ Rosenzweig I, 189; II, 148; cf. Rosenzweig II, 5 om Fænomenets „Wiederspiegelung der napoleonischen Spielart des aufgeklärten Despotismus“. ⁵ Hegel VII, 305; cf. Rosenzweig I, 193 f., 219; II, 5.

etableret et Valg efter Districter"¹. „Den bestemte Standsforskjel“, hedder det, „er det første Skridt til Samfundets politiske Organisation“². Stænderne i det hegelske System er Organer, der regulerer den Stemmeret, der ikke helt kunde afvises. Naar den faatallige „tænkende Stand“ skal optræde ligeberettiget med Samfundets to øvrige, mere talstærke Stænder, der endda repræsenteres efter kapitalistiske Principper, saa forstaas det, at Stemmeretten, selvom den nok bliver almindelig, absolut ikke bliver lige, og at det reaktionære Princip er iagttaget. Heraf Hegelianernes Interesse for det komplicerede Stænderapparat. Naar Befolkningen skrider til Valg „liegt es unmittelbar nahe, dass dies diese tut als das, was sie ist, — somit nicht als in die Einzelnen atomistisch aufgelöst und nur für einen einzelnen und temporären Akt sich auf einen Augenblick ohne weitere Haltung versammelnd, sondern als in ihre durchin konstituierten Genossenschaften, Gemeinden und Korporationen gegliedert, welche auf diese Weise einen politischen Zusammenhang erhalten. In ihrer Berechtigung zu solcher von der fürstlichen Gewalt aufgerufene Abordnung findet die Existenz der Stände und ihrer Versammlung eine konstituierte, eigentümliche Garantie“³. Ud fra denne Teori kan Heiberg med Overbevisning slaa fast, at „da al politisk Autoritet, al politisk Berettigelse hviler i Staten, saa ere Individerne, som saadanne, politisk uberettigede“, at da Staten er en Organisme, saa er her „intet andet politisk berettiget, end hvad som selv er organiseret altsaa Stænder og Corporationer“, at man ved Organisation af Valg maa undgaa „at etablere Valg efter Districter“, men hellere inddele efter „de substantielle nationale Interesser“ osv.⁴. Selv Rosenzweig er ikke blind for, at der i Systemet foreligger en „Verbindung von nationaler Machtpolitik mit freiheitlichen Ideen und Phrasen“⁵; i sin Iver efter at fastholde Repræsentationen af Stænder fremfor Repræsentationen af Individier præsterer Heiberg Argumenter, der kan være lige saa ejendommelige, som naar han vilde redde selve „Autoriteten“; han mener „at Individier aldrig kunne repræsenteres,

¹ Heiberg X, 338; cf. Gans, Vermischte Schriften II, 142 f. om „die atomistische Ansicht vom Staate, die in den Wahlen nur die allgemeine Bevölkerung, das zufällige Nebeneinanderwohnen ins Auge fasst, ohne den innerlichen Zusammenhang des gleichen Gewerbes und seine Genossenschaft zu ergreifen“. ² Heiberg II, 404. ³ Hegel VI, 251. ⁴ Heiberg VI, 270 f. ⁵ Rosenzweig I, 114.

fordi en Repræsentant selv er et Individ, og Ingen kan repræsentere hvad han selv er, men kun et Andet“¹.

Saa megen mere Grund er der til at fremhæve Heibergs lykkelige Brug af Hegels Statslære paa et temmelig overraskende Omraade, nemlig i den sønderjyske Sag. Hegel fremstillede Staten som en Ring af sammensnoede Ringe: Stænder, Corporationer m. m., og Heiberg fremstiller i en Afhandling fra 1842 om „det Nationale og det Provindsielle“ det internationale Samfund saaledes, at Nationerne bliver de Enheder, der ikke har nødvendigt at støtte sig til hinanden, medens Provinserne bliver dem, der kun kan eksistere som Dele af noget større. Saa talte Hiort Lorenzen Dansk og fik det spændte Forhold mellem Nationalisterne i Sydjylland til at briste; og i Januar 1843 skriver Heiberg i sine „Intelligensblade“ om „Dansk og Tysk“. Det lykkes ham her at opstille Problemet saaledes, at det drejer sig om Striden mellem det dansk-nationale og det tysk-provinsielle, idet Tyskheden i Sønderjylland opfattes som et ganske lokalt Fænomen med Centrum i Kiels Universitet, og „som Repræsentant for tysk Dannelse er Kiel et Nul for det dannede Tydskland“². Der konkluderes altsaa, at „det er en ulige Kamp imellem det Provindsielle og det Nationale, og hiint er a priori bestemt til at bukke under for dette. Saaledes er idetmindste Forholdet mellem det Provindsielle og det Nationale indenfor samme Nations Grændser; men i hvor meget højere Grad maa det ikke gjælde, naar den ene Nations Provindsialisme giver sig i Kamp med den anden Nations Nationalitet? Det, som gjør truende Miner imod os, er altsaa kun en tysk Provindsialisme“³.

Man forstaar, at et Ræsonnement som dette fandt „almindelig Anerkiendelse“ og indbragte Heiberg Mynsters „oprigtige og hiertelige Tak“⁴. Det var en lignende Betragtningssmaade, der ved den anden Folkefest paa Høiskamling Aaret efter fik Ploug til at erklære, at det var „strengt taget, maaskee kun 30 dumdristige Schleswig-holsteinere, der havde kastet Feidehandsken til 6 Millioner Skandinaver“⁵. Men det viste sig jo, at disse Opstillinger var mere lyrisk Propaganda end historisk Realitet, og fra et hegelsk Synspunkt maa de siges at være mere udarbejdet til Lejligheden end med Hensyntagen til Systemet i dets Helhed. Politisk set er Heiberg en Dilettant

¹ Heiberg VI, 271. ² Heiberg X, 386. ³ Heiberg X, 392. ⁴ Breve fra og til J. L. Heiberg, 174. ⁵ Fædrelandet, 8/7 1844.

i Forhold til Hegel. Denne er Skabér af Systemet, der, hvor tilsneget og fortegnet det end kan være, altid maa betage Læseren ved dets Dristighed og Principfasthed; hans Filosofi er et af de faa Steder, hvor man ser Dialektikken flytte Bjerge. Heiberg er Disciplen, der udaf Systemet plukker nogle Enkeltheder til nærmere Bearbejdelse, men som ikke altid sørger for, at den nærmere Bearbejdelse bliver i Mesterens Aand. I justfremførte Exempel ser vi, at medens Statens indre Organer hos Hegel er Stænderne, lette at definere og afgrænse, saa er de hos Heiberg Provinserne, hvad der for det første strider direkte mod Systemet og for det andet medfører Besvær med Definition og Afgrænsning; Problemet er jo, „*hvorfor de provindsielle Eenheder skulle ophæves i den nationale, men de nationale Eenheder derimod ikke i en universel eller cosmopolitisk*“¹; Besvarelsen heraf er ikke helt fasttømret. Og hvis vi nærmere betragter selve Hovedtanken i det hegelske Statsbillede, faar vi et tilsvarende Resultat. Statens Væsen var Magt og Vilje, og Staten udviklede sig af sig selv og efter sine egne Love. Hegel befinder sig her i paafaldende Mod-sætning til det forrige Aarhundredes Teoretikere, der som Regel var stærkt præget af den Tanke, at Summen af de manges Egoisme er den gode Stat, at Staten er stiftet til Gavn for Mennesket osv. Noget af det mest interessante ved Philosophie des Rechts er, at Hegel ikke eet Sted anvender det Argument til bedste for sin Stat, at den er et Middel til Menneskets Vel; aldrig appelleres der til Borgernes Egoisme. Højest kan det hedde, at det „Allgemeine“ for primitivere Kredse „als Mittel erscheint“²; i Princippet er det almene aldrig Middel, men Maal. Saaledes altsaa i Philosophie des Rechts. I de bevarede Afspejlinger af Forelæsningerne over denne Bog og i andre af Hegels Skrifter finder vi somme Tider en noget mindre principfast Fremstilling³. Som Regel optræder Egoismen dog kun som samfundsdannende Faktor indenfor „die bürgerliche Gesellschaft“⁴, og saaledes har Hegel altsaa paa dette Punkt — ligesom paa en ganske

¹ Heiberg X, 371. ² Hegel VI, 157. ³ Hegel VI, Anhang 86: „Mein Wohl erweitert sich von selbst sogleich zum Wohl Anderer, da mein Wohl nicht bestehen kann ohne das Wohl Anderer“; Gans i Hegel VI, 352: „Man hat oft gesagt, der Zweck des Staates sei das Glück der Bürger; dies ist allerdings wahr“.

⁴ Hegel V, 441: „In der bürgerlichen Gesellschaft ist die Befriedigung des Bedürfnisses der Zweck“; Gans i Hegel VI, 334: „In der bürgerlichen Gesellschaft ist jeder sich Zweck“; 346: „Die bürgerliche Gesellschaft muss ihr Mitglied schützen“.

anden Maade med Hensyn til Stænderne — opstillet et Organ i Systemet til Opfangelse af menneskelig Egoisme, der ikke bør naa op i selve Statens højere Regioner; men dette Organ mangler hos Heiberg.

Resultatet er, at Heiberg trods alle sine mange — tidligere citerede — hegelske Udtalelser ikke har noget principielt Standpunkt overfor det Spørgsmaal, om Staten regerer over Mennesket, eller om Mennesket regerer over Staten. Han vover sig ind i Udredninger, hvor det hedder, „at den individuelle Frihed maa indskrænkes til Bedste for den almindelige, eller at Individet maa underordne sig det Hele; men Individet behøver ei engang at indskrænke sig for det Heles Skyld; det gjør det lige saa meget for sin egen Skyld, da det ikke selv kan bestaa udenfor det Hele“¹, og rent galt gaar det i hans Reflexioner over Magtens Oprindelse, hvor han nok vil „indrømme, at det først er fra Individerne, at Magten modtager sin Berettigelse, naar man kun erindrer, at hvad den saaledes modtager, er dens Eget og ikke deres“². Heiberg besidder langt fra den til Systemets Opretholdelse nødvendige Principfasthed. Karakteristisk er det, naar han, der efter de bedste hegelske Mønstre havde kritiseret de politiske Partier, der argumenterede „med Grunde, Sophisternes af Socrates reducerede Methode, der, som bekjendt, kun bringer det til en større eller mindre Grad af Sandsynlighed“ etc., naar han et Aar efter ganske taber Masken og erklærer, at „i det Politiske . . . gjælder . . . stedse et Pro og et Contra, og Afgjørelsen maa finde Sted ifølge overveiende Grunde“³.

Heiberg kan saaledes ikke siges at være den nærmeste til at paa-staa, at Balthazar Christensens Skrift bevæger sig „i lutter Inconsequenser og Modsigelser“⁴, at der kun er eet, „hvori Hr. Christensen er consequent, og det er i at modsige sig selv. I hans Conclusion ligger altid og consequent det Modsatte af hvad der laae i hans Præmisser“⁵, at Johannes Dam Hage, Christensens Aandsfælle i Trykkefrihedssagen „er i Modsigelse baade med sine egne Ord og med hvad der er almindelig bekjendt“⁶, at Fædrelandet kendetegnes ved „frappante Modsigelser“⁷, eller til at satirisere over en til Formaalet opfundet Kandestøber, der ender med at erklære „I Sandhed, jeg veed ikke, hvorledes jeg sidder i det“⁸. Heller ikke er han den rette til at

¹ Heiberg X, 227. ² Heiberg X, 346. ³ Heiberg X, 378. ⁴ Heiberg X, 222.

⁵ Heiberg X, 232. ⁶ Heiberg X, 301. ⁷ Heiberg X, 305, cf. 293. ⁸ Heiberg X, 291.

stemple sine Modstandere som „æreløse“, fordi de skriver anonymt. Hans egen politisk-polemiske Metode er ikke forbilledlig. I 1836 havde han lagt Vægt paa den tidligere omtalte „factiske Omstændighed, at hos os er den absolut-monarchiske Statsform opstaaet efter en foregaaende friere Forfatning“, og dermed havde han understøttet Enevælden. I 1840 tillod ogsaa Sibbern sig en filosofisk Underbygelse af Absolutismen; men nu ser Heiberg tilsyneladende anderledes paa Sagen. Naar Sibbern „vil udlede, at det absolute Monarchi staaer paa et høiere Trin end det constitutionelle“, saa maa Heiberg protestere mod Følgeslutningen: „Hvad der allerede maa gjøre den mistænkt, er den factiske Omstændighed, at Hegel, hvem dog det paa-beraabte filosofiske Fremskridt fornemmelig skyldes, har i sin Statslære fremstillet det constitutionelle Monarchi som Statsforfatningens Ideal“¹. Nu er Hegels „constitutionelle Monarchi“ vitterligt ultramonarkisk, og Heiberg kan kun skrive som anført, fordi han hverken vil opgive sin Reaktion eller tage Ansvar for den. Noget lignende ses i hans Forhold til Faderen. Med ironiske Gaaseøjne havde J. L. Heiberg kritiseret „den frie Presse“: „Den „Tilsidesættelse og Ugunst“, som Skribenten her udsætter sig for, ved at mishage Regjeringen, er da i sine Virkninger fordetmeste ligesaa ubetydelig, som den „Opmærksomhed og Yndest“, han kan vinde ved at behage den, og synes derfor ikke at være noget Motiv for en kraftig Mand til at tilbageholde sine Yttringer“². Om P. A. Heiberg eller andre af Trykkefrihedsforordningen ødelagte Mennesker vilde anerkende en saadan Fremstilling, er vist tvivlsomt. — I et Brev af 1/5 1835 finder vi saa en Redegørelse for J. L. Heibergs Stilling i Trykkefrihedssagen, der maa forbløffe enhver, som ikke véd, at den gamle, halvblinde Heiberg var ude af Stand til selv at kontrollere de danske Journaler. Faderen har, forstaaeligt nok, ønsket at vide, om Sønnen var mellem Underskriverne paa den Adresse, der skulde besværgе Kongen om ikke at indskrænke Trykkefriheden, og Sønnen svarer: „... ce n'est pas à la demande d'un tel ou tel que j'ai signé, mais j'ai plutôt briqué cet honneur, en m'offrant moi-même, puisque les entrepreneurs de la liste, tout en la colportant dans presque toutes les maisons de la capitale, ont oublié la mienne, ou peut-être jugé à propos de l'éviter, ce que — entre nous soit dit — m'a paru fort ridicule de leur part,

¹ Heiberg X, 325. ² Heiberg X, 253.

vu que j'étais un des plus intéressés au sujet de la pétition"¹. Hvis man fulgte med i Københavns periodiske Presse, skulde man dog ikke være i Tvivl om, hvorfor Interimsbladenes Udgiver var blevet forbigaaet ved denne Lejlighed. Videre beklager J. L. Heiberg sig over, at man strax bliver „censé ultra-monarchique, ennemi de toute liberté“, naar man ikke vil „applaudir à une infinité de bêtises“; og naar han endelig kritiserer Trykkefrihedsselskabet saaledes, at „on avait cru jusqu'alors que notre législation, et surtout l'ordonnance de 1799, avaient fait assez pour la répression, et qu'il nous fallait plutôt un élargissement de notre liberté qu'une nouvelle restriction“² — saa har han vist givet en saadan Fremstilling af Sagen, at Rygtet om Sønnens faktiske Stilling til „Den frie Presse“, Trykkefrihedsselskabet og Trykkefrihedssagen næppe vilde kunne smerte den gamle i Paris. At karakterisere Trykkefrihedsselskabet som Organ for „une nouvelle restriction“ var kun muligt overfor den, der var aldeles afskaaret fra at læse den danske Presse, og som endog maatte lade sin Søn skrive Breve paa Fransk — til Højtlesning.

Man vilde tage fejl, hvis man mente, at den Reaktion, der saaledes viser sig hos J. L. Heiberg og andre Hegelianere blot er folkeforførende Snak om Frihed og „constitutionelt Monarchi“ til reel Begunstigelse for de gamle, kapitalistiske Tilstande. Man maa erindre, at Demokrati dengang maa have været Springet ud i det ganske uvisse. Man vidste, hvad man havde, men man vidste ikke, hvad man kunde faa, og den heibergske Politik er da først og fremmest karakteriseret ved Angsten for det uvisse. At lægge Magten i Mængdens Hænder, det var et Experiment, man kunde følge med Interesse, naar det foregik i ens ansvarsløse Ungdom og i et fremmed Land; at tage Ansvar for dette Experiment i sit eget Land, det kunde ikke tiltale eller tilkomme en Mand som J. L. Heiberg, der fra sin første Ungdom var opvoxet i den „tænkende Stand“, og det vilde være meget forlangt, at netop han skulde have forstaaet, at Mængden, „Publicum“, er en voxen Størrelse, der kan passe sig selv. Det var ikke det ultramonarkiske Magtbud, der var Heibergs politiske Hovedhjørnesten; det var Kulturen hos de ledende i Staten, der baade af ham og af Hegel blev opstillet som Statens Grundvold. Det er ikke, fordi Heiberg misunder Mængden dens Ret til Selvstyre, at

¹ Morten Borup: Heibergske Familiebreve, 73. ² Borup, 74.

han bliver reaktionær; men han kan umuligt forestille sig, at dette Styre af Mængden skal kunne hænge organisk sammen, at man paa en Grundlov med gentagne Debatter i to Kamre og tilbagevendende Folkeafstemninger skal kunne bygge saa fast som paa Fyrstens Vilje og Embedsmændenes Indsigt. Ved en demokratisk Udvikling maa for ham „Folket“, den „tænkende Stand“, drukne i Mylderet og al Kultur gaa til Grunde. Uden sin kultiverede Mellemstand vil den brede Masse være et hjælpeløst Offer for den virkelige Demagog. Saa er „det nyere Europas souveræne Monarchier“ at foretrække¹, for „i dem ere nemlig Folkets Cultur og den hele Tidsalders intellectuelle Standpunkt langt stærkere Garantier end nogensomhelst Charte eller Grundlov; thi en saadan kan omstødes af et despotisk Genie, men selv det største Genie knuses, hvis det giver sig i Kamp med Culturen“.

¹ Heiberg X, 312.

TAL OG ANDET FRA AARESTRUP OG BØDTCHER

AF

SØREN HALLAR

Disse Meddelelser er blot at betragte som Resultatet af indledende Undersøgelser til en sammenlignende Studie over de to Digtere. Maaske kan det vare længe, før Arbejdet er afsluttet; maaske kommer det aldrig saa vidt. Men da formentlig det allerede foreliggende Materiale kan være af en Smule Interesse, meddeles det her.

I Bødtchers „Digte, ældre og nyere“ (1856) findes 26407 Ord. Brøndum-Nielsens Udgave af de Samlede Digte (1940) er benyttet. Samme Ordantal er optalt hos Aarestrup i hans Digte, I—II, ved Oluf Friis (1918); hertil medgaar hele 1. Del og 2. Del til Side 66 til og med Linje 10 f. o. (hvis der er talt rigtigt, og det er der vistnok). Man faar saaledes kun en Del af de to Digteres Produktion med; men det kan have sin Interesse at sammenligne dem umiddelbart, og desuden er det ikke medtagne Stof ogsaa gennemgaaet og optalt og Forekomster af særlig Interesse noteret. Hensigten har naturligvis været at prøve, hvor meget en Fremgangsmaade som den anvendte kunde bringe, og Resultatet foreligger altsaa i det følgende. Det kan straks siges, at Tallene i deres Fordeling paa Farver og paa Objekter ikke viser meget store Forskelligheder mellem de to Forfattere og ikke giver saa meget, som det var haabet, til individuel Karakteristik af dem. Men paa den anden Side er Overensstemmelsen, hvis den virkelig er Udtryk for et vist (maaske delvis tidsmæssigt bestemt) Fællesskab, ogsaa af Interesse. Imidlertid maa man hele Tiden huske, at det kun er smaa Tal, der opereres med, hvorfor blot ringe Forskydninger kan forandre Billedet, saaledes at man maa være meget forsigtig med at drage vidtgaende Slutninger af Tallene alene, hvor de ikke ganske utvetydigt fastslaar et Resultat. Thi der findes jo ogsaa Tilfælde, hvor Tallene klart afslører karakteristiske Afvigelser

mellem de to Digttere, og for Resten maa det siges, at Betydningen af denne Optællingsmetode ikke alene og ikke først og fremmest ligger i Talresultaterne, men ogsaa, og maaske især, deri, at hver enkelt Anvendelse af et Farveord (eller Plante- og Dyreord) drages frem, undersøges, samles i Bunke med de andre og gøres til Genstand for Sammenligning. I Naturvidenskaben arbejder man overalt efter saadanne Principper.

Aarestrup anvender ialt 234 Farveord (af de 8 mest alm., blaa, brun etc.), Bødtcher 140, altsaa kun c. 60 % af Aarestrups. Aarestrup er i langt højere Grad Kolorist. I Forhold til det samlede Ordantal har Aarestrup en Farveprocent paa 0,89; Bødtcher kun 0,53 %.

Paa de 8 Farver er Fordelingen i absolute Tal saaledes:

	blaa	brun	graa	grøn	gul	hvid	rød	sort	Sum
Aarestrup.....	28	22	12	36	9	46	48	33	234
Bødtcher.....	11	20	6	11	9	29	42	12	140

Numerisk set er Aarestrup saaledes forud i alle Farver, undtagen i gult, hvor Tallene staar lige. Relativt er han forud i blaat, grønt og sort. Aarestrup har 167 % af Bødtchers Farver. Herefter skulde han i blaat, grønt og sort have henholdsvis 18, 18 og 20 Farver i Stedet for 28, 36 og 33. Til Gengæld har Bødtcher flest Farver i brunt, gult og rødt, 20, 9 og 42, mens han med 60 % af Aarestrups Farver kun vilde faa 13, 5 og 29.

Beregnet efter Tallene 234 og 140 faar de to Digttere følgende Procenter:

	blaa	brun	graa	grøn	gul	hvid	rød	sort	Sum
Aarestrup.....	12,0	9,4	5,1	15,4	3,8	19,7	20,5	14,1	100,0
Bødtcher.....	7,9	14,3	4,3	7,9	6,4	20,7	30,0	8,6	100,1

Graat og hvidt ligger saaledes talmæssigt hinanden meget nær hos Aarestrup og Bødtcher. Afvigelserne i blaat og grønt gaar det næppe an at tillægge større Betydning, i hvert Fald ikke den Betydning, at de vidner om stærkere Interesse for Naturen hos Aarestrup end hos Bødtcher. Begge Forfattere anvender praktisk talt alle deres grønne Farver paa Naturen, og her er altsaa Aarestrup stærkest repræsenteret, hvilket maaske skyldes hans større botaniske Interesse. Til Gengæld bruger Bødtcher 72 % af alle sine blaa Farver paa Naturen, Aarestrup kun 57 % af sine. Naar alt tages med, viser det sig i Virkeligheden, at Procenten er næsten den samme for dem begge, hvad Farveanvendelsen i Naturskildringen angaar.

Aarestrups Overvægt i det sorte skyldes bl. a. Farvens hyppigere Anvendelse paa Menneskelegemet, især paa Haaret: „Jeg kjender dig igjen i dit Haars sorte Hjelm“ (I, 102).

Til Gengæld faar Bødtcher i brunt Fortrinet af samme Aarsag: Farvens Benyttelse paa samme Objekt, her navnlig Huden og Øjnene. „Mens Vandet klart som Sølv flød Over hans brune Hænder“ (57). „Saadanne brune Øjne to, Hvori det varme Solskin boer“ (163). Mellem disse Figurer findes naturligvis en Del Italianere.

Vilhelm Andersen har været opmærksom paa de brune Farver hos Bødtcher og taler i den Anledning om hans brune Ateliertone (Litteraturhistorien, III, 403). Imidlertid kender han mange andre Farver end den brune, og kun i et enkelt Tilfælde kan man tale om en brun Tone i Billedet: „Den brune Dæmring sænkede som i Drømme Sit Slør om Bjerget og den stille By“ (117, Fiskeren i Nemi; sml. 150: „Brunlige Høst i Aftenglands!“).

Ogsaa Aarestrup bruger dog adskillige brune Farver paa det menneskelige Legeme, mest om Haar og Øjne:

En østerlandsk Parabel,	Og med ætherisk Glimren,
En yndig Læresætning	Vidtaabne, langsomt faldt
Var i de brune Lokker	Paa mig de brune Øine, —
og deres bløde Fletning. (I, 112.)	Tilstod mig Alting, Alt! (I, 146.)

En ejendommelig Forekomst findes hos Aarestrup:

Og endnu tidt mig Eensomheden favner
 Og trykker dybt i sine brune Skygger;
 Men Ro og Fred er ikke meer at finde. (II, 15.)

Hos begge Digtere kommer en Del brunt tillige fra Naturen, navnlig hos Aarestrup.

For det gule er det afgjort Naturen, der giver Overvægten hos Bødtcher, og her, ligesom i brunt for Menneskelegemets Vedkommende, Italien, der vejer til. (Sml. p. 57 ff. i mine: Sophus Claussen Studier. Sophus Claussens Italien har ogsaa meget gult.) Der er ganske vist kun 8 gule Farver i Naturen hos Bødtcher; men de gælder egentlig alle Italien, og Tiberfloden faar de 5 af dem. For Resten har Bødtcher kun een gul Farve foruden de 8 (172, om Kvindehaar, „guult som Høstens Rug“).

Aarestrups gule Farver frembyder intet særligt paafaldende. Paa Naturen anvender han dem om Planter (Iris, Løvetand), Blade og

Fugle (Ugle, Kakadue). Her, som ofte ellers, viser sig hans botaniske og zoologiske Interesse. Uden for Naturen træffes gult kun 3 Gange.

Endelig rødt, hvor Bødtcher ligesom i brunt og gult er forud for Aarestrup. Og her er han det ikke blot i enkelte eller i de fleste Klasser (Grupper af Objekter), men i alle, lige med Undtagelse af E-Klassen (Menneskelegemet; se om Klassebetegnelserne senere), og Forskellen er her yderst ringe og uden signifikativ Betydning. Alle andre Steder i rødt har han mere end 60 % af Aarestrups Farver.

Stærkest dominerer den røde Farve i Forhold til Aarestrup i B-Klassen, Lyset. Og det er her næsten altid Himlens Aftenrødme, han dvæler ved, ligeledes et Par Gange selve Solens Farve ved dens Nedgang. „Ikkun Klippens Tinder Og Ariccias de blege Kinder Rødme endnu aftenmat“ (85). Kun undtagelsesvis er det Morgenens røde Lys, der omtales, skønt han paa uforglemmelig Vis har besunget Morgenens Friskhed (i Mødet med Bacchus eller Piazza Barberina f. Eks.), og skønt netop Ordet frisk hører til hans Yndlingsord, hvorefter det vistnok er sjældent hos Aarestrup. Men maaske har Bødtchers Kærlighed til Morgenens været ret platonisk.

Ogsaa hos Aarestrup er Aftenens Rødme hyppigere end Morgenens. Farverne kan blive voldsommere:

See Skoven, Søen, fjerne Bjerge drikke
Den sidste Glands, glødende, purpurrøde! (II, 23.)

Men i det hele ofrer han ikke Himlens Farver større Opmærksomhed; karakteristiske, om end ikke at opfatte bogstaveligt og almengyldigt, er Versene:

Tilgiv, Natur, jeg saae det dengang ikke;
Isauras Kinder saa livsaligt gløde —
Tilgiv — jeg ændsede ei din Aftenrøde! (ib.)

A-Klassen (Naturen) i rødt viser en ganske morsom Forskel mellem de to Digtere. Aarestrup bruger sine Farver paa et Par Dyr (Storkens Hoser og blegrode Koraller) og paa en Del Blomster og Frugter: Fersken, Jordbær, Malve, Oleander, Rose og Schizante — hvilket sidste Ord, trods Oluf Friis' Oplysning (II, VI), dog er et Blomsternavn (Natskyggefamilien). Bødtcher har kun Rose (og Vin, som Drik). Ogsaa her er Aarestrup Kenderen, Manden med det større Register, den livligere, mere urolige og mere massive Kunstner.

Den Farve, Bødtcher aller hyppigst anvender, er dog ingen af de

otte; det er derimod Guld (med gylden og forgyldt). Med Rette taler Brøndum-Nielsen om Ordet gylden som Bødtchers „poetiske Yndlingsglose“ (Bødtcher Manuskripter, 1939, p. 11). Farven anvendes ialt (konkret og billedligt) 73 Gange hos Bødtcher, heraf Ordet gylden alene 44 Gange. Den næst almindeligste Farve bliver da rødt med 42 Forekomster. Guld nævnes 26 Gange, forgyldt 3. I Modsætning hertil har Aarestrup kun 26 Forekomster ialt: Guld 12, gylden 13, forgyldt 1. Farven er hos ham Nr. 4 i Rækken, idet hvidt, rødt og grønt kommer foran. Ogsaa i Anvendelsen af Farven er der stor Forskel. Om Ting af Guld, altsaa om Metallet, bruges Ordet Guld (med gylden og forgyldt) kun i 22 % af Tilfældene hos Bødtcher, derimod hos Aarestrup i 46 %. Det er unødvendigt at opregne de forskellige Genstande; Tallene i sig selv er Udtryk for Aarestrups tungere Pragt i Billedet, ogsaa for det mere haandgribelige i hans Skildring. Som Farvebetegnelse derimod er Guld (m. m.) omtrent lige ofte anvendt hos Bødtcher og hos Aarestrup, med 51 % mod 46 %. Man lægger her Mærke til Bødtchers Benyttelse af Farven paa Lyset, især paa Aftenlyset: „I stille Flamme sank den gyldne Sol“ (69), „I Aftenguldet sværmer Myggen“ (13). Aarestrup ser mere den gyldne Farve i Kvindens Haar: „Hvor er dine Lokker guldfagre og fulde!“ (I, 102), eller:

Den gyldne Fletning,
Der over Skuldren synker ned mod Barmen,
Har lært min Arm sin Slange-Retning. (I, 89.)

I overført Betydning endelig (abstrakt) findes det hos Aarestrup i 8 % Tilfælde og er uden Betydning, hos Bødtcher derimod i 28 % og viser sig navnlig her som hans „poetiske Yndlingsglose“. Gylden betyder straalende, festlig, prægtig, kostelig og anvendes oftere om Kunsten: „Den tabte gyldne Kunst“ (121), „Vær hilset festligt dine gyldne Strenger!“ (161), eller de berømte Linjer:

Den Jord, Du har husvalet
med Shakspears gyldne Sang,
Hvor Rafael har malet,
Og Mozarts Toner klang! (203.)

I denne Forbindelse kan, uden Kommentar iøvrigt, anføres Hyppigheden af et Par andre Pragter. Sølv findes hos Aarestrup 11 Gange, hos Bødtcher 22, Purpur hos Aarestrup 16 Gange, hos Bødtcher 6 Gange. Marmor er omtrent lige hyppig, 12 og 11 Gange.

Saa meget skal dog tilføjes, at Sølv som Farve af Bødtcher mest er anvendt paa Vandet og paa Vandets Lysvirkninger.

Iøvrigt skal kun om Farverne gives enkelte Oplysninger af rent talmæssig Art, til eventuel Anvendelse ved kommende Undersøgelser. Af sammensatte Farve-Adjektiver, hvori et eller to af de 8 foran behandlede indgaar, blaa, brun, graa etc., træffes hos Aarestrup 24 forskellige, anvendt ialt 37 Gange, hos Bødtcher 13 forskellige, anvendt ialt 14 Gange.

Hvis man fordeler Aarestrups 234 og Bødtchers 140 Farveord (se Side 130) efter de Objekter, hvortil de er knyttet, faar man nedenslaaende Resultat. A betyder Naturobjekter, B Lyset, C Kulturprodukter, D Beklædningsgenstande, E Menneskelegemet og F Abstraktioner.

For de absolutte Tals Vedkommende bliver Fordelingen saaledes:

	A	B	C	D	E	F	Sum
Aarestrup.....	100	19	18	12	75	10	234
Bødtcher.....	56	12	10	7	47	8	140

Det er i Virkeligheden en næsten fuldkommen Overensstemmelse. Hvis man omregner Aarestrups Tal med 60 % eller Bødtchers med 167 % (se Side 130), faar man saa at sige de samme Tal i de to Rækker. Tager man Procenterne efter 234 og 140, kommer Tabellen til at se saaledes ud:

	A	B	C	D	E	F	Sum
Aarestrup.....	42,7	8,1	7,7	5,1	32,1	4,3	100,0
Bødtcher.....	40,0	8,6	7,1	5,0	33,6	5,7	100,0

Der er her en Kongruens, som er langt større end ved Optællingen af de enkelte Farveord (S. 130), og selv om Tallene er smaa, kan den nære Overensstemmelse næppe skyldes rene Tilfældigheder. Desuden, hvis man tæller alle Ordene op i det ene Bind Bødtcher og de to Bind Aarestrup, der er benyttede, altsaa ikke nøjes med de 26407 Ord (S. 129) og de henholdsvis 140 og 234 Farveord, men i Stedet faar 199 og 331 Farveord (og dette Forsøg er ogsaa gjort), saa viser det sig, at Forskydningerne bliver saa ringe, at der intet kan sluttes af dem. Mens Tallene for Farverne (S. 130) antyder en Del Overensstemmelser (men ogsaa en Del Afvigelser) i Farvevalget og opfordrer til nærmere Undersøgelse paa dette Omraade, synes Tallene ovenfor paa utvetydig Maade at fastslaa en vidtgaende Lighed, hvad Motiv-

valg angaar. Det er næsten den samme Verden, de to Digtere bevæger sig i, det samme Milieu, og Grundene hertil kan naturligvis søges forskellige Steder: en vis fælles menneskelig og kunstnerisk Smag, omtrent samme sociale Placering, Tidsaandens Indflydelse. Nogen Interesse kan det vel have at konstatere denne Kendsgerning. Opgaven, og den egentlige kritiske Opgave, maa da bestaa i at udfinde, hvori Forskellen mellem dem som Kunstnere bestaar, for saaledes at skildre hver Personlighed med hver sine Træk. Denne korte Afhandling kan maaske yde et Par Holdepunkter som beskedne Bidrag i den Retning.

Afsluttende Anm. om Farverne. I D- og i E-Klasserne er Forholdet mellem Mænd og Kvinder udregnet. Der viser sig ogsaa her ret nøje Sammenfald i Procenter. I D-Klassen (Klædedragten) har hos begge Digtere Mændene ca. $\frac{2}{5}$ af Farverne, Kvinderne altsaa $\frac{3}{5}$. I E-Klassen (Menneskelegemet) Mændene, ligeledes hos begge, ca. $\frac{1}{3}$, Kvinderne folgeligt $\frac{2}{3}$. Tallene er lave, navnlig i D-Klassen, og der er en ganske lille Overvægt for Kvinderne hos Aarestrup i begge Klasser; men det drejer sig næsten om ingenting. Man vilde maaske have ventet en større feminin Dominans hos ham.

Til Slut lidt Statistik vedrørende Planter og Dyr.

Planter. Beregnet efter samme Principer som i tidligere Arbejder har Aarestrup 96 forskellige „Arter“, anvendt ialt 234 Gange, hvilket i Forhold til det samlede Ordantal paa 26407 giver en Procent paa 0,89. Om Medtagelse af et eller andet Navn kan maaske diskuteres; men Spørgsmaalet har ingen reel Betydning. Tilsvarende har Bødtcher 39 forskellige Navne med ialt 129 Forekomster, d. v. s. en Plante-procent paa 0,49. Af Navnene er 30 fælles; for sig selv har Bødtcher saaledes kun 9. Nu bidrager Ritornellerne naturligvis en Del til den høje Procent hos Aarestrup. Der findes i de Ritorneller, der er medtaget (i 2. Bd. af Digterne findes andre Ritorneller), 28 forskellige Plantenavne med 31 Forekomster, og af disse 28 træffes de 19 alene i Ritornellerne. Ser man nu helt bort fra disse Ritorneller, hvis samlede Ordantal er 766, faar man altsaa hos Aarestrup 77 Arter, 203 Planteindivider og et Ordantal ialt paa 25741, hvorefter Plante-procenten bliver 0,79 i Stedet for 0,89. Det er dog ikke rimeligt at udelade Ritornellerne (hvis Plante-procent er 4,0). Naar Aarestrup dyrkede dem, skyldtes det vel ogsaa botanisk Interesse, og de viser

ogsaa undertiden et ikke almindeligt Kendskab til Planterne. Holder man sig til Tallene 96 og 39, har Aarestrup 246 % af Bødtchers Plantenavne, Bødtcher 41 % af Aarestrups.

Karakteristisk nok har Aarestrup en betydelig længere Række af Navne paa Planter fra sydligere Lande end Bødtcher. Endogsaa af Planter og Frugter fra Italien har han flere end Bødtcher. Mange af disse Planter findes i Parker, ogsaa danske, og nogle af Navnene er anvendt i overført Betydning. Ritornellerne er ikke medtaget.

Fælles er: Laurbær, Mandel, Myrte, Orange, Palme, Vin.

Alene hos Aarestrup: Akacie, Bignonie, Citron, Cypres, Fersken, Kaktus, Kastanie (?), Melon, Oleander, Pinje, Platan.

Alene hos Bødtcher: Figen, Jasmin, Oliven.

Opregnelsen viser baade den større Frodighed og den friere Fantasi hos Aarestrup. Bødtcher holder sig mest til, hvad han selv har set.

Dyr. Hos Aarestrup er Dyreprocenten en Del lavere end Planteprocenten. Han har 69 forskellige Dyr, der nævnes 191 Gange, d. v. s. en Procent paa 0,72. Bødtcher har 51 Navne og 149 Forekomster, d. v. s. 0,56 %, altsaa lidt mere end for Planterne. Fælles er 37, Aarestrup alene har 32, Bødtcher alene 14 Navne. Aarestrups Artsantal er 133 % af Bødtchers, Bødtchers 74 % af Aarestrups.

Løyrigt giver Listerne over de blotte Navne ikke Anledning til mange Betragtninger. Hos Aarestrup træffes flere store og flere sjældne Dyr end hos Bødtcher; dog er ogsaa her, ligesom ved Planterne, Anvendelsen ret ofte billedlig. Hos Aarestrup træffes saaledes: Bjørn, Elefant, Hval, Kondor, Koral og Polyp, Meduse, Natravn (som Caprimulgen, I, 85), Papegøje, hvilke alle mangler hos Bødtcher, der kun gør sig bemærket i denne Forbindelse ved sine Æsler fra Italien (Aarestrup har dog et Muldyr og ogsaa senere et Æsel).

Ogsaa her mærker man Aarestrups Forkærlighed for det svulmende og det romantiske. Ogsaa hans kulinariske Interesse gør sig gældende:

See, vort lille Taffel spiller
Sig i Floden — See Forellen
Pynter Fadet med sin sidste,
Stive, gratieuse Sprællen! (I, 108).

Det er baade Bellman og Hollænderne, melodiest og malerisk paa samme Tid.

KULTUR OG FOLKEMINDER

KIMBRERSPØRGSMAALET

I „Danske Studier“ 1943, S. 129 ff., har Knud A. Larsen skrevet en Artikel „Var Kimbrerne Jyder? Et Bidrag til Løsningen af Uoverensstemmelserne mellem Tacitus og Ptolemæus“.

Artiklen indeholder rigtige Synspunkter, men lider på den anden Side af et visst Skævsyn.

Forf. har iøjnefaldende Ret i at lægge avgørende Vægt på det ptolemæiske Danmarkskort. Han siger S. 138, at dette Korts Ophavsmand „maa have foretaget en Sørejse i de nordlige Farvande og paa den Maade have lært de enkelte Lokalteter at kende“.

Dette er indlysende rigtigt. Forf. adskiller sig hær fordelagtig fra Forskere som Feist, Weibull, Scheel, der i Spørgsmålet om det ptolemæiske Danmarkskort viser sig mærkelig blottede for geografisk Virkelighedssans, idet de mir nix dir nix vil reducere Kortets præcise Angivelser ad absurdum.

Det virkelige Forhold er dette, at det ptolemæiske Danmarkskort er en lysende Bragd i Jordkortlægningens Historie. Det er næsten enestående, at en Førsteopdager uden fjærneste Spor av kartografiske Forarbejder har kunnet give et så glimrende rigtigt Billede av aldrig forud kortlagte Egne. Kortet står himmelhøjt over alle Efterfølgere i halvandet tusend År. Dette Kort er i Virkeligheden, gennem Danskeren Claus Clausen Svarts Nytegning i 15. Århundrede, blevet Udgangspunktet for det moderne Danmarkskort. Dets Ophavsmand burde forlængst have haft en Æresstøtte i Kjøbenhavn.

Av det foregående følger, at Kimbrernes Stedfæstelse på det ptolemæiske Danmarkskort er en Kendsgærning, der er hævet over enhver Kritik.

Men, — når Knud A. Larsen S. 138 slutter, at det er Ptolemaios selv, der som Søfarer på Grundlag av Førstehånds-Iagttagelse har forfattet Danmarkskortet, så tager han mærkelig fejl. Forf., der gentagende citerer min Bog „Our Forefathers, the Gothonic Nations“, kender åbenbart ikke min Særundersøgelse „Ptolemy's Maps of Northern Europe“, som er udgiven av Geografisk Selskab 1917.

Jeg mener i denne Bog tilstrækkelig at have godtgjort, at både Ptolemaios og hans Forgænger Marinos var Stuegeografer, som rådede over et rigt Materiale av geografiske Skildringer og Kort, men var fuldstændig blottede for Førstehånds-Kendskab til de fjærne nord-europæiske Barbarlande. Den fint udførte ptolemæiske Stedfæstelse

efter geografisk Længde og Bredde er ofte rent Blændværk, som når Byen Siatutanda sættes på 29" 30', 54" 20'. Denne famøse „By“ er jo simpelthen konstrueret udav en Sætning i Tacitus' „Årbøger“, hvor det hedder, at nogle Rebeller vender tilbage „ad sua tutanda“, „for sit at værne“. En Smule Fejllæsning, et *u* vranglæst som *i*, og Verden er bleven lyksaliggjort med den klassisk-germanske By „Sit-at-værne“, som Ledebuhr skarpsindig har genfundet i den ved Strømmen Sater liggende Landsby Utende!

Et andet Exempel er følgende, som jeg har påpeget i min Ptolemaios-Bog. I Nordtyskland, omtrent i Meklenborg, har Ptolemaios to Folkepar tæt ved hinanden:

Teutonoaroi	Teutones
Virunoi	Auarpoi

Til Virunerne hører Byen Virunon.

Hær er det klart, at Virunoi er Fejlskrift for det fra Tacitus etc. velkendte Folkenavn Varini. Hvorfra Fejlen stammer, er også indlysende. Istedenfor Varinon har Ptolemaios eller snarere hans Kilde simpelthen indsat Naynet på den fra det romerske Noricum velkendte Provins hovedstad Virunum!

Vi kan altså rekonstruere det oprindelige Originalkort således:

Teuton-vari
Viruni.

Det vil sige: Kilden har haft Bommerten Viruni, men en kyndig Geograf har villet rette den og dærfør ovenover skrevet Vari. Men Ptolemaios har kludret Rettelsen sammen med det foregaaende Navn Teuton-, og dærfør har han fabrikeret den monstrose Form Teutonoaroi. — I Virkeligheden er Teuton Ouirunoi identisk med det nærliggende Folkepar Teutones Auarpoi (læs: *Ouarnoi).

Dette er nogle Exempler på, hvordan Stuegeografen Ptolemaios kludrede sit Kort sammen. Men de ham foreliggende Originalkort har delvis været førsteklases, og dette gælder først og fremmest Danmarks-kortet.

Det kan, som Knud A. Larsen rigtig fremhæver, kun være tegnet av en Mand, som „maa have foretaget en Sørejse i de nordlige Farvande“.

Hvem har nu denne geniale Korttegner været? Der er kun een Mulighed. Han har været Deltager i det store romerske Flådetog År 5 e. Kristus, som omtales av Augustus på hans Ankyramindesmærke og av Vellejus i hans „Historia Romana“ II, 106¹. Feist har rigtignok villet reducere Admiralens Rapport til tomt Bulletin-Pral; men det er dumt Vrøvl: det ptolemæiske Danmarkskort er tilstrækkeligt Vidnesbyrd om, at Flåden faktisk har været i de danske Farvande. Uden dens Nærværelse vilde et sådant Kort have været en Umulighed.

¹ Se de av Knud A. Larsen citerede Kildesteder.

Jeg kommer nu til Uoverensstemmelsen mellem Ptolemaios på den ene Side, Strabon, Mela, Tacitus på den anden. Ptolemaios sætter, som vi veed, Kimbrerne i Himmerland, det gamle Himber Syssel; de øvrige Geografer sætter dem mere eller mindre udtrykkelig i Elb-Egnene. Mest udtrykkelig Strabon, der i et af Forf. citeret Stykke siger: „Områderne på den anden Side Elben ud mod Oceanet er os fuldstændig ukendte. Jeg kender ingen, der i ældre Tider har sejlet langs med Kysten til disse østlige Områder. Romerne kom aldrig på den anden Side Elben. Ingen har heller gjort Rejsen til Lands“.

Hæertil er blot at sige: den Søfarer og førstehånds Iagttager, der har tegnet det ptolemæiske Danmarkskort, vejer mere end alle de græske og romerske Stuegeografer tilhobe. Særlig meget mere end Strabon, der i det nævnte Stykke vover sig ud i en åbenbart tendensløs Polemik mod sin såkaldt løgnagtige Forgænger Pytheas fra Marseille, og som således driver det til at løgnsigte selve den af Kejser Augustus citerede, officielle Flåderapport! Vi Nordboer, der af Selvsyn kender Danmarks Omrids, kan dog vel dømme bedre end en græsk Stuegeograf, der aldrig har sat sine Ben ved Østersøens eller Vesterhavets Strande!

Det er derfor ret overflødigt at drøfte, om der muligvis i Elbens Nabolag kunde have været Rester af Kimbrer, der var bleven tilbage under Hovedfolkets Vandring fra Himmerland sydpå. Sådanne Rester er, som Forf. rigtig siger S. 140, påviselige gennem Indskrifter fra Egnen ved Mainfloden. En anden Rest var ifølge Cæsar Stammen Tungri ved den nuværende By Tongern i Belgien. Men der er ingen Grund til at presse en sådan Mening ind i de omtalte Ytringer av Strabon, Mela og Tacitus. Disse Forfatteres geografiske Angivelser er ikke byggede paa geografisk Førstehåndskundskab. Det er derimod det ptolemæiske Danmarkskort, og derfor tilkommer der dette en altovervejende Autoritet.

Gudmund Schütte.

GULDHORNSKALENDERE

Supplement til Artiklen „Guldhornene“ i DSt. 1940.

Foruden den billedlige Fremstilling af Ugedagene, der er angivet ved deres respektive Guder, og som smykker Guldhornenes Billedkrans (se DSt. 1940) samt andre Tidstal, findes paa det 1639 fundne Horn, hvoraf eksisterer et Kobberstik fra 1641 af Ole Worm, nogle hidtil upaaagtede Smaating, som imidlertid er af største Betydning for Tolkningen, idet de indeholder veritable Kalendere. De er knyttet til 6. Billedkrans, der symboliserer Søndagen, Solens Dag, hvilket er ganske naturligt, da Solen altid har været betragtet som den sande Giver af Aaret, idet Kalendere knyttet til Maanens Omløb gerne søgtes udjævnet med Solens — et Problem, hvis Løsning har beskæftiget Menneskene gennem Aarhundreder.

Da nærværende Artikel i Hovedsagen er baseret paa den talmæssige Overensstemmelse mellem ovennævnte Smaating og de forskellige Ka-

lenderes vigtigste Tidstal, skal her gives en kort Oversigt over primære Kalendere, som venligst er meddelt mig af Ing. V. Marstrand:

„I det gamle Grækenland, hvor man havde Maanekalender, var Normalaaret paa 12 Maaneomløb eller 354 Dage. For at faa Tilpasning til Aarstidernes Længde indskødes omtrent hvert 3dje Aar en Skudmaaned. Hver 3-Aars Periode omfattede saaledes $2 \cdot 12 + 13 = 37$ Maaneder¹. Denne Inddeling fulgte dog ikke tilstrækkelig nøjagtig Aarstidernes Vekslen. For at opnaa dette maatte man yderligere indskyde ekstra Skudmaaneder, som for at gøre Fejludjævningen mindst mulig jævnlige indskødes midt mellem 2 ordinære Skudmaaneder, altsaa 6 Maaneder forskudt i Forhold til de ordinære.

Efter Metons Regel (c. 435 BC) fandt en langt regelmæssigere Udjævning Sted, idet her er indskudt 7 Skudmaaneder i hver 19 Aars Periode. Denne Regel er saa nøjagtig, at den kan bruges over et Aartusinde, uden at der opstaar Fejl, som spiller Rolle i det praktiske Liv. Sammenholdes den med 3-Aarsreglen, ser man derfor let, at følger man 3-Aarsreglen, maa man i hver Periode paa $3 \cdot 19 = 57$ Aar indskyde 2 ekstra Skudmaaneder, idet $19 + 2$ netop giver $3 \cdot 7 = 21$.

En fortløbende Uge med Helligdag kan i Babylon paavises tilbage til 700-Aarene før vor Tidsregning og er maaske ikke ret meget ældre“.

Udsmykningen paa ovennævnte Horns 6. Billedkrans har Axel Olrik tydet som Solen, „det store Ansigt“, der forfølges af Ulvene Skøl og Hate, som vil sluge den. Den kendetegnes ifølge samme ved det lille Solbillede i Randornamentet saa sikkert, som om der stod skrevet: „Dette er Solen“ (DSt. 1918, S. 21).

Den lille Stjerne, som bryder Randornamentet, er uden Tvivl et Billede af Solen. Derimod er det, som man vil se af nedenstaaende, næppe rigtigt, at „det store Ansigt“ ogsaa er det. Som nævnt foran, er det Smaafigurerne, der indeholder det talmæssige og derfor det mest paalidelige Grundlag for en Tydning af Motivet, og naar vi i øverste Række paa Billedkransen finder en Række smaa, spidse Vinkler, Tidsstave, i et Antal af 52, ligger det nær at antage, at disse 52 Tidsstave skal angive Ugetallet i et Aar. Denne Tydning støttes dels af nedenstaaende Kalenderfremstillinger, dels derved, at Hornets 7 Billedkranse, som anført i Artiklen „Guldhornene“, DSt. 1940, symboliserer de 7 Ugedage. Men „det store Ansigt“, der indtager en saa fremtrædende Plads paa Kransen, har naturligvis ogsaa sin Betydning. — Man ser let, at Solbilledet i Randornamentet angiver Ugeaarets Begyndelse, idet man ganske naturligt vil tælle Stavene op herfra; men fik man ikke samtidig at vide Udgangspunktet for dette Ugeaar, vilde der jo ikke have været nogen Grund til at bryde Randornamentet, men ladet dette fortsætte i en ubrudt Kreds. Man maa da antage, at „det store Ansigt“s Opgave netop er at vise Tiden for Kalenderaarets Begyndelse, og da det mest af alt minder om et Væderhoved, maa det utvivlsomt antyde, at Kalenderaaret begynder ved Solens Indtræden i Væderens Tegn, altsaa ved Foraars Jævnøgn.

¹ Fast 3-Aarsregel med $1\frac{1}{2}$ Aars Indskud er sikkert bevidnet i Babylon, men veksler i Grækenland med mange andre Former — det synes, som om man der jævnligt har anvendt frie Skøn (altsaa nærmet sig Metons Regel).

I anden Række og inddelt i Serier findes 40 Tidsstave, der — formentlig ved Overensstemmelse med Svangerskabsperioden, 40 Uger — er et fremtrædende Tal i Talsymboliken. Disse 40 Stave er ved Væderhovedet samt ved de to Ulve og den spydliggende Figur delt i flere Afsnit, som indeholder en Række vigtige Tidstal. Det første Afsnit gaar i Læseretningen fra Gennembrudsstedet over Væderhovedet til Ulvens Øren og har 12 Stave; det næste fortsætter herfra til Spydspidsen og har 13 Stave; tredje Afsnit gaar fra Spydspidsen til Ulv Nr. 2's Øren og har 12 Stave, i alt $12 + 13 + 12 = 37$ Tidsstave. Da de er ubenævnte, kan vi kalde dem Maaneder og har da det tal-mæssige Udtryk for 3-Aarsreglen. Det er ikke ved en Tilfældighed dette Tal er fremkommet — det ses deraf, at Hornet ogsaa indeholder Ugetallet i denne 3-aarige Periode, idet der foruden de to Rækker Tidsstave paa 6. Billedkrans findes en ganske tilsvarende Række paa 5. Billedkrans med 64 Stave. Ved Addition af alle Tidsstavene faas $64 + 52 + 40 = 156 = 3 \cdot 52$ Uger. Dette Tal er sikkert fremstillet for at vise en Udjævning af Maane- og Ugeaar ved Benyttelsen af 3-Aarsreglen — ellers havde der tilsyneladende ikke været Grund til at tage det med. Ved at regne med Maaneder paa skiftevis 30 og 29 Dage som i det gamle Grækenland faar vi da ved at benytte 3-Aarsreglen:

$$3 \cdot 6 \cdot 30 + 3 \cdot 6 \cdot 29 + \text{en Skudmaanede paa 30 Dage} = 1092 \text{ Dage.}$$

$$3 \text{ Ugeaar à 52 Uger à 7 Dage} \dots\dots\dots = 1092 \quad -$$

Men disse er ikke de eneste Kalendertal paa 6. Billedkrans: Ved at tælle Stavene op fra det store Gennembrudssted over Væderhovedet til Stjernen over Ulvens Hale faas 19, og fra samme Ulvs Øren til Stjernen faas 7, hvorved 19-Aarsreglen er angivet (se foran).

Udelades 1. Afsnit, som gaar fra Gennembrudsstedet over Væderhovedet til næste Gennembrudssted over Ulvens Øren, og som har 12 Stave, udgør Resten af Stavene i denne Række 28, der angiver en Periode paa 28 Aar, hvori Ugeaaret kan udjævnes med Solaaret, idet Ugeaaret har $52 \text{ Uger à } 7 \text{ Dage} = 364 \text{ Dage}$, Solaaret 365,25 Dage. Ugeaaret er altsaa 1,25 Dage for kort. I 28 Aar:

$$28 \cdot 1,25 \text{ Dage} = 35 \text{ Dage} = 5 \text{ Uger,}$$

der indskydes i den 28-aarige Periode. Disse 5 Uger er angivet ved de $2 + 3$ Stave mellem Væderens Horn.

Man lægger Mærke til, at de forskellige Perioder ikke forekommer hist og her blandet mellem hinanden, men at samhørende Tal i 3-Aarsreglen, 19-Aarsreglen og 28-Aarsreglen smukt følges ad. Endvidere forekommer det mig, at den stærke Fremhævelse af Ugeaaret maa udelade enhver Tvivl om, at de 7 Kranse paa Guldhornet virkelig er et billedligt Udtryk for Ugens 7 Dage.

Endelig viser de fremkomne Tal, som vel ingen tør paastaa skulde skyldes en Tilfældighed, at Ole Worms Kobberstik — i alt Fald hvad de smaa Ting angaar — maa være i nøje Overensstemmelse med Originalen¹.

Ax. Nielsen.

¹ I „Guldhornene“ DSt. 1940. S. 103 udgaar 1. Stk. og nærværende Supplement træder i Stedet.

FRA SPROG OG LITTERATUR

RUNERNE

Anders Bæksted: *Runerne, deres historie og brug*. Nyt nordisk Forlag. 1943. 138 sider.

I Sverige har baade Erik Brate og Otto von Friesen skrevet populære bøger om de svenske runeindskrifter. I Danmark har ingen runolog hidtil forsøgt noget tilsvarende, formodentlig fordi vi har haft Lis Jacobsens meget benyttede Haandudgave, som foruden samtlige indskrifter indeholder en udmærket indledning med behandling af de væsentlige problemer.

Nu har Anders Bæksted udsendt en lille bog, der, som det hedder i forordet, har til formaal at give en „populær og letlæselig oversigt over de vigtigste kapitler af runernes historie“ og at „belyse de forekommende problemer saa objektivt som muligt“. Naar man har læst bogen, er man ikke i tvivl om, at dette er lykkedes, og man er overbevist om, at forf. har været den rette til at løse opgaven. Foruden sin omfattende runologiske viden viser han sig i besiddelse af en lykkelig evne til at fremstille problemerne paa en almenfattelig maade, og hans sprog falder naturligt og levende, saa det er en behagelighed at læse (men hvorfor skrive „500-aarene“ osv. i stedet for „6. aarh.“? Naar denne sidste betegnelse er den gældende i engelsk, fransk og tysk, tjener saadanne separatistiske griller kun til at skabe forvirring).

Forf. har stadig bestræbt sig for at gøre fremstillingen saa objektiv som muligt, han søger ikke at propagandere for bestemte anskuelser, men lader de forskellige muligheder staa aabne. Man kunde synes, at det rummede en fare i en populær bog, men forf. har faktisk formaaet at forene denne fremgangsmaade med en almenfattelig fremstilling; problemerne er paa en mærkelig maade uden brod og virker ikke generende. Som et eksempel kan nævnes den lille Jelling-sten; over for nytolkningen, som der har været agiteret stærkt for, tager forf. sine forbehold og skriver træffende, at den gamle tolkning „kan selvfølgelig ikke opgives uden videre, fordi der fremsættes en genial teori, der ganske vist har nyhedens interesse. Først og fremmest maatte det da bevises, at den nye tolkning stod langt og afgørende over den gamle; og det bevis er ikke ført endnu“. Heller ikke Hålestad-stenenes tilknytning til Fyrisvold-slaget afvises ganske, og det er sikkert rigtigt at regne med denne mulighed, da teorien hverken kan bevises eller modbevises. Navnlig under behandlingen af de urnordiske ind-

skrifter, som paa saa mange punkter er tvivlsomme, kommer denne objektive holdning frem. Undertiden kan man næsten synes, at forf. gaar for vidt, som ved Råvsal-stenen, hvor begrundelsen for, at navnet ogsaa kunde være runemesterens, tilmed er yderst dunkel.

Forf. har i modsætning til de svenske runologer inddraget hele det nordiske materiale (ogsaa engelske og tyske indskrifter behandles). Dette øger i høj grad bogens værdi, idet de nordiske indskrifter danner en helhed, og behandlingen af et enkelt land virker som et udsnit.

Bogen indledes med en instruktiv redegørelse for de forskellige teorier om runernes oprindelse. Derefter følger et fyldigt afsnit om de urnordiske indskrifter med behandling af de forekommende indskriftstyper; det er nok bogens vægtigste kapitel og er samtidig overraskende let læst i betragtning af emnets vanskelighed. I afsnittet om vikingetidens indskrifter er der navnlig grund til at fremhæve redegørelsen for Glavendrup og Tryggevalde samt de historiske indskrifter (Hedeby, Jelling); det er en mønstergyldig populærfremstilling. Ogsaa de svenske Ingvar-stene og Jarlabankes stene behandles her. Efter afsnittet om middelalderens indskrifter følger et særligt kapitel om runerne i litteraturen (den oldnordiske og folkeviserne), og i et tillæg bringes et udvalg af de vigtigste danske indskrifter; efter anm.'s skøn havde det nok været rimeligt at give transskriptioner for at hindre den opfattelse, at adj. 'død' i olddansk hed *tauþr* osv.; spørgsmaalet om det skulde være Wimmers eller den nye runeudgaves transskriptioner, er ret ligegyldigt. Litteraturlisten indeholder kun det allernødvendigste; skønt det ikke er lykkedes at overbevise forf., maa anm. dog stadig mene, at hans udgave af Islands runeindskrifter hører hjemme her.

Naar fremstillingen er blevet forstaaelig for lægmand, skyldes det, at forf. lægger hovedvægten paa det kulturhistoriske synspunkt, medens det filologiske kun spiller en underordnet rolle. Han søger stadig at trænge bag om indskriftens ordlyd for at afdække, hvilke forestillinger eller skikke der kan ligge til grund. I afsnittet om urnordisk mærkes saaledes den tendens til at finde magiske forestillinger og at tillægge runemesteren en dominerende betydning, som har gjort sig gældende i de senere aar. I mange tilfælde maa forf. indrømme, at vi intet sikkert kan vide, selv om den sproglige tolkning er sikker (overraskende virker det derimod, naar det om Björketorps forbandelse hedder, at den „er i sin mening klar nok“, skønt tolkningen frembyder en række „vanskeligheder og mindre sikre punkter“). Under vikingetiden gør forf. rede for indskrifternes forhold til historiske personer og begivenheder, vikingefærd og kristendom, befolkningsklasser osv.

Det er kun sjældent, forf. glemmer sin læge læser; men bemærkningerne om slægtskabsforholdene paa Istaby og Tune forstaas dog ikke af den, som ikke kender de gamle navneskikke.

Indskrifternes sprogform behandles naturligvis ikke, men forf. giver dog de nødvendige oplysninger om enkelte tegns lyd værdi. Behandlingen heraf er paa et punkt upræcis, paa et andet urigtig. Om þ hedder det (s. 15), at „det svarer nærmest til th paa engelsk“; i stedet for det forbeholdne „nærmest“ vilde man have foretrukket en oplysning om, at det er det ustemte th, og at d udtales som det stemte. Paa s. 48 angives baade þ og t at have lydværdien *d*, forholdet kunde let

være oplyst ved en sammenligning med dansk *gade*: *dag*. Direkte forkert er det, naar forf. (s. 15) skriver, at „P (w) har været udtalt saadan som b nu udtales i en række spanske ord“, det var runen b, der havde denne lydvardi, medens w udtaltes som i engelsk eller jysk. Paa s. 48 mangler den stemte lydvardi (*h*, *v*) under f-runen, og under u-runen staar urigtigt *v* for *w*. For den almindelige læser spiller disse petitesser naturligvis ingen rolle, men da bogen forhaabentlig ogsaa vil blive anvendt af filologiske studerende, burde det have været i orden.

I en populær fremstilling som den foreliggende maa det bero paa et skøn, hvad man vil medtage; i det hele og store maa forf.'s udvalg siges at være vellykket, det væsentlige er kommet med. Efter anm.'s mening vilde det dog have været rimeligt at behandle de norske og svenske indskrifter, der omtaler Knud den stores Englandsfærd, eventuelt ogsaa Sædinge og Tirsted som vidnesbyrd om svensk bosættelse i Syddanmark; det vilde stemme med forf.'s interesse for indskrifter med historisk baggrund. Svend Estridsens runemønter kunde ogsaa have været omtalt. Derimod kan der næppe være tvivl om, at forf. burde have indarbejdet Sparlösa-stenen i sin bog, selv om han har skrevet den før publiceringen af indskrifterne paa de sider, der kom frem ved stenens udtagelse af kirken; den er ved siden af Eggjum et hoveddokument i spørgsmaalet om futharkens omdannelse. Hålsingerunerne faar til gengæld en ret udførlig behandling i forhold til deres betydning.

En væsentlig anke gælder begrænsningen af de behandlede middelalderlige indskrifter og afgrænsningen opad i tiden; forf. behandler næsten kun de kirkelige indskrifter, som om bogen var skrevet paa grundlag af Wimmers runeværk. Det nye runeværk bringer et fyldigere materiale, og navnlig er der grund til at fæste sig ved de mange fund fra Lund og Æbelholt, som især de senere aar er kommet for dagen; forf. er under omtalen af sygdomsamuletter inde paa spørgsmaalet om præsternes og munkenes rolle, men ud fra bogens kulturhistoriske plan havde det været naturligt at behandle dette nærmere i belysning af de nye fund. I denne sammenhæng burde ogsaa anvendelsen af runer til bogskrift (Skaanske lov og Mariaklagen) have været omtalt. Baade Brate og von Friesen giver korte oversigter over tiden efter 1500, for Danmarks vedkommende er dette afsnit behandlet af forf. i DSt 1939, ligesom han i Islands runeindskrifter meddeler et udvalg af nyere indskrifter. I en bog, der efter sin titel behandler runernes historie og brug, hører dette sene kapitel ogsaa med, selv om det ikke er af de vigtigste, og man havde svært gerne set en sammenfattende behandling af det fra forf.'s haand. Til gengæld kunde, om nødvendigt, afsnittet om runerne i litteraturen være udgaet, det har trods alt kun en løsere tilknytning til emnet.

For den, der ønsker at stifte bekendtskab med runernes fængslende, men gaadefulde verden, er Bæksteds bog et værdifuldt hjælpemiddel. Det gælder saavel filologen, der ofte indskrænker sig til den verbale forstaaelse, som historikeren, hvem denne bereder vanskeligheder; den er lige nyttig for lægmanden, der kun søger en orientering i emnet, og for den studerende, som herigennem kan faa en introduktion til et videre studium. Man mærker, at forf. har arbejdet med i det nye rune-

værks værksted, og hans bog giver ofte belysning af de synspunkter, der har været ledende for dets forfattere, men ikke altid udtales. Bogen er rent typografisk overmaade tiltalende og forsynet med gode illustrationer samt et register, der letter benyttelsen af den som haandbog.

Karl Martin Nielsen.

TIL BELYSNING AF „JENS VEJMAND“

Ved at gennemblade nogle gamle Numre af Ugebladet „Husvennen“ er jeg i Bladets anden Aargang, 1874, stødt paa følgende Digt:

Den gamle Stenslager.

Af Zakarias Nielsen.

Der sidder han henne, det gamle Pus,
i Faareskindskofte, med lodden Kabus
og Knæbind og Træskostøvler.
Mens Hammeren knuser Sten for Sten,
og Haanden fjerner dem en for en,
han sidder saa smaat og vrovler.

Halvt hældende op mod det store Træ
staar Langhalms-Skjærmen, som yder ham Læ
for Regnens Draaber og Blæsten.
Ved Siden til højre hans Madkurv staar
— imellem han tager en lille Taar;
den varmer indenfor Vesten!

Paa Vejen ruller der Læs paa Læs;
snart kommer en Bonde med Svin og Gæs
og snart en Slagter med „Kalle“.
Den gamle tager i Huen et Tag
og nikker og hilser: „God Dag! god Dag!“
— han kjender dem magelig Alle.

„Ja, det er nok mig, I takke kan,
at Vejen er lavet saa godt i Stand,
I skylder mig mer, end I tænker!“
— Saa smiler i Skjægget han stolt og klog
og retter i Vejret sit gamle Skrog,
mens Hamren en Stund han sænker.

Den ene Dag som den anden gaar —
der har han nu siddet i tredive Aar
i Sol og sludfulde Dage.
Til Hustru og Smaa han skaffede Brød,
og led han stundom end selv lidt Nød,
man hørte ham aldrig klage.

Ej trykkes af nogen Brøde hans Sind,
hans Hjerte er friskt, og Vejr og Vind
har hærdet hans Sener og Nerver.
Og Tro han har paa sit Arbejds Værd:
„Hvor finder man saadan en Vej som her,
hvor finder man saadanne Skjærver!“

Nuvel han er kun et gammelt Pus
i Faareskindskofte, med lodden Kabus
— ej højt han i Samfundet knejser.
Men se — han fylder en Plads dog ud,
og det kan være, han staar for Gud
over mangen Konge og Kejser.

Den gamle Stenslager forekommer en straks bekendt. Han ligner Aakjærs Jens Vejmand — der i Parentes bemærket ikke var Vejmand; i saa Fald havde han ikke været at beklage økonomisk —, men er knap saa medynkvækkende.

Aakjær har i sine *Efterladte Erindringer* fortalt om „Jens Vejmand“s Tilblivelse og senere Skæbne, men ikke nævnet Zakarias Nielsens Digt som Forbillede eller Udgangspunkt. Alligevel taler Sandsynligheden for en Forbindelse mellem de to Digte, hvilket jeg i det følgende skal forsøge at vise.

Aakjær, der i 1874 var otte Aar gammel, har kendt „Husvennen“ i sin Barndom. I en Mindeartikel om C. A. Thyregod i „Illustreret Tidende“ 19/11 1922 siger han: „... hans (Thyregods) Fortællinger blev nydt Bid for Bid i „Husvennen“, et Ugeblad, som udgaves af N. C. Rom. Og det tør jeg sværge: bedre Blad er der aldrig blevet budt vor Bonde; ved sit Æmnevalg, ved sin Holdning og Danskhed har det gjort mere end noget andet Blad før og siden til Løftelse af vor Almues Kultur og Aandssundhed. I dette Blad, der væsentligst skreves af opvakte Skolelærere (hermed hentydes sandsynligvis ogsaa til Zakarias Nielsen), offentliggjorde Thyregod de fornemste af sine Fortællinger.“ — I *Fra min Bille-Tid* fortæller Aakjær, hvordan hans Læsehunger og Bondehemmenes næsten fuldstændige Mangel paa Bøger gjorde, at han lærte udenad, hvad der kom inden for hans Rækkevidde af Skønlitteratur. Det er derfor troligt, at Z. Nielsens Digt — bevidst eller ubevidst — har foresvævet ham, da han i Juni 1905 sad paa et Loftkammer i Jebjærg og skrev „Jens Vejmand“.

Der er baade iøjnefaldende Ligheder og Forskelle mellem de to Digte. Det fælles er, at de skildrer den gamle Skærveslager ved Arbejdet, hans Udseende og Udstyr, lader Vejens Trafik rulle forbi ham og ender med nogle Linier om hans Liv og Værd. Det, der adskiller dem, kan for største Delen udledes af, at de er skrevet ud fra forskellige Forudsætninger, at de to Digtere ikke er af samme Aand. Z. Nielsens Digt holder sig inden for Idyllens Ramme og er helt uden social Brod. „Jens Vejmand“ er trods sin elegiske Holdning et agitatorisk Digt, der kalder paa Medynk og Harme og indirekte tilskynder til social Handling.

Z. Nielsen fremhæver Stenslagerens solide og lune Paaklædning (Strofe 1). Aakjær begynder saadan:

Hvem sidder der bag Skjærmen
med Klude om sin Haand,
med Læderlap for Øjet
og om sin Sko et Baand,

altsammen Træk, der skal give et Billede af Lurvethed og Forkommenhed. Aakjær har da heller ikke som Z. Nielsen forsynet Vejmanden med Madkurv og en varmende Hjertestyrkning.

Til 3. Strofe i Z. Nielsens Digt svarer Aakjær:

Og ager du til Staden
bag Bondens fede Spand,

hvor en god Del social Harmen er nedlagt i Ordet „fede“. Mødet mellem Bonden og Proletaren forløber her uden Ord, mens Z. Nielsen (i Str. 3—4) lader Stenslageren hilse og fremkomme med en selvtilfreds Monolog, der refereres svagt ironisk („stolt og klog“ Str. 4).

Z. Nielsen omtaler, som rimeligt er, Stenslagerens Arbejde baade „i Sol og sludfulde Dage“ (Str. 5), mens vi kun ser Jens Vejmand i Væde og Kulde, i Morgentaagen:

Det er saamænd Jens Vejmand . . .
som hugger vilde Gnister
af morgenvaade Sten.

i Frostvej:

Det er saamænd Jens Vejmand
med Halm om Ben og Knæ,
der næppe ved at finde
mod Frosten selv et Læ.

i Aftenkulde:

Og vender du tilbage
i Byger og i Blæst,
mens Aftenstjernen skjælver
af Kulde i Sydvest; . . .
det er saamænd Jens Vejmand,
som endnu sidder dér.

Kulden slaar til sidst Jens Vejmand ihjel, mens den blot hærder Stenslagerens Sener og Nerver (Str. 6). Skærveslagningen er hos Z. Nielsen ikke blot et Levebrød, men et Kald (Str. 5, 6). Anderledes hos Aakjær:

Det er saamænd Jens Vejmand,
der af sin sure Nød
med Hamren maa forvandle
de haarde Sten til Brød.

Rimet Nød— Brød er her brugt af begge Digtere.

Z. Nielsens Digt toner ud i den traditionelle Harmoni fra en social Uskyldighedsperiode: Det vigtigste er, at man udfylder sin Plads her paa Jorden, og mulige Uretfærdigheder hernede udjævnes i det hinsidige, hvor der gælder en anden Rangfølge end den jordiske. „Jens Vejmand“ derimod ender i en uforsonlig Antitese. Efter Omtalen af det tarvelige Bræt paa Graven siges der:

Det er saamænd Jens Vejmands.
Hans Liv var fuldt af Sten,
men paa hans Grav — i Døden,
man gav ham aldrig én.

Hvis Aakjær altsaa har haft „Den gamle Stenslager“ i Tankerne ved Affattelsen af „Jens Vejmand“ — hvad meget taler for — har hans Hensigt ikke været at efterligne det gamle Digt, men ud fra sin sociale Indstilling at give et Korrektiv dertil, en Palinodi.

Niels Elkjær.

HERODES-SKIKKElsen HOS FRIEDRICH HEBBEL OG KAJ MUNK

I tunge brydningstider, hvor en ny tid baner sig vej og går hærgende hen over de gamle overleveringer, kan der opstå en historisk personlighed, der formår at udnytte de nye muligheder og at farve en hel epoke med sine ideer.

Historikere vil indrømme ham en betydelig plads i deres annaler og kommentere hans ideer og resultater. De vil kritisk undersøge, hvorvidt han bl. a. har bevirket fremgang for menneskeslægten, eller om han har givet de til enhver tid virkende reaktionære bestræbelser en chance.

Digtere vil tid til anden inspireres af historikernes stof. Det store menneske, der krænker andres rettigheder for at udfolde sig og fremme sin mission, vil altid friste en digter, når denne mission er beslægtet med hans egen, eller har et budskab til samtiden. — Eller også kan det hænde, at det er personligheden, der interesserer ham, hans tragedie i en uforstående samtid, der har ydet modstand og hindret en lykkelig tid i at opstå.

Herodes den Store var en sådan fremragende skikkelse, der til trods for uhyre politiske vanskeligheder formåede at overvinde dem, dels ved diplomati overfor Romerne, dels ved brutalitet overfor sit folk. Hans fremragende begavelse og en hel del held bragte ham og folket vidt frem, medens hans familieliv knustes af hans tyranni.

Med et århundredes mellemrum er Herodes blevet ført frem på scenen af to vidt forskellige dramatikere og set ud fra væsensforskellige synspunkter. Friedrich Hebbel, hvis „Herodes und Mariamne“ forelå 1848, så bort fra jødekongens politiske triumfer, men rettede i stedet for sit blik på hans ulykkelige familieliv, som han i sit skinsyge og tyranniske magtbegær aldeles tilintetgjorde. Herodes' problem er således af følelsesmæssig natur, idet det er forholdet til Mariamne, der giver tragedien dybde. Ganske anderledes har i vor tid Kaj Munk opfattet og skildret Herodes i „En Idealist“ (1928). I dette drama ser vi det kæmpende menneske, som kun har eet mål for øje: at besejre gud. Roden til denne kamp spores helt tilbage til striden om førstefødselsretten mellem Esau og Jacob. Og lige så gammel som striden er, lige så bittert føres den af Herodes, der jo dog er afmægtig.

Hebbel digtede sit Herodes-drama, sit hovedværk, i værdige blankvers. Dramaets begyndelse er mesterlig i sin knappe, men prægnante karakteristisk af Herodes' mistro til sin husstand og sit folk. Han er nøgtern og kynisk farvet i sin indstilling til de religiøse ceremonier, og dette klartskuende blik har den virkelige Herodes uden tvivl ejet. Hebbel har i forholdsvis få ord tegnet et rids af en hersker og et men-

neske, for hvem man må bøje sig i respekt. Med forventning ser man hen til den videre udfoldelse af karakteren.

Dramaets tyngdepunkt ligger i Herodes' forhold til hustruen Mariamne, en harmonisk og ædel kvindeskikkelse, som Hebbel har skabt med lykkelig hånd. Herodes elsker hende med en kærlighed, som er ulykkelig, fordi han ikke formår at følge hende i hendes sundttænkende og afklarede menneskelighed; han kræver af hende et løfte om at følge sig i døden, hvis han skulde blive dræbt på rejsen til Antonius, men hun afviser det krænket, skønt hun ikke står fremmed overfor den tanke frivilligt at begå en sådan handling på trods af, at det strider mod hendes religion. Herodes er præget af sit tyranniske herredømme, hvor han aldrig er sikker overfor sine medmennesker. Han forstår ikke denne nuance, der ligger i Mariannes afslag, han fatter ikke den blodige uret, han begår mod denne kvinde, fordi han altid ligger i krig med sine omgivelser og ikke kender til den nydelse, der ligger i følelsen af sikkerhed. Derfor giver han ordre til, at Mariamne skal dræbes i det øjeblik, budskabet om hans død når frem, men forrådes planen, skal morderen selv miste livet. Faktisk får hun nys om sagen og ved Herodes' hjemkomst bebrejder hun ham den uret, han har begået mod hende. Og nu når vi ind til det centrale i Hebbels opfattelse af en gådefuld skikkelse som Herodes. Herodes kæmper for at hævde sig på tronen på trods af folkets modstand, og derfor må han fælde de hurtige, brutale afgørelser som drabet på den, der forrådt hans befaling. Ganske vist føler han lidt anger, da dommen fuldbyrdes; han er med andre ord ikke umenneskelig hård, men dystre magter driver deres spil med ham i hans dybeste følelser. „Når han har overvundet sin dæmon,“ siger Mariamne, „kan jeg igen stå frit overfor ham.“ Jalousi og egenkærlighed, misundelse og magtbegær vælder ubetvingeligt op i ham, da han skal forlade sin hustru. Den tanke, at et menneske ikke kan ejes, er ham fremmed og den forpester hans karakter. Så klartskuende og behersket Herodes end er i mangfoldige situationer, er man ikke i tvivl om, at han kan magte de forviklede forhold til de to Romere Antonius og Octavian, men han formår ikke at fatte et menneske så ligetil og harmonisk som Mariamne, der kun lever og ånder i sin kærlighed til sin husbond. Hun kan omend med overvindelse tilgive ham, at han dræbte hendes broder, fordi det var en politisk nødvendighed, men at han misunder hende hendes eget selvstændige liv og behandler hende som en ting, knuser hendes livsvilje, og hun går rank i døden.

I vor tid er den samme skæbne blevet skildret på en ulige anden måde. Det sprog, personerne taler i „En Idealist“ sprudler og sprutter, syder og bølger i lange, lyriske tirader og står meget fjernt fra de mådeholdne, skønt dybt lidenskabelige, blankvers hos Hebbel. På samme måde adskiller sig de to dramatikers Herodes-skikkelser fra hinanden. Kaj Munks Herodes er udstyret med et voldsomt udadvendt temperament, som med den stærke erotik betoner det orientalske element. Orientalisk virker også det uordentlige hof, hvor en skare kvinder kives med hinanden, og hver har sin lille krig at føre. Grovheder og dødelige fornærmelser synes at høre til dagens uorden og Herodes med sin klare forstand rager op over dem alle. Lykkes en plan ikke for ham i første omgang, generer det ham ikke at bruge de simpleste og

lettest gennemskuelige fif for at hugge sin vilje igennem kvindekævet. Han røber allerede i de første replikker sin ide med sit liv og sit regime: at han edomitten skal sejre over det af gud udvalgte folk: Israeliterne. Derved omstilles for ham den gængse målestok for ret og uret: han vil magt over sit folk som triumf mod gud, så er det ligegyldigt, om hans afgørelser anses for ret eller uret. I sine forhandlinger og intriger står Herodes derfor som den stærkeste, fordi han er blevet eet med sin ide med hele sit lidenskabelige temperament. At forhandlingerne med Cleopatra falder noget filmromantisk ud, får så stå hen.

Skuespillets Herodes fræder gennem alle afdelinger således, som vi fra først af har lært ham at kende: som den mod gud kæmpende. Der er ingen nuancer end sige gåder i hans karakter. Letbevægelig i det ydre får hans giftige søster (den samme karakter uden højere ideliv) ham til at piske og til sidst at dræbe Mariamne, fordi menneskeliv og ret er uvæsentlige for ham. Bortset fra de hurtigt skiftende ydre begivenheder, hvor Herodes vender alt til held for sig selv og sit folk, står vi overfor en ret ensformig figur uden indre udvikling. Tværtimod fastholdes og gentages mange gange Herodes som den egenrådige, lynhurtige og brutale. Således bliver hele skuespillet en hyldest til overmennesket, der ikke tynges af smålig moral. Dog må det anses for problematisk, om et menneske, der, som han lever for en ide, kan kaldes idealist, når denne ide udnyttes egoistisk og ikke er til gavn for efterkommere eller en anden gruppe mennesker. Har Herodes sonet sine mange brødre, fordi han, som motto'et angiver: „har villet eet“?

To tidsaldre har i Herodes-skikkelsen bekendt deres anskuelse af tyrannen. Hebbel så Napoleons skygge hvile over Europa, der lå hærgt og udpint efter de lange, bitre kampe inden verdensherskeren var knust. Det kan da ikke forbavse, at han vendte sig bort fra statsmanden, men levendegjorde hans forhold til Mariamne, en skikkelse, som han har forædlet i sit drama.

En hel anden ideologi har det 20. århundrede udfoldet for vore øjne. En konge, der i sit eneherredømme skalter og valter med menneskeliv og gods som om det var støv for at tilfredsstille sit magtbegær og sin magtlyst i en religiøs kamp. Thi, hvor alvorligt kan det tages, at Herodes hylder Jesusbarnet som sin overmand på sit dødsleje? Nederlaget, som han selv raser over, er jo mere i hans fantasi end reelt. Dramaet går ud på at vise Herodes' triumfer, som således er af håndgribelig natur. Men hans underkastelse og hyldest til Jesusbarnet har ikke denne natur, som vi har krav på. At Herodes taler med et lille barn og er god ved det, kan aldrig betyde Kristus' sejr over jødernes konge. Heller ikke teknisk er dramaets afslutning vellykket, da scenen virker påklisset og således er uden organisk sammenhæng med helheden.

Hebbels Herodes-problem: kampen og nederlaget med den dæmon, han bærer i sit bryst, påkalder vor interesse på grund af dens dybe sandhed, medens afgørelsen af Munks religiøse problem om menneskets, selv en enevoldsherskers, afmægtige kamp med gud, må siges at være givet på forhånd; derfor kan de ugerninger, han begår i denne gudskamp, ikke tilgives, selv om de bærer et overmenneskes stempel.

Birgit Knutzen.

LIDT OM H. C. ANDERSEN I SPANIEN

I Bind VII af H. C. Andersens „Romaner og Rejsebeskrivelser“ er udkommet „I Spanien“, forsynet med Indledning og Noter af afdøde Bibliotekar H. A. Paludan. Som Supplement til Paludans Noter skal her meddeles nogle Bemærkninger til Tekst og Kommentar, der maaske kan interessere en og anden H. C. Andersen-Forsker eller -Læser.

Om Tekstens Historie oplyser Paludan, at det italiensk-spanske Blandingssprog, der græsser i saa mange Bøger om Spanien, ogsaa bredte sig i Andersens Værk i den første Nedskrift, men at det næsten er udryddet inden Trykningen. I den nye Udgave er yderligere et Par Fejl rettet. (S. 327 er *La Gitanilla di Madrid* rettet til *La Gitanella de Madrid*; den korrekte Form er dog *Gitanilla*). Det kan diskuteres, om en saadan Rensning af Teksten er paa sin Plads. Hvis man i et Værk om et fremmed Land udrydder Sporene af manglende eller usikker Sprogkundskab hos Forfatteren, berøver man i alt Fald Læseren et værdifuldt Materiale til Bedømmelse af, hvilken Tiltro han tør nære til Forfatterens Domme og Betragtninger, naar disse støtter sig paa Meddelelser, der maa være tilgaaet ham i det fremmede Sprog.

Ved den af Andersen eller andre foretagne Gennemgang af Teksten er det navnlig mindre kendte Stednavne, der er undgaaet Korrigering. Til de i Paludans Noter nævnte Tilfælde kan føjes:

S. 156. Medina; hedder Mediñá.

S. 345. San Chidrian; har Tonen paa sidste Stavelse og skrives nu i eet Ord: Sanchidrián.

S. 351. Originaludgavens Olazagoitia er rettet til Olazagutia; Lavigne skriver i den nedenfor nævnte Rejsefører Olazagoitia, og Navnet bør vel derfor ikke rettes i Teksten.

Endnu et Par Steder giver Anledning til sproglige Bemærkninger:

S. 168. „Idag vilde Tyren slet ikke i Kamp, tusinde Stemmer raabte: „el ferro!““ Hertil Noter: „el ferro) alm. sp. *hierro*; Jern! Her catalansk. Snarest raabes dog *fuego*! Ild! for at faa Raketter frem.“ — „Jern“ hedder paa catalansk *ferre*, og Ordet er desuden meningsløst som Tilraab i den givne Situation. Artiklen *el* har Andersen tilføjet ud fra sine grammatiske Kundskaber, og *ferro* er fonetisk Nedskrift af Ordet *fuego* saaledes, som Andersens Øre opfattede det. Især i Raab, hvor *e* udtales meget kraftigt og langtrukket, kan kun et øvet Øre skelne *fe* fra *fue*, og det spanske aabne *g* har Andersen forvekslet med et Bagtunge-*r*. Naar Spanierne skal gengive Franskmandenes fejlagtige Udtale af et Ord som *toros*, udtalt med (nord)fransk *r*, skriver de *togos*. Større Sprogmand end Andersen har gjort den samme Fejl; Professor J. L. Heiberg fortæller (Italien. 1904. S. 26), at han opfattede Navnet *Codigoro* som *Codroro*. Jf. Otto Jespersen: Fonetik. 1897—99. S. 251.

S. 196—7. „Vi fik i Overflod stegte Paafugle og Vagtlr.“ — Man maa have Lov til at gætte paa, at det ikke var Paafugl (lat. *pavo*), men Kalkun (sp. *pavo*), der serveredes.

S. 317. „*caballo de desbocado*.“ — *de* synes ikke at give nogen Mening. Der skal formentlig læses *caballo desbocado*, løbske Hest! som Skældsord (fordi Hesten er urolig).

Andersens Kundskaber i Spansk har næppe tilladt ham at optegne længere Sætninger efter Øret. Flere af hans Citater genfindes da ogsaa i Bøger, som han har kendt. Om Verset „*Darro givet har det Løfte . . .*“ (S. 240) oplyser Paludan, at det findes oversat i Germond de Lavigne: *Itinéraire de l'Espagne et du Portugal* (2. éd., 1866), S. 448, og i F. W. Hackländer: *Ein Winter in Spanien* (1855), II, S. 252. Andersens Ord: „derom er en Sang, som Børnene synge“ viser, at han har Verset fra Lavigne („un ancien couplet, chanté par les enfants“)¹.

S. 192. „Der er kun eet Elche i Spanien!“ genfindes hos Lavigne, S. 733.

S. 193. „Lluevo o no Lluevo, trigo à Orihuela.“ genfindes i den rigtige Form: „Llueva o no llueva, trigo à Orihuela.“ hos Lavigne, S. 731.

Hackländers ovennævnte Rejsebog citeres et Par Steder af Andersen, og flere Steder synes at være Laan derfra.

S. 233. „„En arkitektonisk Drøm“ har Hackländer betegnende kaldt Alhambra.“ — Hackländer bruger (II, S. 255) Udtrykket „wie ein verkörpert architektonischer Traum“ om Generalife, der ikke hører til Alhambra.

S. 294. „Hackländer . . . kalder Cadiz „Havets Dronning i Enkelslør.““ — Hackländer, II, S. 413.

S. 174. „det var kun faa Aar siden, at en overfyldt Diligence var der aldeles forsvunden . . .“ — Fortælles udførligt af Hackländer, I, S. 252.

S. 179. De valencianske Bønders Dragter; skildres omtrent paa samme Maade hos Hackländer, I, S. 259.

S. 313. Om Moskeen i Córdoba siger Andersen, at den har ikke færre end 1018 Marmorsejler. Den samme præcise Angivelse af Antallet findes hos Hackländer, II, S. 354. Antallet er forkert. I en samtidig Beskrivelse af Moskeen (af Luis María Ramírez, Córdoba 1853, S. 24) angives som det nuværende Antal ca. 850, og i en ny Fører i Córdoba (af Rafael Castejón, Madrid 1930, S. 52) fastslaaes det resterende Antal til 856. Det altfor høje Tal skyldes vel en Forveksling med det oprindelige Antal, der skal have været over 1000; et bestemt Tal kan næppe gives.

S. 321. Legendens om Madrids Navn; Hackländer, II, S. 5.

S. 335. Carl den Fjerdes Legetøj; Hackländer, II, S. 98.

S. 341. „Af alle Toledos Kirkeklokker er ingen saa stor og mærkelig som Cathedralens. Femten Skomagere, sagde man, kunde sidde under den og strække ud deres rispede Traad, uden at berøre hverandre.“ — Hackländer anser — med Rette — dette for at være en Overdrivelse (II, S. 138). Andersens videre Fortælling om Sankt Peder og Klokken findes ogsaa hos Hackländer (II, S. 130—1).

Det er maaske ikke helt tilfældigt, at de to spanske Vers om Málaga: „una muger malagueña . . .“ (S. 211) og „Málaga, la hechicera . . .“ (S. 261) genfindes i Professor Joh. Langes Brudstykker af en Reise i Spanien (Dansk Maanedsskrift, 1860, I, S. 470 og S. 466).

¹ Det maa dog udtrykkelig bemærkes, at Førsteudgaven, som Andersen benyttede, ikke har staaet til min Raadighed.

Topografiske Enkeltheder omtales, som naturligt er, navnlig i Kapitlet om Granada. Andersens Oplysninger er gennemgaaende rigtige og præcise.

S. 227. „endelig havnede vi da paa Alameda foran Diligencecontoret.“ Hertil Noten: „Alameda) her aabenbart A. de Queypos ved Floden Genil, nu Salón de Invierno . . .“ — Andersen og hans Rejsefælle indlogerede sig „faa Skridt derfra“ i *Fonda de la Alameda* (S. 233), der ligger paa den Plads, der dengang hed og trods Navneforandring stadig kaldes *Campillo* (Lavigne S. 447; Baedeker 1929, S. 317). „Alameda“ kan derfor ikke være A. de Queypos, men er den nye Alameda, som Andersen omtaler S. 239.

S. 227. „Hr. Visby viste mig paa Bjerghøiden tæt op til Byen en gammel Muur med et rødtligt fiirkantet Taarn . . . det var Alhambra.“ — Det er den Del af Alhambra, som kaldes *Torres Bermejas*, og som ellers ikke omtales af Andersen; der er ikke offentlig Adgang.

S. 227. „Mere fremtrædende og lovende viste sig deroppe en Villa med hvide Mure, en rig Privatmands Bolig.“ Hertil Noten: „en Villa) Generalife.“ — Generalife kan ikke ses fra *Campillo*, og Andersen, som kendte Generalife godt, vilde heller ikke kalde det for en Privatmands Bolig. Der er Tale om en eller anden Villa paa *Loma de los Mártires*, den sydlige Del af Alhambra. Om „Banquieren Calderons prægtige Villa“ (S. 248) kunde ses fra *Campillo*, tør jeg ikke afgøre.

S. 228. „det velbevarede mauriske Qvarteer.“ — Andersen tænker vist paa Handelskvarteret *la Alcaiceria*. Det nedbrændte totalt i 1843 og genopbyggedes „i arabisk Stil“; derfor velbevaret. Omtalt af Chr. K. F. Molbech i *En Maaned i Spanien*, 1848, S. 190.

S. 228. „en gammel Bygning i maurisk Stil.“ — Formentlig *Corral del Carbón*.

S. 229. „ . . . skraaner Gaden op mod Granadas Mure.“ — Formentlig Skrivefejl for „Alhambras Mure“.

S. 230. „Maurerne lode disse Brønde grave.“ — Den store Alhambra-Cisterne er bygget af Alhambras første Kommandant efter Erobringen, Greven af Tendilla. Herom findes en samtidig Indskrift, der nu er anbragt i „Dommerporten“. Andersens Misforstaaelse hører til de hyppigst forekommende om Alhambras Topografi. Det smeltede Snevand fra Sierra Nevada, som Andersen og Collin blev syge af (S. 249), har sandsynligvis været Vand fra Alhambra-Cisternen, som ikke alle kan taale.

S. 233. „*Mirador de Lindaraja*.“ Hertil Noten: „L.'s Karnap, altanagtig Gesims“ (1) — Det fremgaar klart af Teksten, at Andersen forveksler *Mirador de Lindaraja* med *Peinador de la Reina*; det er Udsigten fra den sidstnævnte Bygning, Andersen beskriver.

S. 234. „Caserne-Bygning, der ligger tæt ved Byen, mellem det rige, forladte Kloster Cartuja og Zigeuner-Qvarteret.“ Hertil Noten: „Zigeuner-Qvarteret) i den gamle Bydel Albaicín, ligger endnu opad Sacro Monte.“ — Zigeuner-Kvarteret ved Sacro Monte hører ikke til Albaicín, selvom man kan citere et ikke ringe Antal Rejseskildringer som Bevis derfor; der er hos fremmede en udbredt Tilbøjelighed til at kalde hele den Del af Byen, hvor de ikke tør komme for Zigeunerne, for Albaicín. Det Zigeuner-Kvarter, Andersen omtaler, er imidlertid ikke Sacro

Monte. La Cartuja og Sacro Monte ligger i modsatte Yderkanter af Byen. S. 255 omtales Kvarteret ved *la Cartuja* korrekt som en „Barakby“. Kvarteret ved Sacro Monte er en Huleby.

S. 249. „Venta“ oversættes i Noterne ved „Kro“. Den her omtalte *venta*, der stadig findes, er en lille Bod.

S. 257. „Veien kaldes *de Dødes Vej*.“ Hertil Noten: „de Dødes Vej nu *Cuesta del Rey Chico* . . .“ — Vejen kaldes nu om Stunder med hele tre Navne: *Cuesta de los Muertos*, *Cuesta del Rey Chico* og *Cuesta de los Chinos* (Kinesernes Bjergvej). Derimod er det helt ubegribeligt, at Lavigne baade i Teksten og paa Kortskitserne kalder den *Cuesta de los Molinos*; dette er Navnet paa en Vej paa den modsatte Side af Alhambra. Andersen har altsaa ikke her fulgt Lavigne.

Et Ligtog i disse romantiske Omgivelser er et Syn, som i høj Grad maatte paavirke et følsomt Sind, og Andersen fantaserer om formummede Skikkelser, der bærer den døde i aaben Kiste. Han undgaar dog forsigtigvis at sige udtrykkeligt, at han har set det. Hvis han havde set et saadant Ligtog, vilde han næppe have givet en forkert Forklaring paa Vejens Navn. Ligtogene bevæger sig nemlig ikke, som Andersen siger, fra Alhambra ned til Byen, men derimod nede fra Byen op paa Alhambra, idet Granadas Kirkegaard ligger Øst for Byen paa den Højderyg, paa hvis vestligste Del Alhambra er beliggende. Den korteste Vej fra en stor Del af Byen til Kirkegaarden gaar gennem Alhambra, men indtil for ganske faa Aar siden var det forbudt at føre et Ligtog over Alhambras Enemærker, og man maatte derfor benytte „de Dødes Vej“ som Bagvej til Kirkegaarden. Andersen har altsaa ikke vidst, hvor Kirkegaarden ligger, skønt den ikke er mange Minutters Gang fra hans Hotel, Fonda de los Siete Suelos. Man ser heraf, at hans Udflugter har haft en meget begrænset Radius.

S. 296 (om Domkirketaarnet, *la Giralda*, i Sevilla). „Man kan til Hest ride helt derop.“ — Man kan heraf slutte, at Andersen ikke har været helt deroppe; man skal være noget af en Akrobat for at komme op ad de sidste Trapper og Stiger.

S. 313 (om Moskeen i Córdoba). „den lave Dør henimod Guadalquivir.“ Hertil Noten: „mod Sydøst er Indgangen til Moskéens Mihrâb eller Bedeniche i Retningen mod Mekka.“ — I Córdoba holder Moskeens Mihrâb som bekendt ikke Retning mod Mekka. Det gjaldt forøvrigt ogsaa andre Moskeer i Spanien, se Marqués de Lozoya: *Historia del Arte Hispánico*. I. (1931). S. 209.

S. 350 (om *la Cartuja de Miraflores* ved Burgos). „Det gamle *Cartuja* med sine Steenfigurer henad Taget.“ Hertil Noten: „Steenfigurer henad Taget) findes ikke paa la Cartuja; A. tænker vist her paa San Pedro de Cardeña.“ — Andersen meddeler jo selv, at han ikke besøgte San Pedro, og Klosteret ligger langt fra Jernbanen. Det er ikke Figurer, men *agujas*, „Naale“, slanke Murpiller, afvekslende 5,0—5,3 m og 2,65 m høje, der findes langs Taget af Cartuja. Andersen har netop faaet fat i et meget karakteristisk Træk ved Cartujas Ydre.

Af de historiske Legender, der trives frodigt i Litteraturen om Spanien, bringer ogsaa Andersen et Udvalg. Da han imidlertid kun gengiver i god Tro, hvad han har hørt eller læst, har en Gennemgang heraf formentlig ingen Interesse til Belysning af hans Rejseskildring. Her

skal derfor endnu kun meddeles et Par Bemærkninger til enkelte Tekststeder og Noter.

S. 167. „Ude fra Bjergene blive de (Tyrene) ved to afrettede, tamme Tyre lokkede og ledte ind i Byen.“ Hertil Noten: „tamme Tyre) snarere Køer.“ — Ved Transporter af Tyre anvendes de saakaldte *cabestros*, tamme Okser.

S. 224. „Bocanegra.“ — Det er en af de berømte Tyrefægttere, Manuel Fuentes med Tilnavnet Bocanegra, Andersen her fik at se. Han begyndte sin Karriere som Matador den 8. September 1862 i Puerto de Santa María, præsenteredes i Madrid den 5. Maj 1864 og blev dræbt af en Tyr i Baeza i 1889. Han var saaledes, da Andersen saa ham, en opdukkende Stjerne.

S. 326. „Plaza Mayor ... hvor ... Spaniens Konge og Hoffet ... saae de til Inquisitionen hjemfaldne Mennesker blive levende stegte.“ — Henrettelserne foregik ikke paa Plaza Mayor og ikke, mens Hoffet var til Stede. „Die örtliche und zeitliche Trennung zwischen Verkündigung und Vollzug des Urteils wird wenig beachtet und oft absichtlich verschwiegen, weil eben mit ihr alle Schauernmärchen von spanischen Königen, die eigenhändig das Holz zu den lodernden Scheiterhaufen schleppten, ... ganz von selbst in nichts zerflattern.“ L. Pfandl: Spanische Kultur und Sitte. 1924. S. 155.

S. 327. „sit Fædreland Spanien offrede han (Cervantes) i Kampen sin venstre Arm.“ Hertil Noten: „sin venstre Arm) mistede Cervantes i Slaget ved Lepanto mod Tyrkerne 1571.“ — I Noten til S. 337 hedder det mere korrekt: „Cervantes mistede den ene Haands Bevægelighed i Slaget ved Lepanto 1571.“

S. 374. I Note til S. 214 citeres Washington Irvings berømte Bog som „History of the Alhambra“; den hedder „The Alhambra“.

„I Spanien“ begynder med en Lovprisning af Jernbanen. „Da i Europa Jernbanerne bleve aabnede, hørte man en Skrigen, at nu var den gamle, skønne Maade at reise paa forbi, Reise-Poesien forsvunden, Trylleriet tabt; just da begyndte Trylleriet.“ Man kan levende sætte sig ind i, at Andersen og hans rejsende Samtid har betragtet Jernbanen som en Befrielse; Diligencerne har bestemt ikke været behagelige. Noget andet er, at Rejseskildringerne nu mister en stor Del af deres Interesse og Afveksling.

I de Tider, da man selv maatte sørge for sin Befordring, Vogn eller Ridedyr, var en Rejse i et Land som Spanien uigennemførlig uden en Del Kendskab til Sproget, og den stadige Brug af Fører og Ophold i Landevejskroer bragte den rejsende i nær Kontakt med Befolkningen og gav ham en Forstaaelse af dens Levevilkår og Tankesæt, som man for det meste søger forgæves i Rejseskildringer fra Diligencernes og i endnu højere Grad fra Jernbanernes Tidsalder. Hertil kommer det Forhold, at Rejserne ved de moderne Befordringsmidler lægges i faste Ruter. „Vi kunne stige ud og dvæle ved alt det Skønne, flyve det Kjedsommelige forbi, med Fuglens Flugt naae til Maalet.“ Maalet bliver den samme, stadigt tilbagevendende lille Kreds af Turistattraktioner.

For de gamle var alt lige let eller rettere lige besværligt, og deres Rejse-skildringer byder derfor stadig paa Overraskelser. I C. C. Plüiers Rejse, „en ret tør topografisk Beskrivelse“, er et Afsnit om en Rejse til Pórtugos i Sierra Nevada med Bestigning af *el Veleta*; Egon Lundgren, som Andersen traf i Sevilla, besteg i 1849 *el Veleta* fra den modsatte Side (En Målares Anteckningar. 1870. S. 226 ff.). Nu er Sierra Nevada næsten helt glemt som Rejseland, og det er dog en af de Egne i Spanien, hvor man bedst kan danne sig en Forestilling om Rejselivet, før Diligencer og Jernbaner blev opfundet.

„I Spanien“ hører, skønt Rejsen endnu ikke helt kunde gøres med Jernbane, afgjort den nye Tid til. Andersen holder sig til de større Byer, hvor han nogenlunde kan klare sig uden Spansk, og de længere Udflugter gælder Besøg hos Venner og Venners Venner. Den eneste større Udflugt, der skyldtes historisk Interesse, Udflugten til San Pedro de Cardena, blev ikke til noget. Man maa dog heller ikke glemme, at Andersen ikke var helt ung, da han besøgte Spanien.

Naar Andersens Bog ikke desto mindre stadig hævder sig som den i sin Art mest læseværdige Skildring af Spanien, der findes i den danske Litteratur, skyldes det — foruden hans Evner som Iagttager og Skribent — især hans oprigtige Bestræbelser for at skildre sine Oplevelser lidenskabsløst og objektivt („man maa jo holde sig til Sandheden, vil man være original som Reisebeskriver“), og at han undgaar den overlegne og opblæste Fordømmelse af spanske Forhold, der ellers af mange anses for god Tone i Rejseberetninger, og som hyppigt røber Forfatterens manglende Sagkundskab. Til Belysning heraf kan anføres et lille Eksempel: Andersen forveksler (S. 340) *la santa hermandad*, et Landevejspoliti, med *el santo oficio*, Inkquisitionen; „jeg maatte . . . tænke paa Autodaféernes Døds klokke, og syntes at udenfor mine Vinduer skred forbi lydløse Phantomer, „det hellige Broderskabs“ Procession“. J. Kornerup (Skildringer fra Spanien i 1860. (1863). S. 163) svæver i den samme Vildfarelse og afleverer i den Anledning følgende Tirade: „Over en Portal i gothisk Stil læste jeg: „La fonda de la santa hermandad“ o: det hellige Broderskabs Herberg. Det forekom mig, at det gamle Huus havde noget Skummelt ved sig, som ret passede til Inkquisitionens nederdrægtige Haandlangere, der fordm efterat have fængslet de Ulykkelige svirede paa dette Sted.“ Sammenligningen falder unægtelig ud til Andersens Fordel.

Joh. O. Kock.